

Іван Левіцький.

НЕ ТОЙ СТАВ.

ПОВІСТЬ.

Виданне Василя Лукича.

Ціна 30 кр.

У ЛЬВОВІ, 1896.

Коштом Редакції „Зорі“.

З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

01158482 (Т)

ТВОРИ НЕЧУЯ ЛЕВІЦЬКОГО.

Кайдашева сім'я.	Ціна	50 кр.
Над Чорним морем	”	90 ”
Навіжена	”	20 ”
Поміж ворогами	”	50 ”
Хмари	” 1 злр.	50 ”
Причепя	” 1 злр.	50 ”
Микола Джеря	”	80 ”
Не той став	”	30 ”
Сьвітогляд українського народу	”	30 ”

С Л О В А Р

німецько-руський правничий д-ра К. Левіцького.

Твори Т. Зіньківського.

→ ● Том I і II по 1 злр. ● ←

ЗЫГЦІ В ПОВОРОСИЇ, Г. Данилевського. Ціна 1 злр.

С Л О В А РРОСИЙСЬКО-
УКРАЇНСЬКИЙ

Уманця і Сп.

Том I. (А.—К). Ціна 2 злр. 50 кр.

Том II. (К.—П). Ціна 2 злр. 50 кр.

НАРОДОНИСНА КАРТА

українсько-руського народу

зладжена д-ром Г. Величком

вийшла коштом товариства „Просьвіта“

Виконана в 19 красках і наліплена на полотні.

Ціна для передплатників „Зорі“ 2 злр. 50 кр. (з пересилкою 3 злр.).

Замовляти в канцелярії „Просьвіти“ у Львові, ринок 10.

НЕ ТОЙ СТАВ.

НОВІСТЬ

ІВАНА ЛЕВИЦЬКОГО.

Виданне Василя Лукича.

ЛЬВІВ, 1896

Накладом Редакції „Зорі“.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

1.30p

Збірка М. С. ВОЗНЯКА

ЛЬВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР

№ И- 36 129

И 24966

Після Пётра в суботу над вечір стара Зінька Місанка порала ся з дочкою в своїй хаті. Настя, молода дівчина, домазувала припічок, а її мама вже заходжувалась варити вечерю. Підпаливши трусок в печі, вона представляла до огню чавун, застеливши вогкий припічок ганчіркою просто челюстів, щоб його не подряпати горниками. Домазавши припічок, Настя вмочила віхоть в глиняник з білою глиною і помалесеньку підводила зверху на грубі смугу вірців на карнизі, вималюваних зовсім такими червоними та синіми зірками, та хрестиками, якими вишивають рукави сорочок. Ті квітки вималювала Настя з своїм братом Романом.

Незабаром в хату увійшов Роман, високий, тонкий, білявий парубок з ясеними очима. Він приніс здоровий пучок гвоздиків, ласкавцю, та крокосу, котрий вже зацьвів жовтогарячими патлатими квітками.

— А що, сину, нарвав бадилля свиням? — спитала мати в сина.

— Нарвав, мамо. А це я думаю завітчати образи сьвіжим ласкавцем та гвоздиками. Ось і крокіс вже зацьвів.

— То й завітчай! — обізвалась мати, линувши на сина очима.

Вона осьміхнулась, що Роман, вже доходжалий парубок, береть ся за дівчачу роботу. Роман ще змалку дуже любив квітчати усяким зіллям образи, та обвішувати їх рушниками, любив робити здорові хрести та вінки з крокосу, васильків та ласкавцю і розвішувати їх по стінах на кілочках.

Роман відсунув трохи стола, став на лаві і позатикав свіжий ласкавець та гілки крокосу за образи. На углах кожного образа він позатикав в зелене листя по три жовті гвоздики-повняки, потім пообтирав порошок з писанок, що висіли під стелею на ниточках і позатикав в бадилля кругом образів панерові круглі квітки, котрі поробила Настя. Роман зліз з лави, відійшов від стола і довгенько дивився на свіже бадилля ласкавицю та на квітки.

— А що, мамо, чи гарно я позаквітчував образи? — спитав син в матері.

Зінька підвела ся, зирнула на образи і промовила:

— Гарно, сину, гарно! Ти якось умієш зробити це діло до ладу, краще від мене і від Насті.

Зінька була вже зовсім стара. Їй було вже більше як шістьдесят років, але вона була здорова, висока на зріст, міцна й кременна баба. Зіставшись удовою, вона сама хазяйнувала, незгірше свого чоловіка, довела до пуття дітей, вже оженила старших п'яťох синів, відрізила їх, поставивши кожному нову хату. Вона й тепер провадила господарство сама, держала воли, засівала своє поле, держала корову й кілька овець і так повертала своїм розумом, що ніхто не сказав би, що в оселі господарює не чоловік, а стара баба. Розумна з роду, роботяща, вона всьому давала лад, як у хаті, так і на подвір'ї, скрізь увивалась і коло печі і в загороді коло волів і на полі. Сини були тільки для неї за помагачів та за наймитів, а Зінька всім орудувала, скрізь встигала увинутись і всьому дати лад. Бабу Зіньку усі на селі поважали. На молодий та на бабів Зінька мала великий вплив: їй у всьому йняли віри.

Настя стала на лежанці і почала білити грубу. Підводячи карниз у горі, вона зачепила трошки взірці, помальовані червоною глиною. Роман слідував за її рукою.

— Насте! веди бо віхтем обережнійше, бо як позамазуєш квітки, то я не буду тобі вдруге наводжувати синькою та червоною глиною, — сказав Роман до сестри, сидячи на лаві.

— Як замажу трохи, то й поправим, — обізвалась Настя.

Ті квітки кругом карниза на грубі й на комині розпочала малювати Настя, але скінчив їх Роман. Він мав до малювання і хист і охоту і сам повимальовував смуги з хрестиків та зірок і над дверима і кругом вікон.

Настя причепурила грубу, обмазала лежанку, а потім налила в миску мителю, розпустила коси і почала мити голову. Роман сидів на лаві і милував ся свіжим зіллям та квітками за образами. Очи його, підведені вгору, стали тихі та ясні. Він і милував ся зеленим зіллям та квітками і разом з тим йому на думку йшла молитва, бо він був дуже богомільний, як і його мати. Пробуваючи в школі, він співав на крилосі і ніколи навіть літом не пропускав ні однієї служби божої, за що вчитель і батюшка дуже любили його.

Романови очевидячки не було роботи в хаті. Він тишенько, ніби крадькома вийшов з хати, не взявши навіть в руки бриля, певно, щоб мати подумала, ніби він йде в двір на якусь роботу.

— А що, сину, може череда вже йде? — спитала баба Зінька в сина.

— Може вже йде... Піду, вигляну, — знехотя обізвав ся син.

Але він пішов дивитись не на вівці, а попростував в садок, перейшов через город і стежечкою пішов тихою ходою до того місця, котре було в далекому кутку огорода на низині, засадженій вербами, зарослій дикими грушами, та кущами калини. Проти того кутка огорода, зеленого, зарослого та вогкого, на улиці за тином була рублена криниця. Коло криниці стояли дві старі дуцлині верби. Над вечір до тієї криниці виходили молодіці та дівчата по воду. Роман вже не раз і не два виходив в той зелений закуток огорода і наглядав зза тину: він знав, коли молоденька Соломія виходить до криниці по воду.

Молодий парубок перейшов через гущавину, спер ся на тині і дивив ся на криницю. Дівчата почали приходити до криниці, одна за другою, набирали води поздоровкавшись з Романом і відходили. Декотрі зачіпали його, заговорювали з ним, він обзивав ся до них одним словом, та й то знехотя і все ждав Соломії. Чорнява та проворна Соломія внала йому в очі. Незабаром прибігла з відрами й Соломія, височенька, тоненька, рівна станом, довгобрана та смуглява, з пишними, блискучими, чималими чорними очами і високими тонкими бровами. Очи й брови в Соломії були такі чорні, що закрашували її смуглявий вид. Саме лице здавалось неначе білішим від тих блискучих очей та чорних брів. Від густих ру-

мянців на щоках увесь її вид неначе нашів огнем. Щось палке, гаряче було розлите і в її очах і на її рум'яних щоках. На голові в Соломії червоніли „кіснички“, які тепер носять дівчата. Кіснички перевиті пучками червоної та синьої шерсті та заполочі обвивали її чорноволосу голову, неначе вінок. Ті червоні кіснички дуже приставали до її смуглявого виду, та до темних очей і надавали краси, а виразні очі і чорні брови неначе говорили, мов живі.

Соломія прибігла до криниці, вгляділа Романа, сказала „добри-вечір“, в одну мить витягла одно відро води і поставила на цямрині. Вона лишила очима на Романа, і на його ніби впала блискавка. Вхопила вона в руки друге відро. Відро спускалось на коромислі в криницю, а Соломія підвела голову, вдруге блиснула очима на Романа і знов втупила очі в криницю. Роман знов почув, що на його ніби впала блискавка, і почервонів. Той блиск гарячих очей неначе обсіпав його жаром. Соломія примітила, що на його щоках виступили легкі рум'янці.

Роман мовчав. Він був тихий на вдачу, неговорючий і дуже несміливий: ніколи він не зачіпав ні однієї дівчини ні словами, ні жартами. Соломія була така проворна та сьмілива, що нікого не минала своїм язиком.

— Романе! що ти там робиш в вербах? — почала зачіпати його Соломія.

— А що-ж я роблю? Стою та дивлюсь, — тихо обізвав ся Роман і осьміхнув ся якимось по-дитячий.

— На що-ж то ти дивиш ся? На криницю, чи на мої відра?

— Дивлю ся і на криницю і на відра: дивлюсь, бо очі маю, — знов обізвав ся Роман і засьміяв ся.

Соломії очевидячки сподобало ся, що Роман наглядає на неї з садка. Вона вже не раз і не два бачила його за тиню, виходячи до криниці по воду, але ще запевно не знала, на кого то він визирає зза кущів, хоч трохи догадувалаєь, що він наглядає за нею.

Тимчасом до криниці вибігли ще дві дівчини, Соломіїні сусіди й приятельки. Вони поставили відра коло криниці і почали балакати з Соломією, забувши і про свої відра і про свою роботу дома. Романови було ніяково стояти коло тину й дивитись на дівчат. Він відійшов від тину і почав нікати

попід вербами та поміж кущами калини, розгортав куці чорної смородини, ніби шукав стиглих ягід.

— Романе, чого ти там шукаєш в траві? Що ти там загубив? — знов гукнула до його Соломія.

— Шукаю суніць.

— Шукаєш суніць? Ти забув ся, що суніці ще не стиглі?! — гукнула Соломіїна приятелька Маруся.

— Романе, може ти збираєш зілля на чари? Ото цікаво знати, кого ти хочеш причарувати отим зіллям! — зацінала хлопця Соломія.

— Хіба я знахур, щоб когось чарував зіллям? — обізвав ся Роман, і з тими словами він кинув нарване зілля до долу, приступив до тину і знов спер ся об хворост ліктем, поклавши свою ясноволосу голову на долоню. Він став сьміливійший.

— Романе, чом ти ніколи не виходиш до нас гуляти на улицю? — спитала Соломія.

— Тим, що не хочу. Я не люблю гурту, не люблю й гуляти в гурті.

— А якже його гуляти не в гурті? Хіба ти гуляєш собі сам? — сказала Соломія і зареготалась голосно та дрібно на всю улицю.

Її білі, дрібні та рівні зуби, заблищали як два разочки білого намиста. Роман задивив ся на ті дрібні білі зуби і чогось йому забажалось, щоб Соломія сьміялась та реготалась довго, щоб блиснули ще хоч раз ті зубки, рівні та білі, як разочки білого намиста.

— Може ти сам і в хрещика граєш оттам під вербами? — жартувала Соломія і все сьміялась, аж заливалась.

— А чом же! Як часом припаде охота, то й бігаю в хрещика попід вербами від кутка гороба до кутка, — сказав Роман, піднімаючи самого себе на сьміх, щоб сьмішити Соломію: йому хотілось, щоб вона реготалась і блискала зубками та очима.

— Бігаєш попід тивом від кутка до кутка? Ха-ха-ха! Я й не знала, що хлопці грають в такого хрещика! — сьміялась Соломія, і одляски її дзвінкого реготу аж луною йшли попід вербами.

Роман слухав той веселий регіт, неначе веселу пісню. Він і собі тихо засьміяв ся. Соломіїн веселий сьміх неначе дратував його і веселив.

Одна з дівчат, Маруся, згадала про свої відра. Вона витягла води з криниці і поставила відра на цямрині. Третя дівчина і собі кинулась витягати воду і поставила відра коло криниці. Одначе усі дівчата й гадки не мали йти до дому. Відра стояли, і дівчата стояли коло криниці з коромислами в руках. Роман не остунав ся від тину і все дивив ся на дівчат. Кожній дівчині хотілось побалакати і з Романом і з приятельками.

— Але чого-ж це ми стоїмо та байдаки бємо? — обізвалась Маруся. — Мене мати жде; в нас же нема в діжці води ані крапельки.

— Та постій трохи! Мати підожде, а ми побалакаємо, — обізвалась Соломія.

— Ой бою ся, щоб мати не сердилась. Коли-б на мене виглядали зза тину чорні очи та ще й під чорними бровами, то я-б іще трохи постояла, — сказала Маруся, зирнувши на Романа скоса і осьміхнувшись.

— Ото яка вередлива! — обізвав ся Роман. — Може й тобі, Соломіє, хочеть ся, щоб і на тебе зза тину виглядали чорні очи та ще й під чорними бровами? — насьмілив ся обізватись Роман

— Міні? Не скажу! Нехай кортить. Як вийдеш на улицу, то я тобі там скажу, а тут не скажу, — промовила Соломія.

Маруся почала брати відра на коромисло. Вона не встигла наченити на коромисло другого відра, а Соломія проворно вхопила Марусине відро і вилила з його воду в криницю. Знов веселий регіт залунав попід вербами.

— Соломіє, ти чорт зна що робиш: ллєш воду в криницю, неначе в криниці води нема й без того! — сказала Маруся.

— А справді я ллю воду в воду. Лучче я поллю сухий шлях! — сказала Соломія і з тими словами вхопила відро, котре стояло коло криниці, і вилила воду на тин, просто до Романа; потім набрала води з другого відра повні пригорщі і хлюпнула на Романа. Роман подав ся за куці. Соломія вхопила відро в руки, прибігла до тину і почала

бризкати водою на кущ, де стояв Роман. Він сховав ся далі, за калину.

Дівчата підняли регіт на всю улицу. Соломія, вкнка та проворна, як дзиґа, бігала та крутилась коло криниці, вхопила з цямрини своє відро з водою, знов побігла до тину і бризкала на кущ калини. Роман втік далі в куці і там сховав ся.

— Оце здуріла зовсім сьогодні! — кричала Маруся. — Коли так, то й я не дам тобі набрати води.

І Маруся вхопила Соломіїне відро і вилила воду в криницю. Роман знов вийшов потихеньку зза кущів, приступив до тину і знов спокійно спер ся об тин, поклавши свою кучеряву голову на долоню. Соломії здало ся, що зза ліса, зза зеленого саду ніби зійшов повний пишний місяць і глянув на землю, глянув просто на неї і обсилав її тихим, ясним світлом. Їй стало на душі радісно, весело. Вона реготалась, цустивала, жартувала. Маруся витягла воду з криниці другий раз. Соломія знов кинулась, як метіль, до відер і хотіла вилити воду в криницю. Її тонкі довгі пальці, її вузкі долоні вчепились павками в дужку. Маруся кинулась виривати своє відро з її рук. Підняв ся регіт, галас. Роман реготав ся, стоячи за тином.

До криниці надійшла молодиця, вже немолода й поважна. Вона поздоровкалась з дівчатами. Дівчата замовкли й перестали реготатись. Вони спокійненько понабирали води в відра і помаленьку пішли до дому слідком за молодницею.

Соломія втихла, але веселість пташкою грала в її душі. Їй хотілось бігати, гратись, сьпівати. Вона ще раз оглянулась до криниці. Роман все стояв під кущами, спершись на тин, і дивив ся на відходячих дівчат. Соломії чогось припала охота сьпівати пісню про місяця-місяченька. Романове ясне, високе чоло, Романові ясні, тихі очі чогось наводили на неї думку про ясний місяць, про тихий вечір, про сьпиви на улиці. „*Ой, місяцю, місяченьку, і ти, ясна зоре!*“ завела вона голосно пісню і ще раз озирнулась на Романа.

Дівчата пристали до Соломії і собі засьпівали. А Роман все стояв та млував ся здалека Соломією, доки вона не сховалась десь за вербами в вузкій улиці.

Він ще постояв трохи, задумавшись та поглядаючи на криницю, на розливу та розхлюпану воду кругом криниці.

І він неначе й тепер бачив Соломію коло криниці. А її чорні очі, а білі зубки все неначе блискали перед його очима; а веселий її регіт все ще лунав в його ухах, неначе десь далеко в садку дзвенів срібний дзвоник.

Роман зітхнув важко-тяжко, повернувся і пішов поїд вербами. Задзвонили до церкви. Гук дзвона рознісся поїд вербами, пронизав густе гілле і лився в чистому повітрі. А Романови все вчувалось ніби він чує в тому дрижачому гуку веселий Соломійн сьміх та регіт. Він увійшов в гушавину. Темна, густа тїнь вкрила його. Він втупив очі в зелену траву, а перед ним в густій сутїні все неначе блискали огнясті очі, блискали білі зубки, як довго ще блискають огнясті плями в заплющених очах, коли часом глянеш на заходячий півкруг сонця, котре закочується за ліс, червоне як жар, та здорове, як сходячий в ночі місяць.

„Як вона мене причарувала! Як вона мене пригорнула до себе тими очима, тим своїм сьміхом!“ — думав Роман, вертаючись до хати через огород, через садок.

В садку в густій тїні він задумався і знов спустив очі до долу, втупив в зелену траву. І знов в його очах блиснули огнястою блискавкою двоє чорних очий, блиснули ніби два разки білого, блискучого намиста.

„Ой очі, очі! Не буду я через вас спати ні в день, ні в ночі!“ — подумав Роман, переходячи через вишневий садок.

Мати вийшла з хати, стала на порозі і зирнула на подвір'є. Овечки й ягнята никали по дворі. Вона шукала очима Романа, а його нігде не було видно.

„Що це сталося з Романом! Десь дляєть ся, а овечок не загнав. Він же такий хазяйновитий, робить діло без загаду!... А це... Де це він? Що це з ним сьогодні сталося?..."

— Романо! Піди та позаганяй овечки, бо Насті ніколи: нема води в дїжці. Вона побіжить до криниці по воду, — сказала мати, вглядівши сина в садку.

Роман почув материн голос і опам'ятався. Він знехотя понентався в двір і почав заганяти в хлїв овечки, котрі розсипались по дворі і ханали зеленій шпориш поїд тиню. Але не овечки були йому в думці. Він їх заганяв в хлїв, відлучав ягнята від овечок, а його очі побігли слідком за Настею тією стежкою, щό вила ся через огород до криниці.

Він знав, що Соломія знов прийде по воду до криниці, і його ніби якась сила тягла до криниці, між верби, щоб іще хоч раз глянути на ті пекучі очі, щоб почути той гучний голос.

„Ой піду я знов під верби; хоч іще раз гляну на ті очі, на ті брови! Вона знов прибіжить по воду. Диво та й годі! І смуглява з лиця, і неначе й не дуже гарна, а її очі неначе печуть мене в саме серце“, — думав Роман, заганняючи вівці та ягнята.

І він знов тихою ходою пішов через садок та через огорог, став під вербами і глянув на криницю. На дворі вже смерклося. Криниця була вкрита густою тінню. Скрізь було тихо. Ні одна душа вже не приходила по воду до криниці, і криниця ніби відпочивала від роботи, затіняна густими, навислими гілками старих верб. Роман довго стояв, спершись на тин, і думу думав, де-б то побачитись з Соломією та побалакати з нею на самотині. Ходити на улицю він не любив, а коли й ходив, то гуляв недовго. Спокійний та тихий на вдачу, він не любив гурту, не любив крику, шуму та сьпівів парубоцьких та дівчачих.

„Я люблю її... Де-б міні з нею побачитись, стрінутись? Завтра я може побачу її в церкві... Не піду сьпівати на хори, стану у правому притворі на сходах коло дверей. Звідтіль я її таки десь побачу. Коли-б хоч надивитись здалека на ті оченята!“ — думав Роман, вертаючись до хати через огорог.

— Романе! Романе! А де ти? Йди вже вечеряти, бо мати сердять ся, що ти десь задляв ся та не йдеш в хату, — почув Роман сестрин голос.

Він похапцем пішов у хату, сів за стіл вечеряти. Але й вечера чогось здавалась йому несмачною. Соломія не виходила в його з думки, неначе отгуг в хаті вертіла ся, крутила ся перед його очима.

II.

Вставши раненько, Роман прибрав ся в вишивану сорочку, в новий суконний синій жупан, підперезав ся червоним поясом, зачесав ся, приченурив ся і пішов до церкви. Він став коло правого притвора на східцях, звідкіль видно було усіх людей, котрі входили через браму в цвинтар. Багато приходило дівчат, але між ними не було Соломії.

Роман постояв на сходах, а далі не втерпів і пішов кругом церкви, обійшов церкву і кинув очима на велике стовнище дівчат, котрі стояли коло дзвіниці і сиділи на траві попід вишнями. Церква в селі Терешках була стародавня й мала. Люди не поміщались в церкві і усі дівчата й молоді молодичі стояли на дворі коло дверей бабинця та коло дзвіниці, або сідали під липами, яблунями та вишнями і балакали собі стиха, як на улиці. Роман помаленьку пройшов кругом бабинця, глянув на рядки дівчат, окинув усіх оком і вглядів Соломію. Вона стояла рядом з його сестрою Настею та з Марусею. Соломія убралась як до вінця, в синій суконний жупан, підперезалась червоним широким поясом, убралась в квітки та в усі стрічки, наділа намисто з дукачами та хрестами. На гарячому сонці вона уся ніби аж сяла. Роман на хвилину спинився і окинув її очима. Ще ніколи не здавалась вона йому такою гарною. Йому хотілось стояти і дивитись на неї, дивитись без перестанку. Але стояти довго перед стовнищем дівчат, було ніяково. Він вернув ся і знов став на сходах.

Ще не встигли в церкві поблагословити людей, а дівчата посипались одна за другою рядочком з цвинтаря. Вони на одну міть спинялись проти дверей притвору, на ході повертались до дверей, хрестились, кланялись і простували до брами. Роман оглядав кожну дівчину.

Швидко потім дівчата почали бігти, неначе втікали з цвинтаря. Роман вглядів між ними Соломію. Вона йшла швидко, неначе бігла, на одну міть спинилась проти дверей, перехрестилась, поклонилась і підвела очи. Очи впали на Романа. Роман стиха осміхнувся. В Соломії очи стали веселі. Вона побігла до брами. Роман вглядів, як майнув в брамі її червоний пояс, вглядів, як вона обернулась назад на самій брамі і знов блиснула до його очима, крутнулась, побігла з пригорка і ніби сховалась в натовп дівчат.

Роман пішов навздогінці за нею, щоб надивитись на неї хоч здалекі. Але дівчата йшли так швидко, неначе бігли, неначе їх хтось підганяв ззаду. Роман зістав ся далеко позаду і тільки слідував очима за широким червоним поясом та ніби ловив очима кінці червоних стрічок на Соломіїній голові.

„Ой прудка-ж та швидка, як вода на бистрині! Чи впіймаю тебе, прудка дівчино, чи може втечеш від мене, як

бистра вода весною в потоку, що доганяєш очима, та й очима не доженеш“, — думав Роман, вертаючись до дому.

Поки стара мати допеленталась до дому, проворна Настя вже роздягла ся, поздіймала з голови стрічки та квітки і сховала в скриню. Прийшов і Роман. Мати загадала дочці подавати обід.

— Ну та й Соломія лепетлива була сьогодні в церкві! — обізвалась Настя, пораючись коло печі. — Стала коло мене та цілісіньку службу говорила до мене. Йй Богу не дала міні й молитись. Я на силу двічі-тричі встигла перехреститись. Та все оглядаєть ся, та крутить ся, та повертаєть ся то сюди, то туди; ніяк не встаїть на одному місці.

— Ото гарно! А ти-б, дочко, оступилась від неї та стала де инде. Де-ж таки балакати, коли служба божа йде?! — навчала стара Зінька.

— Цікаво знати, про що-ж то говорила тобі Соломія, — обізвав ся Роман, краючи хліб та складаючи скибки на одну кунку серед столу.

— Та все-ж про тебе! Чогось ти неначе навис сьогодні йй на язык, — сказала Настя: — все розпитує та й розпитує про тебе... Не дала міні й Богу помолитись.

— Що-ж вона говорила про мене? — спитав Роман.

— Та все-ж розпитувала, де ти гуляєш в неділю... — почала Настя та й не доказала.

Вона глянула скося на матір і замовкла. Очевидячки йй ніяково було говорити про ту розмову з Соломією при матері.

Мати зирнула очима на Романа. В Романа очи аж світились від веселости.

„Чепляєть ся до мого Романа...“ — подумала Зінька, сідаючи за стіл, але про Соломію й слова не промовила.

Ще ніколи Роман не був такий веселий, як того дня за обідом. Він все говорив та розказував, як прийшов до церкви, як хотів протовнитись до хорів і не дотовпив ся, бо в церкві був великий наговп народу, як він став коло притворя на дворі; все сьміяв ся з дівчат, що вони, не достоявши до кінця служби, побігли з цвинтаря, наче овечки біжать в вечері з череди. Мати слухала й сьміялась та милувалась сином. Вона ні одного сина не любила так, як любила Романа. Він був тихий та слухняний ще змалку, слухав матері й тепер, і кидав ся до роботи, хоч робив роботу

не швидко. Стара Зінька була дуже богомільна, що неділі ходила до церкви та молилась Богу: і Роман вдав ся в матір, був богомільний. Ще малим мати водила його до церкви і загадувала дома молитись Богу. Роман любив молитись Богу, любив читати книжки, а найбільше церковні, хоч він їх мало й розумів. В неділю та на святках він їдав по обіді за стіл, розгортав книжечки „Житій Святых“, котрі діставав в церковній школі і читав голосно. Стара Зінька слухала, але нічого не розуміла з велико-руської та церковної мови, котрими були написані ті „Житія“. Син товмачив старій матері, оповідаючи написане в тих книжках своєю українською мовою, і тільки ці його оповідання й розуміла добре стара Зінька.

По обіді Настя збрала з стола миски та ложки. Роман відіклав на стіл недокраєний окрасць хліба, згорнув у скатерть окрушки від скибок та кришки, виніс на двір і витрусив курям. Застеливши стіл чистою скатеркою, він дістав з полиці новеньку книжечку „Житій“, сів за стіл і почав своїм звичаєм голосно читати. Настя мила ложки і не слухала того читання: вона нічогоїсьнько не тямилася з того, що читав Роман. Стара Зінька силкувалась слухати, сидячи на полу, але переходя, не втямивши нічого, стала позіхати та все хрестила рота. Роман читав книжку, але його думки літали далеко від тих пуців, від того монастиря, де спасався святий, про котрого читав Роман. Все це чогось не приставало йому того дня до вподоби. Він позіхнув з усієї сили, поклав книжку на полицю і дістав звідтіль Шевченкову „Катерину“. Цю книжку Роман купив в одного коробейника в містечку. Вже він прочитав її тричі, але тепер четвертий раз він читав її неваче вперше. І ніколи ще „Катерина“ не припадала йому до вподоби так, як цей раз. Коханне молодої Катерини розбуджувало в його думи, нагадувало йому про Соломію і дуже тревожило серце. Настя слухала й ложки мити перестала.

— Сину, покинь читати оту книжку! — обізвалась стара: — це не божа книжка. Ет!

Але стара проти волі слухала ту книжку і вислухала її до кінця.

В хаті стояла духота. Старій Зіньці схотіло ся спати. В неї злипались очі.

— Піду я на причілок та трохи відпочину, — сказала Зінька.

— А я, мамо, побіжу гуляти до дівчат. Пустіть мене, мамо! — просила ся Настя.

— До кого-ж ти хочеш йти на гулянку? — спитала мати.

— До Соломії. Вона мене сьогодні запрошувала до себе: забіжу й до Марусі та й її візьму з собою.

Стара мати не втерпіла і аж губами цмокнула.

— Чого тобі йти до тієї Соломії? Йди лучче до Марусі! — сказала мати.

— А то чого так? — спитала дочка.

— Ет... Соломія — дзиґа. Пуста дівка, — сказала мати, виходячи з хати.

Роман глянув на матір і задумав ся. Йому було не до смаку, що мати гудила Соломію.

— Чим же вона пуста дівка? — спитав Роман неначе сам у себе.

— Мабуть тим вона здаєть ся матері пустою, що проворна, пустує та крутить ся, мов та дзиґа, — обізвалась Настя.

— А як проворна, то хіба це погано? — сказав Роман до Насті.

— По моєму то це зовсім непогано.

— А по моєму то це навіть гарно, що дівчина проворна, — сказав Роман: — хіба-ж воно гарно, як дівка стоїть, мов пень, а ходить, неначе ступа просо товче. Я люблю проворних, жвавих дівчат, — таких, як Соломія.

— І я люблю Соломію, — додала Настя: — Господи яка проворна та весела! І наговорить, і накаже, і нащобече, і насьпіває тобі повні уха! Міні з нею і побалакати і погуляти весело. Веселішої за неї дівчини нема на всі Терешки.

Настя таки не послухала матері: помивши ложки та прибравшись, вона побігла до Марусі, а з Марусею вкупі пішла до Соломії і вже над вечір вернулась до дому.

Надходив вечір. Стара мати знов примітила, що вівці никають по дворі, незагнані в свій час, і навіть воли стоять ненапоєні. А Роман десь знов зелиз.

— Де це Роман? — спитала мати в Насті.

— Десь пішов через огород до криниці, — сказала Настя: — там же Соломія воду бере з криниці.

— Оце нависла йому на очи ота Соломія! Зовсім відбив ся парубок від роботи, — сказала з пересердя мати.

А Роман знов став за тином під вербами, дїждав ся, поки Соломія вийшла по воду, знов побалакав з нею, надивив ся на її блискучі очи. Соломія докоряла йому, чому він не виходить на улицу гуляти. Роман обіцяв вийти на улицу того таки вечора.

— Побачимо, як то ти вийдеш на улицу! Тебе мабуть мати не пускає на улицу, як не пускає вона й Насті, — сказала до його Соломія.

— Парубки не питають ся в матерів, як на улицу йдуть, — обізвав ся зза тину з'обіджений сьмішками Роман.

Настав вечір тихий, теплий та погожий. Роман не втерпів; надів жупан і пішов на улицу, простуючи через сукунні огороди понад самим берегом річечки Раствавиці. В березі було чути, як сьпівали на улиці дівчата десь далеко, далеко, неначе за лісом. Роман йшов на той гук швидко, похапцем, аж сам собі дивувався, чого це він так поспішає та хапаєть ся, неначе до якої роботи. Поспішаючи, він загубив стежку, котра вила ся й крутила ся поміж кущами верболозу, калини та смородини. Він пішов навпростець просто через огороди. Дівчача пісня манила його, як манить метелика квітка. Гук пісні було чути все ближче та ближче. Роман ішов навскоси через огороди поміж соняшниками та кукурузою. Соняшники гнулись, кукуруза аж тріщала під його ногами. Він дійшов до тину. За тином під вербами сиділа юрба дівчат. Хлопці стояли коло них і балакали та жартували з ними. Несподівано за тином зашелестіли соняшники та гарбузінне, затріщала кукуруза. Дівчата замовкли і жахнулись.

— Ой собака за тином! — крикнула одна дівчина.

— Ой лишечко! Може ще й скажена? — засьміяв ся один парубок.

— Ой, дівчата! вовк за тином! Йй Богу, вовк, бо блищить очима, — загомонів якийсь парубок.

Дівчата крикнули, раптом схопились з місця і відбігли від тину.

— Де там взяв ся-б той вовк? Чорт зна що вигадують! Вовки сидять в лісі, а на улицю не ходять! — обізвалась Соломія.

Соломія догадалась, який то був вовк: вона сьміливо побігла до тину, до того місця, де було чути шелест соняшників. За тином стояв Роман. Його темна постать ясно означувалась проти жовто-гарячого неба на заході, неначе була намальована чорною фарбою. Роман впізнав Соломію.

— То ти, Романе? — спитала стиха Соломія.

— А тож! — так саме тихо обізвав ся Роман зза соняшників: — ходи, Соломіє, ближче та побалакаємо трохи.

— Перелазь через тин та йди до гурту! — сказала Соломія.

— Не хочу перелазити: я не люблю гурту.

— Та йди бо до нас! Якби тебе хто підсадив з того боку, то може-б ти переліз, — сьміялась Соломія.

Вона приступила до тину і вхопилась за кілок. Голова в неї була завітчана мятою та жовтими гвоздиками. Дух привялої мяти розійшов ся в сьвіжому повітрі. Тихий сьвіт від заходу падав на Соломіїн вид. Роман углядів в темряві жовто-гарячі гвоздики, котрі вінком лисіли кругом її голови, а під гвоздиками чорніли її брови, блищали очі.

— Романе! Чого ти трохи не що вечора стоїш за тином під вербами, як я беру воду з криниці? — спитала в Романа Соломія.

— Тим, що тебе люблю, — тихо обізвав ся Роман.

— Не вже! — сказала Соломія й зареготалась.

— Чого-ж ти сьмієш ся? Хіба я сьмішний? Хоч я не маю чорних брів, але все таки тебе люблю. Я знаю, що дівчата люблять чорні брови. Але де-ж я їх візьму, коли я такий вже на сьвіт народив ся?

— То намасти саджею, то й будеш мати чорні брови, — сказала Соломія, і знов її дрібний регіт аж залунав поїд вербами.

Роман і собі стиха осьміхнув ся. Соломіїн веселий регіт дратував його.

— Для тебе, Соломіє, я-б ладен почернити свої брови.

— Не потрібно: я й так тебе люблю і без чорних брів.

— Не вже! — аж крикнув Роман.

— А тож! Адже-ж місяць все буває ясній, а який він пишній! — сказала Соломія. — Та перелазь бо до нас ти, гордий сину гордої матері! Не вже ти хочеш, щоб дівчата до тебе перелазили через тин?!

— До тебе перелізу, розумного батька розумна дочко, і більш ні до кого: чаруєш ти мене своїми чорними очима.

Соломія засьміялась від тих слів, як часом сьміють ся люди від великого щастя. Вона відхилила голову назад. Чорні брови залисніли проти ясного рожевого неба. Роман простяг руки через тин, вхопив Соломію за шию і пригорнув її голову до своєї щоки. Запахла примята мята та гвоздики. Соломіїне гаряче лице аж пашіло. Роман почув, що на його лице неначе повіяло огнем. Він обняв Соломію і трічі поцілував. Соломія випручалась і відхилилась від тину.

— Виекла ти мене своїми гарячими устами, дівчино чорнобрива! Без тебе я не можу жити; без тебе міні й сонце не сьвітити ме, без тебе міні й вік буде не милий. Приступи бо ближче до мене! Чого ти відхилияєш ся?

Соломія відскочила від тину. Роман не втерпів. Його ніби якась сила потягла до Соломії. Він вхопив ся руками за кілки і перескочив через тин. Тин хруснув, два соняшники зламались і перегнулись до землі своїми важкими головами. Роман приступив до Соломії і взяв її за стан. І довго вони стояли вдвох і не чули, як дівчата сьпівали пісень. Роман забув ся, що прийшов на улицу на часочок, щоб тільки почути Соломіїн голос та регіт.

— Твій голос, твій сьміх я слухав би цілий вік та й то, здаєть ся, не наслухав ся-б, — сказав Роман.

— Коли-ж твоя мати не допустить тебе до того, щоб ти слухав мій голос цілий твій вік, — смутно обізвалась Соломія.

— Моя мати дуже розумна людина і не вчинить нічого такого, що було-б не до ладу. Ти, Соломіє, не знаєш моєї матері.

— Може я й не знаю, але моя мати знає... Я дещо чула з її розмови, — обізвалась Соломія, і потім замовкла й задумалась.

— Романо! А чого ти там так довго забалакав ся з Соломією? — гукнув з гурту Денис Односуменко: — Мабуть вже час до дому. Я вже вертаюсь. Ходім разом!

— Як ходім, то й ходім, бо вже пізня доба, — обізвав ся Роман. — Прощай, Соломіє!

— Прощай, Романе! А чи будеш тепер частійше виходити до нас гуляти на улицю?

— Хоч і що вечора, аби тільки ти виходила. А коли ти не вийдеш, то для мене й зорі не сьвітити муть. Прощай, Соломіє! Добра ніч тобі!

Роман пішов з Денисом через вигін. Чорна ніч вже вкрила землю. Вигін чорнів, неначе чорна ріля, а небо на заході ще трохи жевріло і пролискувалось наскрізь, неначе за селом за горами десь дотлівала пожежа.

Денис був вже немолодий парубок, такий як і Роман. Він відбував військову повинність і його пустили на строк до дому. Денис вчив ся в школі разом з Романом і приятелював з ним ще змалку, хоч на вдачу був зовсім не схожий на Романа. Денис був жвавий, проворний хлопець; парубок з його вийшов крутий на вдачу, запеклий, непокірний і неслухняний. Він не міг ні в кого вибути й пів року на службі, бо не любив покорятись; навіть не все слухав свого батька, а про матір і ухом не вів. Денис часто сьміяв ся з Романа, що він слухає матері, усе ходить до церкви, сьпіває й читає на крилосі, не їсть скоромного в піст. Ще як вони обидва вчились в церковній школі, батюшка давав їм читати євангелію та усякі церковні книжки, загадував читати їх і потім велів розказувати про те, що вони прочитали. Роман зразу пристав душею до тих книжок, любив їх читати і докладно розказував потім в школі те, про що читав. Денис брав книжки від батюшки з неохотою, читав пяте через десяте і не хотів з тямком розказувати те, що завдавав йому батюшка. До тих книжок не лежало в Дениса серце. Батюшка розгнівав ся на Дениса і перестав йому давати книжки.

— А що, Романе? Нависла тобі на очи Соломія... В осени будеш мене в бояри просити, — сказав Денис.

— Може й справді в осени і буду просити. Час би вже міні й оженитись. Вже довго я отягав ся; вже й маги чеплять ся, щоб я оженив ся, але якось міні ні одна дівчина ще й досі не впала в очи. А ця проворна Соломія аж голову міні замакітрила.

— І ти думаєш справляти таке бундючне весілля, на котрому гуляють та пють три або й чотири дії? — спитав Денис.

— Хто його там думає! Якби на мене, я-б його справляв тільки один день — в неділю. Як посватаю Соломію, то так же і скажу Соломіїному батькови, щоб грали весілля тільки один день — в неділю, — сказав Роман.

— А вже-ж так! А то пють в неділю, пють в понеділок, в вівторок...

— Та ще й часом і в середу і в четвер. Та вигадали якусь даровизну: надарують дві курки та гуску, а випють шість або вісім відер горілки, — обізвав ся Роман.

— Та виїдять дїжку капусти та дїжку солоних огірків, бо їм на похмілле все хочеть ся кислого! — сказав Денис.

— Та зїдять хліба мішків зо три, та пропють карбованців тридцять або й сорок. В мене на весіллю нічого цього не буде. В понеділок скривють молоду, випють по чарці — та й до дому! — сказав Роман.

— От так само і я зроблю, як буду женитись, — сказав Денис, прощаючись з Романом коло його двору.

Роман пішов у клуню спати, ліг на засторонку і довго не міг заснути. В його ухах лунали дівчачі сьїви, а втихали сьїви — він неначе чув голос та сьміх молоденької Соломії. Коло його розливались ніби наощі мяти та повних гвоздиків, неначе Соломія стояла десь тут недалечко, завітчана рутою, мятою та гвоздиками.

„Завтра скажу матері, що думаю засилати старостів до Соломії. Не знаю, що то скаже ще старий Филін Чечіт. Але він приятелює з матір'ю... Як зїйдуть ся, то все балакають про сьвяте та боже, та про нечисту силу, та про відьом. А мати цю розмову дуже любить“.

З такими думками Роман заснув міцним сном, і все йому снилось, неначе він стоїть поруч з Соломією, неначе від неї нахотить мятою та чорнобривцями, та розлягаєть ся гучний її голосочок.

III.

Від того часу неначе якась сила тягла Романа на улицу до дівчат. Як тільки було він зачує з свого садка Соломіїн

голос, то так і простує через садки та городи на той голо-сок. Роман став пізно вертатись до дому, вранці все засипав, все опи́знював ся до роботи на поле, а ввечері, вернувшись з поля, робив діло дляво, знехотя. Стара мати примітила це і догадалась, що він ходить на улицу та гуляє до пізньої ночі.

„Що це стало ся з моїм Романом? — думала Зінька пораючись в хаті: — то був хазяйновитий хлопець, сам кидав ся до роботи без загаду, а теперички все чогось ніби опи́наєть ся, все чогось оди́нкує від діла, а вранці засипає... Певно якась дівчина нависла йому на очи. Але яка? Яку-ж то невістку приведе він міні в хату?“

Стара Зінька випитала в дочки і довідалась, що Роман ходить до Соломії Чечотівни. Вона аж жажнулась.

Після жнив якось одного дня вона почала приставати до сина:

— А що, Романе! вже давненько я хотіла тебе оженити, а ти все отягаєш ся та опи́наєш ся. Я вже стара стала; нездужаю робити. Треба міні помочі. Настя вийде заміж. З неї міні не буде помочі. Може-б ти цієї осени оженив ся, бо й ти вже підтоптав ся в парубках. Для всього є свій час, а твій час швидко мине, бо й ти вже не молодий. А я стара стала, може й незабаром помру та й не доведеть ся міні побачити твоєї жінки.

Роман мовчав, втупивши очи в землю. Він був трохи соромливий, і йому стало ніяково.

— Думай, сину, думай, тепер, поки твоя голівонька не сива, поки час твій не минув, — перегодя обізвався Зінька.

— Я вже, мамо, надумав ся, — тихо обізвав ся Роман.

— А до кого-ж ти думаєш старостів засилати? — спитала Зінька, і в неї очи стали цікаві.

— До Чечотової Соломії.

— До Соломії? — аж крикнула мати.

— Та до Соломії-ж, — сказав син, не дивлячись матері в вічі.

— Ох, сину! засилай ти старостів до якої иньчої.

— Як не до неї, то й ні до кого, — сказав син і дивив ся в вікно: він знав, що Соломія не підійде під материн смак, не припаде їй до вподоби.

— Ой подумай, сину, попереду, та гаразд подумай! Соломія — крутілка. Не хотілось би міні таку крутілку за невістку брати.

— Чого-ж вона, мамо, крутілка? Вона тільки проворна та жвава.

— Ой, сину! З тих крутілок не виходить добрих хазяйок, — сказала мати, і її голос став трохи смутний.

— Коли-ж я, мамо, й люблю її за те, що вона проворна. Хіба воно гарно, як дівчина сидить, як пень, а ходить, як сонна. Така й роботу робити ме, мов сонна.

— Та, воно, бач, так, але міні здаєть ся, що Соломія з таких, що крутить ся, вертить ся й берега не держить ся. Вона аж надто вже проворна: не ходить, а бігає та шугає, мов та птиця; не говорить, а лящить, верещить, аж відляски йдуть. Ох, сину! думай, та й добре думай, бо тому один час.

Стара мати аж зітхнула, оббираючи картоплю. Журба їмлюю впала на сині Романові очи. Він підвів свої тихі очи, глянув на матір і вийшов з хати. Впав смуток і на материні очи. Вона перестала оббирати картоплю, підвела очи на образи і неначе в Бога просила поради.

„Ох, кого він задумав брати? Кого він приведе в мою хату? Якусь дзигу, якусь крутілку. А я люблю спокій, люблю, щоб в хаті було тихо“.

Увійшла в хату Настя і почала роздягатись. Вона глянула на матір; мати сиділа така задумана та смутна, що Насті кинув ся в вічі її смутний вид, насупляні брови, густі рядки зморшків на похилиному чолі.

„А, Боже мій милий! — думала стара Зінька: — багато невісток маю, і всі вони, як люди, а цей приведе в мою господу непосидящу невістку, якусь летючу, неначе ту лісову птицю впусить в мою хату, що шугає по хаті, бєть ся в вікна, аж шибки дзвенять. І вона жити ме в моїй хаті до моєї жистности... А!“

— А! цц! — промовила Зінька голосно ще й цмокнула губами.

„Як би міні бажалось, щоб мій Роман, сам тихий, як голуб, взяв в мою хату невісточку, як сиву зозулю, тиху та покірливу та роботящу, щоб вона міні і до помочі стала, і мене послухала, і догляділа мене на старости літ“, — думала Зінька, похиливши голову.

— А! цц! — знов промовила голосно Зінька, не вдержавши своєї досади.

Дочка скоса глянула на матір.

„Що це стало ся з матір'ю? Щось думає нишком таке, що аж губами цмокає голосно“.

„Ой, Боже мій милий! Чи стати синові на дорозі, чи ні? Шкода й сина, шкода й себе... Треба людей попитати, чи робоча Соломія, чи не лиха. Не дай, Господи, як ще буде сердита, лінива та лиха! Не люблю я того лінивства, бо сама зроду робоча. Шкода міні Романа. А він же в мене тихий та слухняний, хоч в ухо бгай!“ — думала стара.

— А! цц! горенько міні! — знов не вдержалась стара і голосно промовила ці слова.

— Мамо! Чого ви а-каєте та цмокаєте? Ви щось думаєте? — спитала Настя в матері.

— Ат, дочко! Не питай, бо стара будеш. Я стара, то в мене й думок багато в голові.

„А, Боже мій! — подумала Зінька: — не до вподоби міні ота Соломія. Треба людей про неї розпитати. Вона служила в батюшки. Треба буде побігти до його та розпитати про Соломію. Хто-ж лучче знає про неї, як не матушка“.

В неділю по обіді Зінька вийшла до молодиць посидіти та побалакати. Молодиці сиділи на присьбі коло однієї хати довгим рядком, а декотрі посідали проти них на траві, підобгавши ноги. Зінька пішла до них і примостила ся на каміні, котрий лежав коло самісінького порога. Хитро та мудро, здалекі вона завела розмову про Соломіїного батька Филона, а далі ніби так собі, випадком почала розпитувати й про його дочку Соломію. Деякі молодиці хвалили Соломію, декотрі гудили; одні говорили, що вона робоча, другі казали, що вона гуляща, дуже любить крутитись з хлопцями та реготати.

— Ой, Господи, яка вона пустотлива! Ще й змалку була така, — говорила одна молодиця: — було перу сорочки в березі, а Соломія купаєть ся з дітьми та вловить жабу, візьме в руку, підніме в гору та й ганяєть ся за голими дітьми. А ті голісінькі тікають аж на вигін. Було в моїй клуні з хлопцями все горобці́ дере та через рів плигає, не сказати-б хлопець.

— А як піросла, то було насе коні вкупі з хлопцями, сяде на коня та й ганяє на коні по полі, неначе парубіяка.

Ніхто не сказав би, що то дівчина! Хлопець, та й годі! — говорила друга молодиця.

— А як збереться улиця під моїм огородом, то тільки її й чути: регоче та сьпіває, сьпіває та дуріє! Тільки її й чути, — говорила одна стара бабуса.

Зінька аж зітхнула, що Соломію більше гудили та судили, ніж хвалили.

„Вже нехай Роман вибачить, а Соломії я не візьму собі в хату за невістку, — думала Зінька, вертаючись до дому: — ох, шкода міні сина“.

Зінька прийшла до дому. Роман стояв у дворі, спершись об тин, і втупивши очи в безодне небо. Стара мати поралась в хаті, заходилась варити вечерю. А син все стояв на одному місці та дивився кудись в далеч, неначе шукав поради в синього неба.

„Ой журить ся мій Роман, журить ся! — думала стара, виглядаючи в вікно: — і роботи з його нема, і все ходить та сумує, мов зза угла прибитий. А, шкода й сина, шкода й себе. Соломія служила в батюшки і вибула рік. Піду ще до батюшки та розпитаю про неї. В кого вже допитатись правди, як не в його? Та треба йому розказати і мій сон... Ох, який страшний сон!“

— А що, сину! Чи думав ти? Чи надумав ся, чи може вже й передумав? — спитала Зінька солоденьким голосом в Романа, неначе хотіла піддобритись та підлеститись до сина.

— Думав я, мамо, думав, та ніколи не передумаю. Або до Соломії буду слати старостів, як ви поблагословите, або ні до кого.

Зінька важко зітхнула й голову похилила. Син так само засмутив ся.

— Потривай ще трохи, сину! Ще буду людей питати, — переговда обізвалась мати.

— Нема, мамо, чого й питати. Я знаю Соломію. Не думайте, мамо, що й я людей не питаю. Кажуть, що Соломія дуже добра людина і роботяща.

— Дай, Боже, сину, щоб була твоя правда. А все таки потривай трохи. Це діло не можна робити поханцем. Більше ждав, а менче вже подождеш, — сказала мати.

„Треба йти в неділю до батюшки: нічого не поможеть ся. Та й той сон міні з думки не сходить... Треба йти...“ — думала Зінька, легенько зітхаючи.

В неділю по обіді Зінька прибрала ся в новійшу одежу, наділа білу нову свиту, завертілась в намітку і пішла до батюшки. Вона увійшла в пекарню. Наймичка побігла й оповістила батюшці. Батюшка виглянув в пекарню і спитав, хто прийшов. Вглядівши бабу Зіньку, батюшка покликав її в покої. Зінька увійшла в кімнату, сказала „добрий-день“ і поцілувала батюшку в руку.

Що скажеш, Зінько? — спитав в баби батюшка.

— Прийшла, батюшко, до вашої милости по ділу, — сказала Зінька.

Зінька була висока й поставна, широка в плечах і на виду дуже кременна людина. Сама старість не зігнула її рівного стану. В невисокій кімнаті баба Зінька показувалась ще вищою. О. Гарасим, невисокій на зріст, сухорлявий, вже не молодий, в кафтані, котрий ніби поприлинав кругом його невисокої сухорлявої фігури, здавав ся непоказним, невеличким чоловічком проти погавної Зіньки. Здавалось, ніби не баба прийшла по ділу до о. Гарасима, а назворіт, ніби о. Гарасим прийшов до баби Зіньки, і баба витала його, як господиня.

— Сідай, Зінько! — промовив о. Гарасим.

Він нікого з молодичь та бабів не просив сідати в себе, але це була баба Зіня. Треба було її посадити, бо баба Зіня мала великий вплив на всіх бабів в селі. Зінька була баба над бабами. Її в селі усі поважали.

Баба Зінька і не відмагалась і не відмавлялась. Вона неначе знала собі ціну і прого сіла на канапці, котра стояла під грубою. Батюшка сів на стільці коло столика.

— А що, Зінько! Може задумала женити свого Романа? Вже час би його й оженити. Щось він дуже загуляв ся та загаяв ся. — промовив о. Гарасим.

— Ой, загаяв ся, батюшко! Я й сама це знаю. Він чогось все отягуєть ся та отягуєть ся. А він же в мене найменчий, і ні один син мій не любив мене так, як він. Ще змалку він був добрий та слухняний: куди було не повернусь, він усе при міні. Але я, батюшко, не для того оце прийшла до вашої милости. Міні знов снілась моя покійна мати.

О. Гарасим трохи не засьміяв ся і ледві вдержав ся. Тільки по очах його було видно, що він осьміхаєть ся в душі. Але вид його зістав ся поважний: перед ним сиділа баба Зіня.

— Як же тобі снилась мати? Це вже, здаєть ся, вона снить ся тобі вдруге? Я памятаю, що ти зимою говорила міні про свій сон.

— Ой вже вдруге снить ся міні мати, батюшко, та ще й так само, як і перше. Оце позавчора тільки що я лягла спати та заплющила очи, аж міні снить ся, неначе я сиджу коло стола, десь ніби смерком. Коли це не то відчинились двері, не то й не відчинились, а серед хати стоїть моя мати в тій самій намітці, в тому самому убранню, в якому поклали її в домовину. Я її ні трішечки не злякалась. Вона приступила до мене ближче, може так як на ступінь, або на два, та й каже: „Говорила я тобі раз, щоб ти завела в цьому селі празник „Мироносиць“, як його справляють в нас, в Яблунівці, а ти мене не послухала! Гляди-ж міні, заведи і в цьому селі цей празник, бо буде тобі гріх від Бога, як мене не послухаєш“. Та це я по цьому ділу і прийшла до вас, батюшко. Дозвольте міні і всім молодицям завести цей празник і в нас, як справляють його в Яблунівці, бо може ви памятаєте, що я вийшла заміж сюди в Терешки з Яблунівки.

О. Гарасим насупив брови. Очевидячки йому не подобались ні бабині сні, ні клопіт, який прийшлося би йому мати ради цієї бабиної благочестивої примхи.

— Але-ж щоб справляти жіночий празник „Мироносиць“, треба вам, молодицям та бабам, мати свій образ Мироносиць, треба мати дванадцять здорових ставників, а для образу треба хоч невеличкого кіота, — сказав о. Гарасим і підняв голос на кілька нот вгору. Але він швидко схаменив ся і знов заговорив ласкавіше й тихіше: перед ним сиділа баба Зіня.

„Розносило оцю бабу з дурницькими снами!... Приїдець ся міні самому їхати до Білої Церкви або й до Києва, замовляти майстра, щоб зробив кіот. Буде міні чимало мороки та клопоту. Їдь, торгуй ся з майстрами, гай час... Бодай тебе, бабо, взяла лиха година... Але... баба заведе нове велике сьвято в селі. Зійдець ся народ, наймати муть панахиди, перепаде зайвий десяток карбованців...“ — думав о. Га-

расим, і його поморщене чоло знов розгладилось, очи повеселїшали, голос став ласкавійший.

— Але, Зїнько, для цього нового сьвята прийдець ся стратити чимало гроший! Треба-ж поставити і „громадський обїд“ для старшини, для півчих, для старцїв. Де-ж ви наберете гроший?

— Ми, батюшко, вже й маємо сотеньку карбованчикїв, — сказала баба Зїнька тихо, неначе оповїщаючи якусь тайну: — а ще з пятьдесять зберемо по селї. Старостиха вже пожертвовала двадцять пять карбованчикїв та я вговорила стару Марусю Удївченкову, та й ця дала вже двадцять пять карбованчикїв, а я даю пятнадцять. Та й другї молодицї склались, хто чим спромїг ся. А підемо по селї, то Бог дасть, хрещений мир спроможеть ся — і решту зберемо. Аби тїльки ви, батюшко, дозволили нам та допомогли і порадою і всїм. А гроший ми роздобудемо.

Баба Зїнька при цїх словах прижмурила праве око і погляд її став неначе трохи хитрий, але в йому сьвітлив ся розум. Батюшка мовчав.

„Ой накинуть мїні оцї баби багато клопоту!“ — думав він, похиливши свою голову. Розумна Зїнька догадалась і постерегла, що в батюшки в голові снуєть ся щось несприяюче для її замїрів.

— Ой, прошу вашої милости і я, і моя сестра і старостиха, усї просимо вас, дозвольте і допоможїть нам, бо першого разу торїк спилась мїні мати веселою та ласкавою, а цей раз спилась вже неласкавою. Йї Богу моєму! аж сердито глянула мїні в вїчи... А вид в неї такий чорний став, неначе землею принав. Я аж затрусилась, як прокинулась... Бою ся, батюшко! Знаю, що знов прийде вона до мене увї снї...

— Як прийде знов твоя мати, то ще й попобе тебе! Ну, ну, Зїнько. Нехай вже буде, як ти кажеш, — обїзвав ся о. Гарасим і глянув їй в вїчи острим поглядом.

Чорні острї бабинї очї стали зразу спокїйні; чималї виразно обведянї й випнутї уста весело осьмїхнулись, а зпїд уст забїлїли усї цїлїсїнькї, довгї мїцнї зуби, вже трохи пожовклї. Зїнька підвела вгору свою чималу, як у чоловіка, голову. Білї широкї кїнцї намітки заворушились на широких плечах. Довгообразий, схожий на грецький, вид її став веселїй.

— Чи спроможеш ся-ж ти встигнути з цім ділом до Великодня, бо неділя Мироносиць всього через два тижні після Великодня. Треба поспішати! — сказав о. Гарасим.

— Знаю, батюшко, знаю! Будемо поспішати. Піду сама по хатах, пошлю сестру Марусю, пошлю старостику, та ще кілька молодичь. Будемо збирати і гроші, і пашню, і борошенце, хто що дасть. Будемо пашню продавати, та може й набіжить до Великодня ще на пів сотні. А ви вже, батюшко, замовте майстрів, щоб починали кіот та образ. Оце я й гроші вже взяла з собою...

Зінька витягла з рукава хусточку, вивязала з угла бумажки і поклала на стіл перед батюшкою. Вид її став ще веселіший. Вона знов сіла на канапці, почувавши потребу побалакати з батюшкою.

— Кого-ж ти думаєш посилати по селі? Хто буде за побірниць?

— Та понеред усього саму себе, батюшко! — сказала Зінька, осміхнувшись: — та старостику, та свою сестру.

— Може пошлеш Варку Кодолуху? Вона богомільна і що неділі ходить до церкви.

— Вона, батюшко, й богомільна, але я її не пошлю за побірницю. Вона й до церкви усе ходить, але... Ні, ні, не її я пошлю...

Зінька заикнулася: вона була не осудлива і не хотіла судити Варку та ще й перед батюшкою.

— Може стару Гришиху? — спитав о. Гарасим.

— Ні, ні! не її, батюшко!

Зінька тільки похитала головою кілька разів, але не сказала, через що вона не хоче посилати Гришихи. Гришиха була дуже лиха, осудлива, ще й любила хилити горілку.

— То посилай, кого знаєш. Ти вже лучче знаєш людей та ще й молодичь, ніж я.

— Я пошлю вартніх... — сказала Зінька, і вид її став поважний.

Вона трохи помовчала: думала, як би розпитати батюшку про Соломію, з чого почати, щоб і довідатись про Соломію і не осудити молодої дівчини. Думала баба, думала, як би то так хитро-мудро й непримітно перескочити від Святих Мироносиць до Соломії, щоб не було знать і сліду, але

нічого хитрого не надумала та й плигнула відразу, як у провалле, і снитала просто:

— В вас, батюшко, служила Соломія, — почала Зінька.

— Чия це Соломія?

— Та Чечотова Филінова-ж. Здасть ся, вона в вас рік вибула. Чи робоча вона, батюшко?

— А що? Може твій Роман надумав ся її сватати?

— Та... — сказала Зінька і махнула рукою по повітрі.
— Чи думає, чи не думає, а так... трохи йому внала в очи. А вона якась дуже стрібка та проворна.

— Та вона проворна; це правда, але сказати по правді, дуже робоча: робить діло швидко, скрізь було встигне; що не загадай, скрізь увинеть ся. Та й на вдачу вона добра, не сердита.

— Ой, батюшко! А я боюсь, що вона дуже вже любить ті сьніви, танці та сьмішки. Крутілка — та й годі!

— Це не вадить, бо вона молода. Атже-ж, Зінько, і ти колись сьнівала та крутилась, як була молодою.

— О, сьнівала! нема що казати, — промовила Зінька осьміхнувшись.

Вона махнула рукою і потім поклала руку на коліна. На білій свиті її здорова, як у чоловіка, рука з дуже довгими товстими пальцями, чорніла, неначе вилита з заліза.

— Соломія, бабо, з таких, що „на улиці перед веде, а на полі серпом гуде“, як приказують люди: вона з пів року була в мене за няньку, а пів року за куховарку. Дітий добре гляділа і жалувала. Видко, що вона серцем добра, хоч і крутілка, як ти кажеш.

Зінька встала і випросталась на цілій своїй великий зріст. Намітка на плечах загойдалась. Встав і батюшка. І здавалось, що не батюшка випроваджує Зіньку, а Зінька випроваджує з своєї господи о. Гарасима.

Зінька взяла в свою кремезну руку невеличку сухоруку білу руку о. Гарасима, поцілувала і розпрощалась.

— Ну, Боже тебе благослови! Господи пострічай! Дай, Боже, час добрий! — сказав на прощання о. Гарасим.

— Ой, велике спасибі вам, батюшко, за те, що ви мене втішили за Соломію! Ой, Господи мій, як я бою ся за свого Романа. Так міні його шкода, так жаль, як не було жаль ні одного сина. Ні одна дитина не горнулась так до мене змалку, як він. Чи було пораюсь в хаті, чи полю в огороді,

він все коло мене слідком ходить за мною і не оступаєть ся від мене. Як було полю грядки або підсапую капусту, або підгортую картоплю, він усе слідком ходить за мною, та все питає: „Чи не винести вам, мамо, води? Може ви пити хочете? Може вам хліба вкряяти та винести?“ А як було в неділю ляжу спочивати під причітком на призьбі, то він вирве здорову, як сито, лопушину, сяде коло мене в головах та й каже: „Сніть, мамо, а я буду від вас відганяти мухи“. Йй Богу моєму, правду кажу! Ой, коли-б не була Соломія лиха та ледача! Бою ся за сина більше, як за себе. Шкода міні буде мого Романа.

— Не бій ся, Зінько, не бій ся! — сказав о. Гарасим на прощання.

Баба Зінька не вдоволилась тим, що йй говорив батюшка про Соломію. Вона зайшла ще до матушки ніби то побалакати, вийняла зза пазухи в хусточці незвичайно здорового цукрового гороху, щоб ніби то похвалитись, і дала матушці на насіннє, а тим часом в розмові поміж горохом, маком та капустою, довідалась, що за людина — Соломія. І матушка хвалила Соломію. Зінька розпрощалась і вийшла з хати. Вона була така рада, така рада, неначе того дня був Великдень. В баби неначе й ноги стали молоді. Вона не йшла до дому, а ніби самі ноги несли її. Люди, стрічаючись з бабою, аж дивувались, чого це завжди поважна Зінька так швидко чимчикує вздовж улиці, та така веселенька, неначе тільки що вишила в гостях чарочок зо три горілки з стрюковатим перцем.

— Що це таке стало ся з бабою Зінею?! — говорили молодіці, оглядаючись: — йде швиденько, трохи не підсакує. Вид веселенький: от-от пісні заведе баба Зіня серед улиці!

А баба Зіня раділа за свого Романа.

„Ото буде радий Роман! Піде його смуток на очерети, на болота, та на пущі“, — думала баба, несучи до дому радісну звістку для Романа.

IV.

Зінька прийшла до дому, увійшла в сіни. Чує вона — в хаті хтось говорить з Романом. В сіни через зачиняні двері доходив чийсь голос товстий, навіть ніби трохи сердитий.

„Отже голос міні по знаку!“ — подумала баба Зінька, прислухаючись під дверима до голосу. „Але чий же це голос? Ніяк не виізнаю. Якогось гостя Бог послав!“

Баба Зінька відчинила хатні двері. Просторна сьвітлиця була освічена дуже ясно через причілкове вікно. За столом сидів смуглявий довгообразий та сухорлявий чоловік. Сонце синалось в вікно на його спину; смуглявий вид неначе мрів в сутінку; і тільки виразно сьвітилися кінчики довгих, товстих вусів, котрі були ніби обсіпані сонцем. Роман сидів на лаві коло самісінького стола, спершись обома ліктями на стіл.

— Добрий-день вам! — сказала баба Зінька, ставши серед сьвітлиці. Вона довгенько придивлялась, прижмурювала свої старі очі і виізнала Филона Чечота.

„Ото диво! Тільки що була в мене промовка про дочку, а це й сам батько шусть до мене в хату! Це недурно! Неначе знав Филін, що я ходила на розвідки до батюшки та розпитувала про його дочку. Це недурно! Це воно проти чогось!“

Филін встав і приступив на ступінь до баби Зіньки. Високий над міру, тонкий станом, Филін був ще вищий від баби Зіньки і ледві не черкав ся тімям об сволок. Його чорні незвичайно острі й блискучі очі впали не на Зіньку, а вище за Зіньчину голову, десь на верх мисника. Филін, розмовляючи, ніколи не дивив ся людям просто в вічі, а все кидав очима неначе в порожній простір, втуплював їх в повітре, неначе придивляв ся в далечі до тих людей та подій, про котрі він любив часто оповідати.

Филін був дуже богомільний. Як тільки дзвонили в дзвін, Филін ішов до церкви і на службу, і на вечірню, і на утрєню і приходив до церкви ще ранійше за батюшку. В церкві Филін ставав коло самого іконостаса, гасив завсїгди свічки й сьвічки, зривав гноти на сьвічках своїми чорними пучками, і зривав поважно, помаленьку, не хапаючись, неначе робив якесь сьвяте діло. Зірве гніт з сьвічки; гніт ще горить або тліє в пучці, а Филін спускає руку вниз помаленьку, неначе огонь його й не пече, ніби в його пальці залізни, як щипці або давильця, а потім не кидає гнота до долу, а ніби покладе на помості ще й настонче чоботом. Филін дуже любив розказувати про гроші, що горять в землі, про відьом,

про знахорів, про нечисту силу та про свої сні, розказував, що сам на свої очі бачив у ночі ті усякі чуда, бачив, як горять на „Діянія“ гроші, бачив відьом, бачив нечисту силу.

Филін був гордовитий чоловік, не любив, як хто не йняв віри його оповіданням, сердив ся і навіть гримав і лаяв ся. Розказуючи про всякі чуда та страховища, він багато прибріхував, але люди йняли йому віри, а найбільше баби та молодиці. Він часом заходив до баби Зіньки і любив розказувати їй про усякі чуда. Баба Зінька була дуже уважливою його слухачкою. Любив слухати його оповідання й Роман, хоч і постерігав деякі його брехні.

— Чи це ви, Филоне? А я проти світа вас не впізнала.

Баба Зінька, привитавшись з Филоном, попросила його сісти за стіл, а сама скинула свиту, повісила на жертьці і сіла проти Филона на ослоні.

„Сам Бог посилає оце до мене Филона. І не думала й не гадала про його, а він вже сидить тут у мене за столом, і неначе мене жде... Це воля божа! Соломія буде моєю невісткою“, — думала баба Зінька, поглядаючи на Филона.

Бабі Зіньці страх як хотілось сказати Романови, що вона принесла добру звістку про Соломію, хотілось втішити засмученого хлопця, та вона при Филонові мусіла мовчати про це діло, аж язика собі прикусила.

„Ой скажу! Ой не видержу!“ — думала баба Зінька.

Вона зумисне глянула на Романа дуже веселими очима. Очі аж ніби сьміялись.

„Може Роман хоч догадаєть ся, що я принесла веселу звістку. Ой скажу! Ой не втерплю! А і чого це не в добрий час принесло оцього Филона? Ой лишечко! Аж сам язик лізе з рота!“

І баба Зінька зубами прищикнула язика: вона таки зміла гнuzдати цього прудкого бабського коня.

— Де це ви, Зінько, були? — спитав Филін.

— Оце ходила до батюшки порадитись про празник Мироносиць...

— Чи дозволив же батюшка справляти празник? — спитав Филін.

— Спочатку чогось трохи ніби похнюпив ся, чогось зашамотав ся, а потім як почала я розказувати йому, що міні

снилась мати і допоминалась, щоб я доконечне завела празник Мироносиць, то він згодився і поблагословив, — сказала баба Зінька.

От і добре! І в нас буде, як і в людей. А то все якось старі звичаї переводять ся. А це недобре! — обізвав ся Филін.

— А вже-ж недобре! — сказала Зінька і розказала Филонови, як їй вже вдруге снилась мати.

— Кажете ви, що вам вже вдруге сниться мати. А це недавно і міні приснив ся такий дивний сон! — промовив Филін.

Саме в той час ришнули хатні двері. В хату увійшов Денис і поздоровкав ся. Він зайшов до Романа в гості. Роман привітно подав йому руку. Зінька попросила його сісти. Денис сів на лаві поруч з Романом. Филін скося поглянув на Дениса: він був сердитий, що Денис перебив йому розмову. Филін не любив Дениса, постерегав, що Денис не йме йому віри ще й поза очи сьмієть ся з його.

Филін насупив брови, але знов розпочав своє оповідання:

— Снилось міні оце недавно, що я ніби прийшов до церкви з батюшкою вдвох. Батюшка відмикає двері, а я стою коло його. Відчинив він двері, коли дивлюсь, церква повнісінька меду. Увесь поміст залитий медом до самісіньких східців коло іконостаса. Мед усе прибуває, як вода в річці весною. Жовта чиста патока аж лиснить проти сонця. Дивлю ся я, мед уже леть ся через поріг.

— Ото шкода, що нема в що збирати, — кажу я: — пропаде багато меду: поллеть ся у цвинтар.

— А батюшка деє ніби закачав рукави та давай пригорщами збирати мед та виливати назад у церкву. А я ніби й собі позасукував рукави та все хапаю той мед пригорщами та виливаю в церкву. А мед все прибуває та прибуває, вже через поріг рікою леть ся. Та на тому я й прокинув ся.

— Ото дивний сон! Скажіть! Ой, Господи! І проти чого-б той сон снів ся? — обізвалась Зінька.

Денис торкнув ліктем Романа. Веселі Денисові очі ніби реготались. Денис глянув на Романа, але Роман ледві осьміхнув ся. Филін насупив брови, кинув очима на Дениса і впізнав по його очах, що Денис сьмієть ся. Филін ще гірше

насупив ся: товсті густі брови неначе покорчило, а голос став поважнійший і навіть трохи сердитий.

— Думав я про той сон, вгадував, проти чого то воно таке снилось, та ніяк не вгадав. Ходив я до старих дідів, і до Онуфрія, і до Оверка, та й ті нічого не вгадали. Та це вчора я ходив в Пищики аж до Гарасима, того, що живе сам в землянці та Богу молить ся. Та вже аж той міні розтлумачив.

— Що-ж то він казав? Проти чого то воно? — спитала зацікавляна Зінька.

— Казав Гарасим, що цей сон проти того, що в нашій церкві дуже гарно єспіває хор, так гарно, як ні в одному селі. Той мед — то ніби ті єспіви в нашій церкві, — сказав з повагом Филін.

— Може й так, може воно й справді так, бо в нас таки і справді так гарно єспівають, як у Києві, — сказала баба Зінька.

— А міні здаєть ся, що воно так собі приверзло ся вам, як міні тієї ночі приснив ся ведмідь, та який здоровий, як бугай, та ніби бігає по нашому дворі та хвищає лапами. А проти чого-б це снив ся міні той ведмідь! Ні проти чого. Так собі привезло ся та й годі! — обізвав ся Денис.

— Так собі... Говори! В кого язик довгий, тому буде так собі... — сказав Филін поважним голосом. — Де вже воно так собі! Все то воно до чогось ідець ся та приходить ся, як ниточка до клубочка.

Денис відхилив ся за Зіньчину спину і осьміхнув ся до Романа.

„Еге! Атже-ж це прийшов до мене в гості той, що незабаром буде моїм сватом. Швидко прийдець ся до його дочки старостів слати. Треба в його запобігати ласки, витати та частувати“, — подумала Зінька і встала з ослона.

— Слухала-б вас, Филоне, та й не наслухалась, а вже час полуднувати! Де-ж це моя Настуся загаялась? — сказала Зінька.

— Пішла до дівчат в гості, — обізвав ся Роман.

— Побіжи-ж, сину, в хижку та принеси пляшку з горілкою, а я заходжу ся поратись коло печі — сказала Зінька.

І Зінька почала запобігати ласки в Филона: набрала в полумисок холодних вареників, що зістались від обіду,

зібрала з глечика сметану і поставила на стіл до вареників, нарізала сала. Роман приніс з хижки горілку. Зінька почастувала гостя, почастувала й Дениса: вона примітила, що її дочка впала в очи Денисови, а Денисів батько був багатенький.

Филін випив чарок зо дві горілки, закусив варениками, став жвавійший і розбалакав ся. Розказував про своє жито, про свою ярину. Хліб того року в його вродив добре. Филін був дуже радий цьому.

— Хвалить Бога, і озимина і ярина цього року в мене добра, багато краща ніж торік, та тут міні, Зінько, лихо трапилось. А, бодай не казати! Якась лиха людина вчинила міні капость, — сказав Филін, і його ясні очи неначе аж пригасли. Він і голову похилив.

— Яка-ж там біда трапилась? — спитала Зінька.

— Якась лиха людина закрутила на моїй пшениці аж двадцять закруток! Таки так: позакручувало з усіх чотирьох боків, ще й одну закрутку закрутило по самісінькій середині!

— Ой, Боже мій! — аж крикнула Зінька. — Ото скажіть! І є-ж такі лихі люди на світі!

— Здасть ся нікому я й лиха не бажаю, а хтось міні вчинив отаку капость, — сказав засмученим голосом Филін.

Денис відхилив ся за Зіньку і реготав ся, поглядаючи на Романа.

— Це я йому понакручував закруток, — сказав тихісінько Денис до Романа і тикнув себе пальцем в груди.

Роман осьміхнув ся і глянув докірливими очима на Дениса ще й похитав докірливо головою: не в міру жов жартуєш ти!

— Прийдець ся йти до баби Вівді, — сказала Зінька: — кажуть, вона відкручує закрутки.

— Піду оце на вечірню та спитаю поперед у батюшки: може він мене якось порадить, — обізвав ся понуро Филін.

Зінька знов почастувала Филона. Филін не відмовляв ся і, здасть ся, забув ся про своє горе: він знов розбалакав ся.

— Дядьку Филоне, чи то правда, що ви бачили, як гроші горять? — спитав Денис.

— А вже-ж бачив. Ще я тоді був парубком, таким, як оце ти, та на „Діяння“ ми дзвонили вдвох з другим парубком в усі дзвони. Дивлюся я з дзвіниці, а на дяковому городі горить аж в двох місцях саме коло тину: в одному місці горить червоним огнем, а в другому білим. Ото де горить червоно, там закопані червінці, а де горить синьо або біло, там закопано срібло та мідяки. Я бачу з дзвіниці, а другий парубок нічого не бачить. А воно горить так, аж на дяковій хаті сяє та блищить. Питаю в парубка: „Чи ти бачиш?“ А він каже: „Не бачу“. А я бачив, бо то міні так Бог дав, — сказав гордовито Филін і все чогось дивився на мисник, неначе він і тепер бачив відлиски від червоного та синього огню на миснику.

— А чом же, дядьку, ви не викопали тих грошей, коли бачили, де вони горять? Я-б зараз пішов з штилем та виштіляв би те місце, викопав би гроші та накупив би собі волів та коний... — сказав Денис.

Денис натякав на бідність Филона.

— Еге! Так то й викопати! Не кожний потрапить це зробити. Викопати то не штука, та взяти гроші трудно, бо їх стереже сатана, не при хаті згадуючи, — сказав Филін.

— Сатана! — аж крикнула Зінька: — Ой, Боже мій! Ото страх який!

— А чом же ви, дядьку, не прогнали сатани?! Прогнали-б його, а гроші забрали-б собі в скриню! — сказав Денис.

— Еге, так то й прогнати! Тоді я був молодий та дурний, то ще не знав, як його прогнати.

— А тепер вже знаєте? — спитав Денис і глянув на Романа ще й ліктем торкнув його під бік.

— А тепер знаю, та це трудне й небезпечне діло, — сказав Филін: — ти думаєш, що сатана так і пустить самохіть до закопаного скарбу? Він наведе на чоловіка таку ману, такого страхіття, що й про гроші забудеш!

— Ой, Боже мій! Я-б і грошей тих не схотіла через той страх. Цур їм тим грошам, коли коло них стоїть така страшна сторожа! — сказала баба Зінька.

— Бо в вас, Зінько, і своїх грошей є доволі, а в кого їх нема, той не побоїться і страшної сторожі, аби забрати гроші, — сказав Филін.

В той час у хату ввійшла Настя, промовила „добрий день“, уклонилась Филонови і стала коло печі.

— Де це ти, дочко, так барила ся? — спитала Зїнька в дочки.

— Ходила до дівчат гуляти та посиділа трохи з Соломією, — обізвалась Настя.

Настя, побачивши, що Соломіїн батько сидить в гостях в матері, догадалась, що щі Филонові відвідини до матері трапились недурно. Вона глянула веселенькими очима на Романа, а далі перевела очі на Дениса. Румяний, повновидий Денис осьміхав ся до Насті. Він вже давненько любив Настю, і в його вже наклъовувалась думка її сватати. Йому хотілось побалакати з Настею, але він не насьмілив ся перербивати Филонової розмови з Зїнькою.

Филін почав розказувати, де закопані гроші коло села. Він дуже любив розказувати про це, говорив, що знає ті місця, про котрі ніби розказували йому старі люди, розказував його дід, ще як він був малим хлопцем. Филін, потай від людей, нераз ходив в ті місця з штилем, штиляв в тих місцях, але нічого не виштиляв, і тільки часом натрапляв штилем на камінь. Настя стоячи коло печі, слухала ті оповідання, неначе цікаву казку.

— Чом же ви, дядьку, не викопаєте тих грошей, коли ви знаєте, де вони закопані? — спитав Роман.

— Еге! Чом та чом! Піді-ж сам та спробуй, та теді й казати меш: чом та чом? — обізвав ся Филін.

— А ви-ж, дядьку, хоч раз пробували? — спитав Денис.

Дядько похилив голову, подумав, трохи помовчав, а далі почав розказувати, мішаючи те, що йому оповідав дід з своїми вигадками, котрим і він сам мабуть йняв віри.

— Ще давно, як я був малим хлопцем, — почав Филін, — до мого діда прийшов з Одеси один старий чи Запорожець, чи може гайдамака — вже не памятаю. Той старий Запорожець був родом з нашого села, але проживав в Одесі. Ото прийшов він до мого діда в гості; розбалакались вони про давню давнину, а старий Запорожець і розказав мому дідови та батькови, що за нашим селом в лісі, в урочищі Григорах коло скелі законано великий скарб. Три якісь богаті пани втікали від гайдамаків та Запорожців

з України, та й закопали своє добро, і гроші, і золото та срібло коло скелі в льоху, ще й камінням заклали той льох зверху. Вже як я став парубком, дід показував міні те місце. І тепер там коло скелі, де росте стара кислиця, є приміта, ніби невеличка западина. Але дід казав, що той скарб сте-реже нечиста сила, і не кожний може його взяти. Як померли мій дід та батько, раз сниться ся міні, ніби в хату увійшов той самий старий Запорожець та й каже міні: „Піди в Григорі та відконай скарб, але не бери собі всіх грошей, а віддай в „казну“, бо там лежить така велика сила грошей та золота й срібла, що мужик йому й ради не дасть; але попереду спитай в царя, щоб він дозволив викопати той скарб. Иди, каже Запорожець, конай, бо тільки ти проженеш нечисту силу“.

— Ото дід, сказавши це, ніби вийшов з хати. Через тиждень, чи воно міні так снилось, чи привиджувалось, чи мене в ночі щось водило, цього вже добре й сам не тямлю... Ніби взяв я заступ та пішов в ліс викопувати той скарб. Копаю я та й копаю, коли це з ями вискакує чорний кіт. Тільки що він вискочив, як зніметь ся вихор, як підніметь ся буря, — крий Боже! Таке крутить, що й Господи! Ліс шумить, аж реве. Дерево аж скрипить, аж тріщить, аж до долу гнеть ся. Потім зразу вітер встав і стало так тихо, як у хаті на печі. Глянув я вгору, аж поверх ліса небо сяє, а з неба спускаєть ся на коні якийсь пан чи лицар, здоровий та з лица білий. Кінь під ним баский та білий, а лицар ввесь у золоті та в сріблї; і з його, і з коня золото аж крапає. Спустив ся він до мене; дивлю ся я, в його в руках золотий хрест. Дає він міні цілувати хрест. Я поцілував хрест, а той лицар чи козак і каже до мене: „Шли попереду до царя бомагу, щоб тобі дозволив копати цей скарб, і віддай скарб „в казну“, а собі забери тільки червінці, невелику частку того скарбу, то й стане і тобі, і твоїм дітям і твоїм унукам...“ — сказав він це та й счез, неначе в лісі полумя погасло. І я не знаю, чи я і справді був там в лісі, чи то воно міні привиджувалось, бо то воно було міні з небес, від Бога...

Денис глянув на Романа й осьміхнув ся. Настя запримітила той осьміх, і собі осьміхнулась. В селі знали, що Филін, що-б не розказував про себе, то все прикине, що то йому було з небес.

— Ото через рік після того надумав я піти в ліс та спробувати, чи не виконаю я того скарбу, — почав знов Филін.

— Вишійте хоч чарочку поперед, а то ви все розкажете та розкажете, а чарка стоїть, як сирота, — сказала Зінька і почаствовала Филона.

Филін випив, закусив вареником, вмоченим в сметану. Сметана замазала йому вуси; він втер їх рушником, але під носом зістала ся чимала біла смуга. Настя затулила від рукавом і сьміялась, відхилившись до печі. Роман осьміхнув ся.

— Ото через рік, а може й через два, — вже не памятаю гаразд, — якось літом після Петра найняв я молебень, а в ночі ще помолив ся і в дома, вдарив три поклони перед образами, взяв заступ та й пішов у глузу ніч у ліс. Копаю я та й копаю, вже аж угрів ся, аж піт з лоба крапає, коли чую, під заступом розколина. Я стревожив ся так, що впустив з рук заступа, а заступ так і пірнув в розколину, а там на дні так і брязнули червінці та карбованці. Я побіг до дому, взяв другого заступа та знов таки копаю. Коли це як зашумить ліс, як зніметь ся вихор! Я підвів очи в гору, дивлю ся, аж на дереві скрізь на гілках висять вішалники, а вітер так гойдає ними, що вони аж черкають ся один об другого ногами. Загремів грім, затріщали дуби в лісі, блиснула блискавка, глянув я до дому, аж із розколини висовуєть ся сатана...

— Сатана! Ой Боже мій! Дух сьвятий при нас та при хаті! — аж крикнула Зінька і перехрестилась.

Настя вирячила на Филона перелякані очи. Навіть Денисів вид став спокійніший і поважніший.

— Який же він той сатана? — спитав сьміливо Денис.

— А який же він? Чорний, як чорт: голова, як колиця, на голові чорні роги, а очи, як кавуни. Відомо, сатана, як є сатана, — сказав поважно Филін. — Зіскочив сатана зпід землі та й загув у лісі так, неначе птиця, шугнув поверх ліса, тільки в лісі загуло, — сказав Филін і все дивив ся на верх мисника, неначе він і тепер бачив там в кутку сатану.

— Ой Боже мій, як страшно! — обізвалась Настя: — тепер я в ночі не спати му.

— Може ввечері побойш ся і з хати вийти? — спитав Денис в Насті.

— Їй Боту моєму, що бояти мусь і з хати вийти! Ой страшно! — сказала Настя.

— Сатану я прогнав, бо то міні дано з небес, від Бога, — знов почав брехати Филін, — але скарбу не взяв. Тридцять років буде тому, як я післав бомагу до царя, щоб дозволив міні виконати той скарб. Це коштувало в мене три карбованці. Але відповіді і по сей день нема. В мене й квіток є з почти.

— Ой Господи милостивий! Як би я побачила таке страховище, то там би на місци і вмерла, — сказала баба Зінька.

— А отже я і не вмер. Бог хоронив: бо то міні дано з небес, — обізвав ся Филін.

— Невже таки ті всі закопані гроші стереже сатана? А отже наш Гришенко виорав на полі горщенок срібняків та мідяків — і не бачив ніякого сатани, — сказав Денис.

— Е! бо то, бачиш, він виорав в день. А в ночі иньча річ, в ночі то вже його, нечистого, і сила й воля, — сказав поважно Филін.

— То ви-б, дядьку, пішли в Григорі в день, коли сатана не стереже червінців, та й викопали-б крадькома від його, — сказав Денис. — А навіщо-ж треба доконечне копати в ночі, щоб здибатись з сатаною?

Филін тямив добре, що він прибріхував, тямив правдивість Денисових слів, та й змовчав, неначе-б то Денисові слова неварті були уваги: говори, мов, дурню! Тямив ти — з носа та в рот!

— Ну, що воно за знак! Кажуть, що десь є той чорт, а я його й досі не бачив, який він на масть. А міні дуже-б хотілось побачити, яка в його пика, — сказав Денис.

— Бій ся Бога, Денисе! А нащо він тобі здав ся? — сказала Зінька.

— Еге! Так то й побачити його, — сказав Филін. — Це не всякому дано. От я то бачив його ввечері на греблі. Надивив ся я раз в Павла Дорощука на картину, де намальований страшний суд; а там їх намальована ціла метка. Ото ввечері їду я з поля кіньми, виїздаю на греблю, коли дивлюсь, а він, неначе маленький чорний ослончик, хлюпаєть ся у воді. Та й вискочив на греблю, вишкірив до мене

білі, здорові зуби, як лопатні, та знов хлюп в воду! Це не кожному дано. Про це нема чого й балачку точити.

— Ой Боже мій, — аж зітхнула Настя від страху.

Баба Зінька тільки перехрестилась мовчки і зашепотіла тихенько молитву.

— От ніхто не знає відьом на селі, а я їх усіх знаю і зараз впізнаю відьму, чим би вона не перекинулась, чи собакою, чи кіткою, чи свинею, чи білим клубком, бо то міні дано з небес, — говорив дядько Филін. — Ще років з десяти попереду якимсь йду я з весілля вже в глузу північ поза селом, йду проз хрест, що стоїть за цариною, а поперед мене біжить біла собака; я йду далі, а вже поперед мене котить ся білий здоровий клубок, а далі з клубка стала біла кітка, видряпалась на хрест та й сіла на перехресті. Я зараз таки і впізнав, що то відьма, і яка відьма, та й кажу до тієї кітки: „Та не мороч мене, Тетяно, бо я тебе впізнав. Ти Тетяна!“

Роман й Денис без сорома зареготались на всю хату.

— Та то певно й була таки справжня біла кітка! — сказав Денис.

— Еге! говори! Добра кітка! Не кожний їх впізнає, а я впізнаю, бо то міні так дано від Бога, — сказав гордовито дядько Филін.

В той час бевкнув дзвін на вечірю. Филін раптом встав і перехрестив ся до образів.

— От вже і на вечірю задзвонили. Піду-ж я до церкви та після вечірні пораджусь з батюшкою про ті закрутки на моїй пшениці, — сказав Филін.

Він вийшов зза стола, перехрестив ся перед образами, подякував Зіньці за полудень, попрощав ся й вийшов з хати.

„От тепер треба-б сказати Романови, щоб слав старостів до Соломії. Але, Боже мій: в хаті Денис, чужий чоловік. Ще не знаю, що з того вийде“, — подумала Зінька.

— Романо! винеси, сину, горілки та зайвий хліб в хижку, а ти, Настусю, прибери з стола, позбирай окрушки та висип курям, — сказала Зінька.

Тільки що Роман вийшов в сіни та пішов у хижку, котра була зробляна коло противної хати через сіни, баба Зінька швиденько й собі шусть у сіни, — пішла до Романа

в хижку і тихісінько розказала йому, що батюшка й матушка хвалили Соломію.

— В осені, сину, зашлемо старостів до Соломії, в кінець усього, — сказала Зінька синові, а сама зараз після того накинула на себе свитку і почимчикувала до церкви швиденько, неначе навздогінці за Филоном.

Роман вернув ся в хату веселий та радий. Очи в його так радісно сяли, що аж Денис та Настя це примітили. Він розбалакав ся, жартував, сьміяв ся, навіть піднімав на сьміх дядька Филона.

— Але, здаєть ся, дядько Филін оце брехні точив, що він копав гроші та бачив сатану, — сказав Денис: — я вже чув раз, як він про це розказував. Тепер він каже, що вже буде тридцять років, як він післав прошення до царя про той скарб, а тоді розказував, що він послав те прошення два роки перед цим.

— Та й я, ще як був невеликим хлопцем, то чув, як він оце саме розказував бабам, — обізвав ся Роман: — але памятаю добре, що він тоді казав, ніби то в сатани була голова така завбільшки, як відро, а очи такі, як кулаки, а тепер каже, що голова в сатани така завбільшки, як копиця, а очи — як кавуни.

— А вже-ж так! бо за якихсь десять років сатана мабуть підріс, то й голова в його виросла, як копиця, а очи стали, як кавуни, — сказав Денис: — брехні точить дядько Филін, та людей морочить. Я знаю добре, що він і гроший не копав, навіть в ліс у ночі не ходив, і сатани не бачив. Вигадує та чванить ся: ось би то міні це все з небес дапо.

— Невже ото все неправда, що розказував дядько Филін? То це я тільки дурно настрахалась? — сказала Настя.

— А вже-ж то все — брехня! Витріщить дядько свої очи на мисник та й вигадує якісь байки, неначе там на миснику і справді привиджуєть ся йому між полумисками сатана. Чисто, неначе стара баба розказує казки дітям, — сказав Денис.

Бідна налякана Настя глянула на мисник; і їй здало ся, що вона там от-от вглядить сатану між мисками.

— То це я дурно тільки боялась? — спитала Настя в Дениса.

— А вже-ж дурно! Я знав, що дядько Филін бреше, але мовчав, і міні було байдуже про те; думаю, нехай дядько

набрешеть ся досхочу, — говорив Денис та все не зводив очий з Насті.

— Отже-ж я неначе не дополуднав трохи, — сказав Роман: — міні неначе ще їсти хочеть ся; все слухав дядькові теревені.

— Та й я не дополуднав, бо все сьміяв ся собі під ніс з тих брехень; — обізвав ся Денис.

— А я то й зовсім не полуднала, такого страху на мене нагнав дядько, — сказала Настуся.

— Побіжи, Настусю, в хижку та внеси вареники та сметану; та не забудь ся вхопити і горілки пляшку, — сказав Роман до Насті.

— Ой бою ся брати ту горілку, щоб часом мати не сердилась, — сказала Настя.

— Нічого — ще! Мати частували свого гостя, а ми почаствуємо свого, — сказав Роман: — випемо трошечки — тільки по чарочці, щоб дядькову сатану забути.

Настя метнулась в сіни, принесла вареники й пляшку і поставила на столі.

— От тепер сядемо й ми на покуті, — сказав Роман і налив собі чарку горілки та й вихилив до дна. Потім він почаствував Дениса й Настю. Настя тільки пригубила чарку, а пити не схотіла. Усі почали уплігати вареники, аж за ухами ляцало. Денис уплігав вареники і не зводив своїх круглих веселих очий з Насті.

— Чого це ти, Денисе, витріщаєш на мене очи, неначе вперше мене бачиш? — сказала Настя.

— Чи так само як сатана витріщав баньки на дядька Филона в лісі? — сказав Денис.

— Ні, не так страшно, але все таки трохи й так, — промовила Настя і зареготалась.

— То задля того, щоб ти менче вареників ззіла, а міні більше зісталось, — обізвав ся Денис.

Денисови вже давно впала в очи Настя. Молоденька дівчина підростала, наливала ся, як яблуко, і стала ще більше подобатись Денисови.

Роман налив чарку і знов випив, ще й Дениса почаствував. Він став веселий, розчервонів ся на виду, — жартував та сьміяв ся.

— Романе! чого це ти сьогодні такий говорючий та веселий? — не втерпіла і спитала в його Настя.

— Чогось веселий, та не скажу чого: нехай кортить! — сказав Роман.

— Та скажи бо! Певно мати щось дуже веселе сказала собі, бо й мати увійшла в хату чогось дуже весела, — промовила догадлива Настя.

— Та то сьогодні, мабуть, трапився день веселий, — сказав Роман і знов налив чарку та й випив.

— Ой Боже мій! вже й горілки мало зісталось в пляшці! — аж крикнула Настя: — їй Богу, мати будуть гримати.

В той час на дворі гавкнула собака. Швидко потім в хату увійшла Соломія. Вона думала, що Роман в церкві і забігла до Насті, але відчинивши двері, вона вгляділа і Дениса і Романа за столом. Бідна дівчина аж подала ся назад у сїни. Вона й сама не знала, чи йти в хату, чи вертатись. Їй було ніяково, що вона ніби сама прийшла до Романа в хату.

— Соломія! — аж крикнув Роман зза стола.

Соломія від сорому подала ся через поріг у сїни. Настя схопила ся з місця, взяла Соломію за руку і потягла в хату.

— Здорова була, Соломіє! — гукнув Роман: — чого це ти закомизилась? Неначе боїш ся переступити через наш поріг!

Настя притягла Соломію до стола. Соломія не опиналась та соромилась. Роман силою посадив її на ослоні поруч з Настею.

Соломія сиділа ні в сих, ні в тих і мовчала, але перегода стала сьміливіша. Весела компанія швидко її розвеселила. Соломія почала і собі жартувати та реготатись.

— Просимо до полудня! — сказав Денис і показав рукою на порожню миску.

— Спасибі! я вже пополуднувала дома. Доїдай, Денисе, на здоровечко, та тільки не об'їдай ся, — сказала Соломія і посунула порожню миску до Дениса.

— Спасибі за ласку, — обізвав ся Денис: — мабуть вже такий мій талан... ох!... що дівчата годують мене з порожніх мисок.

— Може тобі ще й соли треба до страви? — промовила Соломія і поставила перед Денисом солянку: — по-соли, то буде смачнійше.

— Ох! вже міні й так солоно від тих дівчат... Ох! — жартував Денис.

— Отже-ж ми поїли всі вареники, а ти, Денисе, ще й сьмієш ся з Соломії. Потривай, Соломіє, ось я піду в хижку та внесу паляницю. Пополуднуєш, Соломіє, паляницею з сметаною, — сказала Настя і встала з ослона.

— Еге! Як дівчатам, то й палянички, а як парубкам — то тільки сьвятий хлібець. Не йди, Насте! Не пущу! — крикнув Денис і погнав ся в сїни за Настею.

— А що, Соломіє, чи послати до тебе старостів? — спитав Роман в Соломії.

— Оце попереду пришли, а потім вже питай! — сказала Соломія і зареготалась.

— А чи не візьму я часом гарбуза від тебе?

— А хіба-ж я знаю...

— Я тебе питаю без жартів, — сказав Роман і насупив брови.

Його лице з веселого стало поважне і навіть сердите.

— Хіба-ж ти так не любиш гарбузів чи що? — сказала Соломія і знов засьміялась: — і гарбуз має смак, та ще й непоганий.

— Не люблю. Я вже що роблю, то роблю напевно, — сказав Роман, спустивши очи.

Задбма впала на його чоло. Він похилив голову і мовчав. Соломія перестала сьміятись і собі задумалась. Вид її став поважний, неначе в тих пустунів дїтїй, що на них несподівано посварив ся пальцем і гримнув сердитий батько.

— Чи батько твій та мати не спротивлять ся, як я прийду до тебе з старостами? — спитав Роман.

— А чого їм спротивлюватись? Мій батько поважає твою матір і любить балакати з нею про усяке страхіття, — сказала Соломія. — Я боюсь, що твоя мати швидче спротивить ся...

— Ні! — сказав Роман.

— Як твоя мати ні, то й я ні! — сказала Соломія.

Роман підняв голову, ніби розплющив очи і з його яєних очий неначе ніби полив ся веселий промінь і впав на Соломіїні острі очи. Вона спустила довгі чорні вії, котрі ніби чорними торочками впали на її щокки. Вона почервонїла, як маківка.

Хатні двері відчинились, неначе буря вдарила в них. Настя влетіла в хату з паляницею в руках, зачинила за собою двері і придержала за клямку. Денис сів у двері, і малосила Настя випустила з рук клямку і їхнула головою та паляницею Денисови в груди. Вона прибігла до столу, сіла і сховала свої руки з паляницею під стіл.

— От таки наріжу Соломії паляниці, а тобі не дам! — кричала Настя, засапавшись.

— За всі голови! То й не просити му! — сказав Денис і ніби впав на лаву.

— Вищий же хоч чарку до полудня, Соломіє! — сказав Роман і подав чарку Соломії. Соломія вишила пів чарки і почала полуднувати.

— А що: таки по моєму стало! — сказала Настя і кинула на Дениса жменю насіння; насіння порснуло з жмені і посипалось і на Дениса і в сметану.

— Ну, та й дурієш же ти, Насте! — обізвав ся Роман. — Хіба-ж ти маленька? Дуріє, як мала дитина!..

— Але-ж і шось оті дівчата біси-батька-зна як! — крикнув Денис: — вмочить губи та ще й обітре рукавом, щоб і в рот не попало ні крапельки. От ми то не так немо.

І Денис налив чарку, бахнув нею в губах, надув щокі і витріщив круглі очі на Соломію.

— Ой Боже мій! Отже видудлять усю горілку! Ой лаяти муть же нас мати, аж в шкуру не потовпнить ся. Геть! Дай сюди пляшку! Йй Богу, видудлили вже більше, як пів пляшки, — сказала Настя.

Соломія аж тепер згадала про бабу Зіню. Вона обернула голову, кинула оком на вікно. За двором йшла з церкви баба Зінька.

— Ой Боже мій! баба Зінька з церкви йдуть! — аж крикнула Соломія і схопилась з ослона.

— Ой Боже мій! Пляшка на столі! Пів пляшки горілки не стало! Що-ж я тепер буду робити? — крикнула Настя.

— Нічогісінько. Сядь та руки згорни, — спокійно сказав Роман.

— Ой, Романе, і ти, серце Настусю! не кажіть же своїй матері, що я оце була в вас, — сказала Соломія і прожогом кинулась в сіни, через другі сінешні двері вискочила

на задвірок і, неначе птиця, шугнула в садок, а з садка чкурнула через город, просто через грядки та й зникла в вербах. Настя вхопила кухоль з водою і хотіла долити пляшку.

— Не збавляй горілки, дурна! — сказав Роман і кинув ся виривати в Насті з рук пляшку.

Хатні двері відчинились, і в хату вступила поважна баба Зінька. Вона стала на порозі і тільки осьміхалась.

— А що! буде вам тепер від баби Зіньки! Випили бабину горілочку та вже водицею доливаєте, — обізвалась Зінька та все осьміхалась добрим ласкавим осьміхом. Вона милувалась пустощами молодих.

— Ну, ну! Сьогодні я весела. Не буду на вас гримати. Один тому час! Сьмійтесь, поки молоді. Сьмійтесь, аби не плакали! — сказала баба Зінька, роздягаючись.

— А на віщо то ви накидали насіння в сметану? Мабуть, щоб смачніша була? Ото дуріли! Ото дуріли! Повісь, Настусю, на стіні різку от на тих хлопчиків, щоб міні була на похвату! — сказала баба Зінька, вішаючи свиту на жертці.

Баба Зінька обернула голову до Настусі і прижмурила одно око. Настя осьміхнулась.

— Та це, мамо, на мене треба-б почепити на стіні різку, бо то я розсипала насіння в сметану.

— То й ти така, як і вони! Горенько міні з вами! — осьміхнулась баба Зінька, поглядаючи на Романа.

В той час Филін після вечірні наздогнав батюшку на цвинтарі і підступив до його. Филін любив після вечірні побалакати з батюшкою і проводив його до самого двору, розмовляючи то про се, то про те.

Филін розказав йому про свій недавній сон. З своїми снами він трохи вже обрид батющі. Батюшка трохи не засьміяв ся і ледві вдержав ся.

„Ну, та й розносились сьогодні з своїми снами!“ — подумав батюшка, осьміхаючись крадькома.

— А це міні трапилась біда. Хтось мене, батюшко, обідив: закрутив на моїй пшениці аж двадцять закруток, — в кінці усього сказав Филін: — що міні, батюшко, робити? Збавило міні пшениці більше, як сніг. Як ви мене порадите?

Батюшка знов осьміхнув ся крадькома.

— А що-ж! Закрутка — це пуста річ: це бабські забобони. Покроши сьвяченою водою ті закрутки та й вижни сьміливо, бо ті закрутки — пuste діло: вони тобі не пошкодять. Атже-ж ти не маєш на селі ворогів, то й не бій ся нічого. Це певно хтось хотів пожартувати та насьміятись з тебе.

— А хто його зна, батюшко! Давненько живу на сьвітї, то може й ворогів нажив. Де вже прожити без ворогів? — обізвав ся Филін.

У.

Настала осінь. Вже й Семе́н минув, вже й Воздви́женне минуло... Сливе що вечора Соломія сподівалась, що Роман приїде до неї з старостами. Вона що дня прибиралась, розчісувала свою довгу косу, заплітала в дрібушки. Перед кожним вечором вона надівала на голову червону стрічку, заквітчувала голову квітками та барвінком. Тільки було ввечері загавкає на дворі собака, в Соломії в душі похолоне. І весела, і щаслива, Соломія зранку до вечора сьпівала пісні за роботою та все ждала Романа, а Роман неначе десь зумисне загаяв ся та все не приходив.

„Ой Боже мій! Сьпіваю я, сьпіваю, та й досї не досьпіваюсь до своєї долї... І весело міні, і чогось сум вже налягає на моє серце“, — думала Соломія, пересьпівавши не одну пісню за роботою: — „І чом він не йде з старостами? І на віщо він мене мучить? І чого він ба́рнить ся?“

Аж перед Покровою Роман прийшов з старостами до Соломії. І Филін, і його жінка Марина неначе вже ждали Романа з старостами. Соломія потихеньку сказала матері, що Роман має на думці її сватати, мати не втерпіла і сказала потихеньку Филонови. Як Роман увійшов у хату з старостами, Филін і Марина привитали його щиро, як рідного сина. Соломія була гарно убрана, неначе в яке сьвято: очеви́дячки вона сподівалась Романа з старостами.

Соломія була така рада, така весела, що трохи не завела пісні перед старостами. Вона бігала, вешталась, винесла старостам рушники, знов побігла в сїни, знов вернулась в хату, і ніяк не могла встояти на одному місци. Вже старости сіли за стіл запивати мого́рич, розбалакались з Филоном. Марина

поралась коло печі, готувала вечерю, а Соломія все вешталась по хаті, то складала в скриню хустки, то знов їх на вісьоць виймала, неначе гралась в якоїсь іграшки.

— Сідай, дочко, з нами та заній могорич, — сказав батько до Соломії: — годі тобі вештатись по хаті! Нехай вже мати пораєть ся.

Соломія приступила до столу і кинула очима на Романа. В неї очі горіли й блищали. Вона взяла чарку в руки, пригубила і несподівано заплакала.

— От тобі на! — сказав батько: — чи від щастя, чи від горя це ти плачеш, Соломіє?

Соломія втерла сльози рукавом і похилила голову. Роман глянув на неї, і йому чогось стало жалко Соломії.

— Ще тобі дружки й коси не розплітали, а ти вже й плачеш, — обізвалась мати: — молода ще ти, дочко! Я знаю, що ти ще не нагулялась і не насьпівалась. Але треба-ж колись сховати косу під очінок! Не тепер, то в четвер...

— Не плач, дочко! Дівчина як верба: де посади, там і прийметь ся. Баба Зіня — людина добра. Будеш слухняна, то й тобі буде добре. А до пичої хати швидко звикнеш, — обізвав ся батько.

Соломія втерла сльози, сіла на лаві і задумалась, неначе замерла. В Романа здавило коло серця: він тільки скоса поглядав на Соломію, на її румяні щоки, котрі розгоріли ся й розчервонілись, як маківка в зеленому листі.

„І чого це вона заплакала? Може вона мене не любить? Може любила та й любити перестала? Може її силою видають за мене заміж?“ — думав Роман, поглядаючи скоса на Соломію.

А Соломія все сиділа нерушимо, піднерла щоку долоною і дивилась на полумя, що весело палало в печі.

Старости вишили по чарці і балакали з Филоном та з Мариною. Роман не втерпів і присунув ся до Соломії.

— Соломіє! чого це ти плачеш? — сказав Роман тихенько: — я такий радий, що від радощів не можу всидіти на місци, а ти чогось сумуєш.

— Бо я тебе довго ждала і ждати вже перестала. Ви-сьпівала усї пісні, тебе сподіваючись, і досьпівала ся до сліз. Чого ти так довго гаяв ся? Може тебе мати не пускала

з старостами? Ми люди вбогі, а твоя мати певно до якоїсь инчої хотіла тебе з старостами слати.

— Не думала, Соломіє, і гадки не мала! Та я-б і сам спротивив ся, як би мати яку инчу схотіла взяти собі за невістку. Не плач, Соломіє, а то й на мене найшов сум через твої сльози, — тихенько промовив Роман.

Романа покликали до столу. Марина частувала старостів. Вона подала чарку Романови.

— Даруй же, Боже, здоров'є і вам, мамо, і старостам, — сказав Роман, — а це я хочу просити вас, тітко, і вас, дядьку, про одну річ.

— Про яку річ? — спитала Марина.

— Щоб ви не справляли бучного та довгого весілля, — відрубав Роман.

— Та ми й не думаємо справляти дуже довгого весілля, — обізвалась Марина: — бо дуже довге весілля коштує і довгих грошей.

— Я хочу, щоб грали весілля тільки один день: в неділю, — обізвав ся несміливо Роман.

— Чи то можна, сину? Атже-ж в понеділок зять просить тещу до себе. Може ти не хочеш мене просити до себе? — аж крикнула Марина.

Вона трохи обідилась. Їй здало ся, що Роман не прийде до неї з музиками, що її бояри не будуть вести пошід руки, що Роман не буде дорогою кланятись їй.

„Чи не гордує мною зять?“ — подумала Марина.

— Ні, тітко, я не проти цього говорю. Чи то-ж можна, щоб я не прийшов до вас з музиками в понеділок з запрошеними до своєї господи?! Я прийду.

— А як прийдеш, то вже випадає два дні, — обізвав ся один староста.

— Нехай буде два дні, аби не чотири, — сказав Роман: — бо весілля тільки першого дня; ото — весілля! І не багато пють, і молода сидить на посаді з дружками, і дружки співвають, і на столі гільце та коровай. Все якось по божому: весело, гарно, неначе веснянок дівчата грають. Але потім вже тільки пють, та ще пють та дуріють! Пють день, пють другого дня, пють і третього й четвертого, аж остогидне дивитись. А скільки то грошей оте все коштує.

— Ну, вже як хочеш, Романе, а ми звичаю не поламаємо. В мене дочка своя, не крадяна, і я не хочу справляти крадяного весілля. З нас будуть люди сьміятись, скажуть, що ми вкрали в дочки весілля, — обізвалась Марина.

— Вже чи гнівайтесь, чи не гнівайтесь, тітко, а я не пристану на те, щоб пили та дуріли чотири дні, — сказав Роман.

— Та це йому наговорив отой велико-розумний Денис. Він усім це саме торочить, а ти його, Романе, не дуже слухай та свій розум май, — обізвав ся один староста.

— Коли-ж дядьку, і мій розум це саме міні торочить: не люблю я того пиття та дуріння, — обізвав ся Роман.

— Так воно буде, як само складеть ся, — обізвав ся Филін: — а прийдуть люди до нас, то не виганяти-ж їх з хати. Прийемо, чим Бог послав.

Через два тижні грали Соломіне весілля. Ні Филін, ні Марина не послухала Романа: весілля аж гуло на весь куток чотири дні.

— А що, Романе, чи по божому відіграли ми весілля, — сьміяли ся старости з Романа: — а що, чи зломив людський звичай?

— Мабуть аж тоді справлю весілля по божому, як буду видавати свою дочку заміж, — сказав Роман.

— Та й тоді ще навряд! Певно буде так, як твоя жінка скаже, — сказав один староста.

— Ой ні, дядьку! Буде так, як я схочу, — обізвав ся Роман.

— Як доживемо, то побачимо, — сказав староста.

В понеділок ввечері привезли молоду до Зіньки. В баби Зіньки пустувала противна хата через сїни. В тій невеличкій хаті жили її старші жонаті сини, доки не відрізнились і не перейшли в свої хати. Ту окремішню хатину баба Зінька віддала Романови та Соломії. Як тільки скінчилось весілля, Соломія прибрала свою невеличку хатку, чистенько вимазала, повимивала вікна, одвірки, двері й лавки, застелила стіл білою скатеркою. Роман обквітчав образи васильками, жовтими гвоздиками та крокосом, а під образами приліпив смугу з шпалірів, на котрих були намальовані здорові маківки та червоні оргії в зеленому листі. Соломія повішала на стінах і на

образах вишивані рушники, наробила з паперу червоних та синіх астер і обтикала ними по васильках та гвоздиках усі образи навкруги. Роман понамальовував на комині та на грубі усяких квіток та винограду. Маленька чепурненька хатина неначе зацьвіла усякими квітками. В хаті стало гарно, як у віночку.

„Отут я, в цій хатині, неначе в себе в дома, а як тільки увійду в світлицю до баби Зіні, то міні чогось здасть ся, що я там усе в гостях“, — думала Соломія, прибравши свою хатину.

Соломія трохи боялась баби Зіньки і все чогось скося поглядала на неї. Баба Зінька допитливими очима слідувала за Соломією. Але Соломія була робоча й жвава в роботі: вставала рано, поралась коло печі, готувала обід, скрізь встигала. Діло в неї неначе горіло в руках. Варили обід та вечерю в світлиці, в баби Зіньки, і обідали усі укупі. Старій Зіньці не було вже й роботи: за неї скрізь поспішала з роботою Соломія.

— Оце міні, дочко, за тобою, як у Бога за дверми: хоч сядь та й руки згорни! — не вдержалась Зінька і похвалила невістку.

Соломія не вміла до пуття спекти хліба та паляниць. Баба Зінька показала їй раз, другий, і, розумна з роду та втяжлива, Соломія швидко втямила цю хазяйську справу.

Настала осінь, почала ся негода. Зінька з Настеєю та з Соломією взяли ся за прядиво. Соломія сиділа за гребінем і сьпівала пісню за піснею. Настя приставала до неї, і в бабиній хаті стало веселіше. А переставали вони сьпівати, Роман брав книжку і читав голосно. Баба Зінька, хоч не розуміла, але слухала, бо книжки були все церковні. Соломія та Настя не слухали, що читав Роман, бо й не розбирали того, що він читав. Вони ждали, щоб Роман швидче перестав читати, і потім починали собі стиха розмовляти, або знов починали сьпівати пісень.

VI.

Раз у неділю вже серед Пилипівки, Роман та Соломія, повечеряли з бабою Зінькою, трохи побалакали та й почали позіхати. Баба Зінька й собі позіхнула. На дворі йшов ла-

пятий сніг, неначе в повітрі літали білі горобці. Сніг падав на вікна і заліплював шибки неначе білим папером. Шибки в вікнах спитіли і з них неначе текли сльози. В хаті було тепло, як в усі. Усі притихли. Розмова не клеїлась. Баба Зінька стала перед образами і почала молитись Богу.

Роман засьвітив лямпу і пішов в свою кімнату. Соломія сказала матері добра-ніч і собі пішла слідком за ним. Роман поставив лямпу на стіл, сів на лаві, розгорнув прездорову книгу „Четї Миней“ і почав нишком читати життя Святих. Він більше любив читати нишком, ніж голосно, любив читати сам про себе, щоб ніхто не перебаранчав йому.

Соломія стала перед образами і почала нищечком молитись Богу. Вже вона й Богу помолилась, а Роман все читав, похиливши голову над книжкою. В хатині було так тихо, що було чути, як знадвору легенькі здорові сніжини падали на шибки, шелестіли і приліплювались до скла.

Соломія сіла коло стола проти Романа і довго дивилась мовчки на його вид, на його високе насупляне поважне чоло, на русяві пасма волосся кругом чола. Роман сидів нерушимо, неначе здеревенів. Соломію брала нудьга. Молодій молодиці хотілось балакати та жартувати. Вона несподівано простягла обидві руки і поклала їх на листи книжки.

Романові уста ледві примітно склали ся в осьміх, але він не переставав читати і не підвів навіть голови та очий від книжки, а Соломії забажало ся подивитись на його тихі очі. Соломія закрила руками верх, а Роман дочитував листка вниз: вона йому не перебаранчала читати далі. Соломії стало чудно.

— І як ти читаєш, коли я закрила тобі лист? — спитала Соломія, не приймаючи з книжки рук.

— Читаю через твої розчепірені пальці, — стиха обізвав ся Роман, і все таки не підвів очий.

Соломія стулила пальці на обох руках. Роман все таки читав і не дивив ся на неї.

— Ото диво! Десь ти певно не там читаєш, де я затулила, — сказала Соломія, догадавшись, і посунула руки вниз по книжці.

Роман засьміяв ся і підвів очі. Його очі стріли ся з Соломіїними очима. Він засьміяв ся.

— Не жартуй бо, Соломіє! Ти міні перебаранчаєш читати, — сказав Роман і своєю рукою відсунув Соломіні руки з книжки.

Соломія знов поклала руки на книжку. Роман засьміявся і знов кинув очима на Соломію, а потім вдарив легенько її по руках. Соломія не приймала рук і зареготалась на всю кімнату. Хата зразу стала ніби веселіша. Роман підвів голову і собі засьміявся.

— Ну та й капосна ти молодиця! Через тебе ніяк не можна читати, — обізвав ся Роман.

— Кидай оту книжку та говори зо мною! — сказала Соломія.

— А що! давно бачились? Як у горосі — та й досі! — сказав Роман. — Може ти сердиш ся і на мене через ці книжки?

„Ой не говори-ж ти ні до кого! Говори зо мною, бо як не будеш говорити, умру, серце, за тобою!“ — засьпівала Соломія тихеньким голосом.

— Ото яка ти! Так таки візьмеш та й умреш? — сказав Роман.

— Так таки візьму та й відніму в тебе книжку.

— Я й сам згорну її, — сказав Роман і закрив важкі палятурки. Соломії очи так його розвеселили, що він вже не міг далі читати.

— Ну, вже з тобою небагато начитаєш ся!

— І як тобі не обридне так довго читати?! Читає та й читає та сунить брови, — сказала Соломія.

— Так само, як тобі не обридне сьпівати: сьпіваета й сьпіваета, аж доки горло захрипне.

— Невже воно щось таке вже цікаве, що ти так довго сидиш над книжкою мовчки? — спитала Соломія.

— А мабуть цікаве, коли я так довго всиджу над книжкою мовчки.

— Що-ж то воно там пишеть ся? бо як ти читаєш, я нічогосінько не розберу: якесь „*како, како убо*“. Бог-зна що!

— Пишеть ся, як Сьвятих мучили за Христову віру, як преподобні жили в пустині, в лісах, пущах, нетрях та в кам'яних печерах, жили самі, і в тих пущах не бачили часом ввесь вік живого чоловіка.

— Ото гарно! Я-б ізроду не жила в тих пушах і, як би мене туди хто завіз, я другого дня втікла-б звідтіля до тебе! — сказала Соломія і засьміялась: — ото гарно одному в лісії жити!

— А я-б жив там та молив ся Богу та читав сьвяті книжки в печері.

— І мене-б покинув? І про мене-б забув? — несподівано запитала Соломія.

Роман стиха засьміяв ся і глянув Соломії в вічі.

„Ой, мабуть твої чорні очі переманили-б та перетягли мене з пуців та петрів“, — подумав Роман.

І йому стало чогось жаль і тих пуців та петрів, стало шкода і чорних Соломіїних очей.

— Коли так, то дай цю книгу! Я її сховаю так, що ти і з сьвічкою не винишпориш, — сказала Соломія, схпившись з місця.

Вона вхопила книжку обома руками. Роман міцно держав книжку в руках і не пускав. Соломія тягла до себе, Роман не пускав. Вона зареготалась з тієї тяганини.

— Ой Господи! Не люблю — й не диму! Сяде над тією книжкою, неначе жид на шабас, та й мовчить, тільки брови супить, — говорила Соломія, видираючи з Романових рук книжку.

— А книжки все таки не віднімеш! От таки не дам та буду читати, і брови буду супити! — дразнив ся Роман.

Несподівано рипнули сінешні двері.

— Ой хтось прийшов! — сказала Соломія й затихла, і як стояла, так неначе замерла серед хати: — і хто-б це прийшов до матері такої пізньої доби!

— Може який злодіяка вліз в сїни, — обізвав ся Роман.

— Ой лишечко! Нічого я так не бою ся, як тих злодіїв та розбійників, — сказала Соломія.

Відчинились двері, і в хату вступив Денис, закиданий снігом. Його шапка з чорної стала сивою. Плечі й шиша були обліпляні мокрим снігом. В теплій хатині неначе повіяло холодним вітром. В хату неначе сипнуло снігом.

— Добрі-вечір вам! — сказав голосно Денис, скинувши шапку.

Мокрий сніг посипав з шапки і цілими жменями ляпнув об діл.

— Ой вийди, Денисе, в сїни та обтруси снїг з свити! — крикнула Соломія.

Денис вискочив у сїни і почав обтрушуватись. В хатї було чути, як ляпали важкі рукавиці. Денис увійшов у хату вже чепурнійший.

— Сїдай, Денисе, але попередю скинь мокру свиту, бо твоя свита аж набрякла від мокрого снїгу, аж ляпотить, — сказала Соломія.

Денис розперезав ся, скинув свиту і сїв на ослонї перед столом. Він був злий, аж червоний. Очи крутились неспокійно.

— Чого це ти, Денисе, аж заснавав ся? Чи втікав від кого? Чи за тобою хто гнав ся? — спитав Роман.

— Голова з десятицким оце розігнали наші вечерниці, — сказав Денис: — ми оце були зібрались на вечерниці в удови Тетяни. Вже й дівчата походились, вже й вечерю розпочали готувати, вже й музики прийшли. А тут голова — шість у хату! та й розігнав нас. Дівчата так і розсинались, неначе курчата поховались від шуліки. А бодай він дуснув отой голова! Я саме роз'охотив ся гуляти! Так міні хотїлось посьпівати, потанцювати та з дівчатами пожартувати. Вдарив би такого тропака, що задрижала-б хата, задрижала-б і удова Тетяна! А тут на́ тобі таку несподіванку, неначе хтось кислицю втирив тобі в зуби!

— На віщо-ж він оце розігнав вечерниці? — спиталась Соломія.

— Каже, що в якомусь близькому селї, десь в Шамраївцї чи в Мазенинцях парубки на вечерницях курили цигарки, чи в клунї, чи в хлівї, чи під соломою — вже не памятаю, та й наробили пожежі. Згорів трохи не весь куток. От тепер гуляй, як собака на привязї!

— От тобі й нагулялись! — сказала Соломія і зареготалась.

— Ну, не подаруємо ми цього старшинї! Нехай тепер начуваєть ся лиха! — аж крикнув Денис.

— А що-ж ви йому заподїєте? Він старшина в селї: має право, — сказав Роман.

— Має він право на усе, тільки нехай не зачінає парубків. Знати ме він! Як складемоь усі по кулаку для годови, то не дійде він до дому від нашої складки, хїба рачки

долізе, — сказав Денис, показуючи здорового кулака Романови: — десь парубки нарobili пожежі, а нам гуляти не можна! Оце гаразд!

Денис розчервонів ся, розкричав ся, совав кулаками на повітрі та блищав злими очима.

— Та не совай ся з кулаками до Романа, бо він же не голова! — сказала Соломія: — дурно ти, Денисе, сердиш ся та кричиш. Кого тобі бажало ся бачити на вечерниціх, та не буде там.

— Чом не буде? — спитав Денис.

— А тим не буде, що її мати не пустить на вечерниці, — обізвалась Соломія.

Соломія знала, що Денисови захотілось бачитись на вечерниціх з Настею. Він притих і тільки витріщив на Соломію очі.

— Чи буде, чи не буде Настя на вечерниціх, а вечерниці будуть! Отже будуть на злість старшині! — крикнув Денис, ще й кулаком тарахнув по столі: — ми не подивимось в зуби старшині. Що то нам старшина! Ми самі собі старшина. Нам гуляти хочеть ся, і будемо гуляти. Ми знов зберемо ся на вечерниці.

— А старшина знов вас розжене, — промовив Роман.

— Ну, нехай тільки другий раз розжене! Нехай посьміє розігнати! — говорив Денис.

— Та ви йому поставте могорича, залийте йому пельку горілкою, то він і мовчати ме, — обізвалась Соломія.

В той час, як Денис рипнув сінешними дверима, в противній бабиній хаті Настя саме молилась Богу, ставши перед образами. Вона промовляла молитви, але разом з тим насто-рочила свої уха і прислухалась, як в Романовій хаті реготались та кричали. Настю взяла цікавість та нетерплячка. Їй забажалось побігти в противну хату та довідатись, хто то прийшов до Романа і чого то там так регочуть ся та кричать.

„Ой Господи! коли-б швидче домолитись до кінця. Побіжу до Соломії та побачу, хто то прийшов. І чого вони там реготять та кричать?“ — думала Настя, хамаркаючи пята через десяте: „Помилуй мя Боже“.

Але вона таки не домолилась Богу до кінця, перехрестилась тричі і прожогом побігла до Соломії. Відчинила вона двері і вгляділа Дениса. Денис був червоний, аж його лице

пашіло. Він кричав та лайав старшину. Денись углядів Настю і притих.

— Чого це ти, Денисе, так розрепетував ся? Не дав міні і Богу домолитись! — промовила Настя.

Денис розказав їй, що він злостує на старшину за те, що той розігнав вечерниці.

— А міні про це байдуже! — промовила Настя: — мене мати не пускають на вечерниці, то міні однаковісінько, чи будуть вони, чи й не будуть.

Одначе Настя, сказавши це, важко зітхнула. Це зітханне виявило, що їй було зовсім неоднаково. Їй страх як хотілось на вечерниці, але мати ні за що в сьвітї не хотіла її пускати.

— Кому однаковісінько, а кому ні, — обізвав ся Денис вже тихійшим голосом.

Вглядівши Настю, він зараз заспокоїв ся і притих. Настя сиділа з ним поруч — і для його неначе знов розпочали ся вечерниці. Він розговорив ся, розжартував ся. Між молодими почала ся весела розмова, пішли жарти та сьмішки. В хаті стало весело, неначе і справді на вечерницях.

— А ти все сидиш над церковними книгами, — промовив Денис до Романа і ляпнув долонею по шкурятиній здоровій палятурці книжки: — не люблю я читати отих стародавніх книг. От у мене є книжка! Оце так книжка! — сказав Денис і витяг з кишені невеличку книжечку.

— Яка-ж це книжка? Така, як ті, що Роман читає? — спитала Соломія.

— Ні, ця книжка весела. Це „Наталка Полтавка“. Купив в коробейника на ярмарку в Білій Церкві, — промовив Денис.

— А ну, Денисе, прочитай нам, що в тій книжці пишеть ся! — промовила Соломія.

— Прочитай, Денисе, бо й я хочу послухати. Ще мати не лягли спати, то я тим часом хоч трошки послухаю, — обізвалась і собі Настя.

Денис почав читати, як Наталка вийшла до криниці по воду, як з нею стрів ся старий писар Возьний і почав залицятись до неї. Усі слухали, неначе замерли. Навіть Роман, забувши, що в книжці написано не про сьвяті речі, а про людські, сидів мовчки і слухав. Як тільки Денис по-

чав читати ті місяці, де Возьний приставав до Наталки з своїм залищанням, усі підняли регіт, аж хата гула.

Баба Зінька вже довгенько сиділа коло стола та все позіхала. Їй забажалося вже лягти спати, але вона все ждала, поки вернеться Настя. А Настя не квапилася швидко вертатися. Вже Зінька куняла, дрімала, носом удила рибу; вже навіть засинала, і їй почали верзтися якісь сні, а Настя не приходила.

„Оце засиділась дівка! І хто то прийшов до Романа такий цікавий для Насті?“ — думала баба і знов задрімала, спершись обома руками позади себе об лаву. В Романовій хаті піднімався на одну мить регіт, неначе схоплювався швидкий вихор серед тихого дня, і знов затихав; і знов там ставало тихо, неначе все замирало в хаті, і знов чути було регіт.

„Що там у них діється в хаті? Мовчать, мовчать, та й заївалтують разом, неначе жиди в школі на шабас!“ — думала Зінька, ніби прокидаючись від того вихвату веселого сьміху: — аж не видержу! Таки піду та подивлюся!

Баба Зінька і справді не видержала: накинула на-обіпашки свиту і подибала через сїни до Романової хати. Вона відчинила двері і гадала, що побачить, як молоді пустують, дуріють, бігають по хаті. Коли дивиться вона — усі сидять за столом та слухають, а Денис читає голосно книжку.

— А міні здалося, що ви тут дурієте на всі застави, що так регочетесь, — сказала баба Зінька, сїдаючи на полу.

— Та це, мамо, Денис таку сьмішну книжку читає, а ми регочемось, — обізвалася Соломія.

Денис читав далі, як Возьний просив виборного Макогоненка, щоб він допоміг йому висватати Наталку, як Макогоненко глузував з Возьного. Знов у хаті піднявся регіт. Баба Зінька кріпчалася та й не видержала: і собі засьміялася. Денис читав далі, як Наталка розмовляла з своєю матір'ю, бідною удовою Терпелихою, як мати вговорювала Наталку вийти заміж за багатого писаря і забути про Петра, її давнього жениха, котрий пішов десь далеко на заробітки, а про його вже давно не було ні чутки, ні вістки, котрого може вже й на сьвітї не було.

Ніхто не слухав так уважливо, як молоденька Настя. Їй було жаль Наталки, жаль і Петра. Вона все поглядала

на Дениса, і їй чогось здавалось, що то Денис читає не про Петра, а про себе самого; вона спочувала усею душею до Петра та до Наталки і все уявляла собі замість Петра — Дениса. Їй здавалось, що то ніби Денис пішов десь далеко на заробітки, десь блукає, поневіряєть ся, заробляє на заробітках, а вона сама жде його, не діждеть ся. І молодій дівчині стало невимовно жаль Петра, а потім чогось стало жаль і Дениса.

„Ой Боже мій! А що, як би оце все трапилось Денисови? А що, як би оце все що трапилось Наталці, трапилось міні?“ — заворушилась думка в Насті.

І Настя почувала, що її коло серця щось здавило. Вона важко зітхнула і примітила, що Денис став для неї дорогим та любим.

Довго читав Денис. Усі слухали і про сон забули. Баба Зінька слухала і в неї сон минув. Як Денис прочитав, що Петро вернув ся з далекого краю і стрів ся з Наталкою, Настя не вдержалась і аж крикнула: така вона була тому рада. В Соломії на очах навернулись сльози.

— Ой Господи, яка-ж оце гарна книжка! — аж крикнула Соломія: — я-б цілу ніч не спала та все слухала.

— Ат! — обізвалась баба Зінька: — це не божа книжка, це сьмішки для молоденьких.

І вона встала і позіхнула.

— Ходімо, дочко, спати, бо і справді люди ніч розберуть, а нам нічого не зістанеть ся, — казала баба Зінька до дочки. — Прощайте! На добра-ніч!

Настя пішла за матірью слідком, лягла на постіль, але довго, довго не мала сили заснути. Перед нею, неначе живі, манячили то Петро, то Наталка, то її стара мати Терпелиха, і не давали їй спати.

„А що буде, як Денис мене сватати ме, а мама моя буде так сперечатись, як та Терпелиха?“ — несподівано майнула думка в Насті.

Вона задумалась і засмутилась, дивлячись на вікна, щό ледві мріли в темряві. У вікна ліпило мокрим важким снігом. Мокрі сніжини шелестіли об шибки, як миші під лавою, і ще довго, довго не давали спати молодій дівчині, довго тревожили її думи і піднімали мрії в її душі, і не давали їм зникнути без сліду.

Настя вже задрімала, вже й заснула легким почуткім сном, а їй здавалось, що вона не спить, що до неї прийшла Соломія, щось розказувала, а далі сказала, ніби Денис вийшов з села і пішов далеко, далеко на донські степи на заробітки. Настю стиснуло коло серця. Сльози здушили їй груди. Вона ніби бачила, як Денис десь блукає по далеких степах; їй здавалось, що він іде якимсь шляхом в степу, що він збився з дороги, а небо вкрилось густими хмарами; мокрий лапатий сніг падає і засипає його, заліплює йому очи. От сніг пішов густий-прегустий, мов хмара, і вже засипає Дениса по пояс, по плечі; от він застряг в мокрому заметі і тоне в йому, і нікому подати йому помочі, нікому ратувати його. Настя ніби знала, що то він вже вертаєть ся до дому з заробітків, що він вертаєть ся до неї; але ніби знала, що він загине в степу в снігу і до неї не вернеть ся ніколи... Вона жахнулася і прокинулася з сльозами на очах.

Мокрий сніг шелестів, обліплюючи тафлі шибок. Насті уявило ся, що вона не спала. Вона підвела голову і очима шукала Соломії, дивилась, чи не ввійшла вона в хату, чи не сидить вона на лаві. — „Боже мій! Як я люблю Дениса! Як я його покохала цього вечора, як він читав нам про Наталку та бідного сироту приймита, Петра, Наталчиного жениха“.

Через тиждень парубки та дівчата знов зібрали ся на вечерниці вже в инчому місци в однієї удови. Її хата стояла на самому кінци села під лісом аж за цариною. Хлопці думали, що сховались з своїми вечерницями так далеко, що і ворон кости туди не занесе. Але старшина якось випадком довідав ся і вже лягомá почвалав туди з десяцьким Петром та й знов розігнав вечерниці.

Денис зібрав з десяток старших та сміливійших парубків на раду. Хлопці постановили на радї засісти десь у вербах або під мостом, підстерегти, як буде йти голова з десяцьким, і дати їм доброї прочуханки.

Недовго довело ся їй ждати хлопцям. Через кілька день в писаря були хрестини. Голова, Микола Чабанець, був за кума в писаря. Був на хрестинах і десяцький. Хлопці зараз про це довідались і вже стерегли Миколу. Уже пізньої години голова та десяцький рушили з хрестин до дому. Хлопці побігли на засідки. Голові й десяцькому треба було вертатись до дому через довгі кладки в три дошки, покладяні

через річку Ра́ставицю. Кращого місця для засідок не можна було знайти хлопцям.

Голова йшов, коливаючись. Він був таки добре на підпитку. В його голова ходила ходором, а сьвіт неначе кружалом крутив ся в очах. Десяцький був багато тверезійший за голову і придержував його на ході під руку.

„*Ой не спить ся, не лежить ся, ні сон мене не бере...е!*“ — затаг голова пісні серед улиці, але хрипкий голос не слухав ся його, хоч він був і голова. Чабанець не засьпівав, а неначе завив, як вовк в лісі.

— Овва, Миколо! Овва! Так не годить ся голові. Овва! люди почують, будуть тюкати. Ви-ж голова! — здержував Чабанця десяцький.

— А матері їх ковінька! Що міні до того? Хіба міні гуляти не можна? Хіба міні сьпівати не можна? Міні? Голові? Міні не можна? Міні все можна: „*Ой не спить ся й не лежить ся, ні сон мене не бере...е...е!*“ — знов він завив не своїм голосом. Але голос його порвав ся і задеркотів, неначе розбитий глечик.

Вони вже спускались визвозом в берег узькою улицею поміж вербами.

— От уже й до дому недалечко! От і недалечко! Ось уже видко Терешкові сливи, — белькотів голова. — О! чи ти ба! як швидко вирости Терешкові сливи! Такі високі стали. Коли це вони вирости? Ото диво! Чи ти ба, яке диво! Ще вчора були невисокі, а сьогодні — як ліс, як ліс! Ото диво!

— Та це не сливи! Це верби! Хіба-ж сливи бувають такі високі? Це верби коло річки! — обізвав ся десяцький.

— Не бреши бо! Я-ж бачу, що це Терешкові сливи. Ти думаєш, я паний, то й нічого не розберу? Брешеш! я не паний. А! Який той Терешко щасливий! Йому все йдеть ся! І сливи швидко ростуть. Он і мій тин чорніє на снігу.

— Та то кладка через річку. Де-ж таки тин буде на річці?! — обізвав ся десяцький.

Тільки що голова й десяцький ступили на кладкі, зіпід кладок вискочив один парубок і загилив кулаком по спині попереду голові, а потім десяцькому, та й зслиз, неначе миша, шмигонув під місток.

— Ой Боже наш! Дух святий при нас! Ой лишечко! — зашепотіли голова й десяцький: — Це-ж він! Це-ж нечистий!

І вони швиденько подибали по широкій кладці, держачись один за другого. Серед довгих кладок знов вискочив парубок в чорній свиті перед них перед самісіньким носом, забіг ззаду і знов шелешнув в спину голову, а потім десяцького, а сам швиденько скочив з кладок та шість під кладкі.

Голова й десяцький перелякались на віки. Вони вже не йшли, а бігли до берега. В них трусились ноги. Вони думали, що зпід мосту вискакують дідьки та дуплять їх по спині.

— Ох! ох! ох! — стогнав голова: — Це він! Це сатана! Як бухнув мене в спину, то з очей в мене так і посипались іскри. Чи і в тебе, бра, посипались? — спитав голова.

— Посипались. Це не спроста!...

— В мене посипались, аж на сніг упали. Бачив своїми очима; тільки: блись, блись, блись! Так і сиплять ся на сніг. Ох, тікаймо швидче! Це місце нечисте! — говорив голова, в котрого разом з іскрами вискочив і хміль з голови.

Тільки що вони зійшли з кладок і увійшли між верби, насажені поза тинами, зза верб через тин полізли парубки, аж тини затріщали. Один дав кулака десяцькому, другий стусунув голову по потилиці, третій дуснув голову просто в спину. Денис на-останку склав до купи обидва кулаки і обезберив поперед голову в спину, потім влучив десяцького по потилиці так, що вони обидва зарили носами в сніг.

Парубки кинулись вrostіч і подряпались на тини, неначе коти, та й поховались в вербах.

— О, це не нечиста сила! Це хлопці! Он Петро! Он Денис! — крикнув десяцький.

— То це вони! То це така нечиста сила! Ого-го! Потривайте-ж, продові душі! — гукав голова, обтираючи сніг з носа та з лица: — В тюрму їх, в арештантські роти!

— На Сибір їх! — кричав десяцький, а сам біг бігцем далі.

Обидва вони швиденько дали драла улицею, неначе за ними гналась тічка вовків.

— Бити мене по спині кулаками! Мене! Старшину! Чи то видано! О, я цього їм не спушу! В тюрму їх! По-

садити їх на вежу! О, постривайте-ж, вражі сини! Я-ж вас скручу так, що ви й не поворухнетесь! О, в мене так! В мене нема жартів! — репетував голова, йдучи улицею.

Другого дня пішла чутка по селі, що парубки побили голову та десяцького. Старшини в селі не любили за його здирство та хабарі і були тому випадковим навіть раді. Почали розшукувати та допитуватись, хто з парубків ходив на засідки на старшину. А тим часом хлопці, вчинивши одну штуку, розгулялись та розласувались на такі штуки. Другого дня вони довідались, що голова йти ме через греблю до млина. Знов засіли вони під мостом на спусті. Довго вони ждали, доки йти ме голова, але не діждались, бо голова вже бояв ся ввечері й носа витикати з своєї хати. Парубки померзли, сидячи під мостом, ханали дрижаки, а далі надумали вискакувати зпід моста та лякати прохожих. Вони попередку вискакували по одному та тільки лякали криком та свистом. Але декотрі не втерпіли і начали частувати кулаками в спину чоловіків і навіть молодичь. В той час трапилось дякови йти через греблю. Один парубок вискочив зпід мосту, гикнув, свиснув і шелешнув дяка кулаком в спину. Дяк ледві ветиг утікти, та й сховав ся в шинк.

Нагулявшись на греблі, хлопці згадали про дяківну. До дяківни залицяв ся один парубок, Петро, Денисів приятель. Він недавно заченив її в крамниці, куди вона прийшла купувати деякий крам. Дяківна була дуже гарна, але дуже горда і з парубками не любила жартувати. Денис згадав, як вона вилаяла Петра в крамниці та ще й при людях.

— А ходім, хлопці, до дяківни та встругнемо її штуку, щоб не була така чваньковата та не гордувала парубками, — сказав Денис.

— А ходімо, справді! Нехай знає, що вона невелика пані, що й парубки її рівня, — гукнули хлопці.

Вони зпід мосту побігли просто до дякової хати, виставили ворота і закинули їх на хату, на покрівлю. Один парубок налашав у клуні мазницю з дьогтем і вимазав дьогтем чисто всі стовпи коло воріт, ще й мазницю почевив зверхечку на стовпі.

— Треба припинити вражих синів! — гукав голова до писаря: — Дуріють, мов несамовиті, а вже той Денис то такий сваволець, що і в селі нема такого другого! Він усім

парубкам дає привід! — говорив голова, пригадуючи два Денисові кулаки, стуляні до купи.

А через кілька день голова половив усіх провинників і посадив на один день в холодну, а Дениса, як привідця тому всьому, посадив на три дні.

Чутка про це дійшла і до баби Зіньки, і до Насті. Насті було шкода Дениса. Вона не втерпіла, відвернулася від матері і почала плакати. Мати примітила ті сльози і тільки важко зітхнула. Настя крадькома втерла сльозу рукавом, але вона почувала, що сльози підступають до очей от-от поллють ся річкою. Вона знала, що не втерпить і заплаче голосно, як плачуть маленькі діти. Прожогом вибігла вона з хати і сховалась на дворі, в садку, щоб ніхто не бачив тих сліз.

„І добре міні, і горе міні з тими дітьми, — думала баба Зіня, зіставшись сама в хаті: — Денис давненько вже почав вцащати до моєї хати; він любить Настю; я вже це давненько примітила: і Настя горнеть ся до Дениса. Не дурно-ж полились в неї сльози з очей. Ой горенько міні та й годі!“

„Денис гарний з себе, здоровий, румяний, найменчий син в багатенького батька, буде мати після смерти батька чимало поля й город і хату. Усе, здаєть ся, гаразд, усе гаразд, та тільки горенько, що Денис трохи пустотливий парубок, трохи пещений, сваволець, палкий на вдачу, як той порох, навіть звіркуватий і заводіяка, любить гуляти та дуріти, в усяких дуростях він перший дає парубкам привід, а ті дурні гайда за ним слідком, як овечки за бараном! Боялась я за Соломію, бою ся й за Дениса.“

Баба Зінька знов важко зітхнула, перебираючи півмітки та ладнуючи мотовило, щоб мотати починки.

Відсиділи парубки день в холодній за свою провину, відсидів і Денис три дні. Їх повипускали і наказали, щоб вони більше не дуріли. Одначе через тиждень після того парубки знов зібрали ся на вечериці. Голова знав про те, знав і десяцький, але вони вже більше не зачіпали парубків і не розганяли вечериць. Та й люди почали вже нарікати на голову, що він не дає дозволу на вечериці, бо треба-ж десь погуляти та побавитись молодим хлопцям та дівчатам.

— А що! А я таки на своєму поставив! Таки будуть в нас вечериці! — говорив Денис, зайшовши зараз після вечериць до Романа та до Соломії.

— А що міні з того, що будуть вечериці, коли мене мати не пускає на вечериці, — обізвалась Настя: — що міні з того, що другі дівчата нагуляють ся й насьпівають ся, а я, як сиділа дома, так і сидіти му.

В бідної дівчини аж сльози навернулись на очи, так їй хотілось погуляти на вечерицях.

— Не жури ся, Насте! Хоч ти не будеш гуляти на вечерицях, за те-ж я приходити му сюди до Романа, приносити му книжки та буду читати тобі. От тобі будуть і вечериці! — обізвав ся Денис.

І він і справді частенько забігав до Романа вечорами, приносив книжки, читав їх Соломії та Насті. І йому приємно було посидіти з Настею, побалакати з нею та пожартувати. З її темних очей неначе лилось на його щастє та здоровє. Йому хотілось, щоб те щастє лилось на його і ніколи не переставало.

„Коли-б Бог дав діждати Різдва, зараз після нового року зашлю старостів до Насті. Вона мене, здаєть ся, любить, бо горнєть ся до мене, поглядає на мене ласкавими очима. Ой як довго ждати до того Різдва!“ — думав Денис, поглядаючи на темні, як терен, Настині оченята.

Але перед самим Різдом до баби Зіньки зайшов її сват Филін.

— Чи ви чули, свахо, що виробляють парубки? чого натворив в коршмі Денис? — спитав Филін в баби Зіньки.

— Ні, не чула, бо я все сиджу дома та пряду: допрядаю півмітка на основу, — сказала баба Зінька.

— Я вже не знаю, що далі й буде на сьвітї. Які тепер парубки стали! Ой Господи! Вони, бач, вчені, в школі вчились. Вчені вони, та не друковані! — бідкав ся Филін.

— Що-ж там таке трапилось в коршмі? — спитала баба Зінька.

— Та оце в неділю Денис прийшов до коршми з своїми приятелями. Взяли вони квартиру горілки, посідали за столом, випили по чарці, а потім Денис витяг з кишені цілий шматок сала та кільце ковбаси. Кинулись парубки до того сала, як вовки на вівцю, та давай закушувати. Люди почали на них

гримати, що тепер святий піст, Пилипівка, а вони регочуть ся та наминають сало. Денис вхопив цілий шматок сала в руки, ходить по коршмі поміж людьми та й кусає шматок сала, навіть не покраявши, а в другій руці держить ковбасу. Ходить поміж людьми та ще й дражнить ся: „Оце вам гріх! Оце вам гріх! Оце вам святий піст, свята Пилипівка!“ Та все кусне то сала, то ковбаси та уплітає, аж за вухами лящить.

— Ой Господи, яка розпуста! Це вже для них нема й посту? — аж крикнула баба Зінька.

— Нема для них ні середи, ні п'ятниці, ні посту. Жеруть скоромне, мов ті жиди, чи в середу, чи в п'ятницю. Це якісь антихристи народили ся. Денис каже: для мене тоді піст, як нема чого їсти. Ой Господи, що то далі буде! що то буде!

— Ой Господи! А ще й розумного батька син, отой Денис. І в кого він вдав ся? — сказала баба Зінька.

— А в кого-ж? В себе дурного вдав ся! більше ні в кого.

— Ото скажіть! А шкода парубка: і розумний, і робочий, та ба! — обізвалась баба Зінька.

Филін вийшов з хати, бідкаючись та лаючись, а баба Зіня задумалась. Їй шкода було Дениса, шкода й Насті, але вона постановила не видавати Насті заміж за Дениса.

„Чи він наважив ся дурити на всі застави тим, що в йому молода кров грає, чи він і справді поганій чоловік, цього вже я не вгадаю. Може він тільки пустує, як молодий кінь грає та вибрикує... Але коли-б від того брикання не довело ся плакати моїй Настусі... Ох шкода міні і Дениса, шкода й Насті!“

І баба Зіня важко, важко зітхнула, мотаючи починок на мотовилник. Вона поклала мотовило, сіла й думу думала. Робота неначе сама випадала в неї з рук.

„Ох, Боже мій єдиний! І за Соломію боялась, і за Дениса бою ся. Але... може Денис ще й не буде сватати Насті, а я, дурна, вже й зажурилась. Це я схожа на того циганчука, що хвиськав батогом та налагодив ся бити те лоша, тоді як ще й не ожеребилась циганська шкапа...“

Баба Зінька осьміхнулась. Вона знов взяла ся за роботу, а сумні думи одна за другою знов повели ся в кло-

потливій та поміркованій голові старої матері. Баба Зінька скінчила мотати пряжу, почала лічити чисниці та пасма і все помилялась. Її думи несамохіть неначе вплутались в ті чисниці та пасма, неначе вона лічила ті думи поміж нитками мотвилника.

Настало Різдво. Парубки й дівчата розійшлися по селі колядувати. Денис три дні не бачив Насті, і йому й колядки були не милі. Скінчились колядки, і Денис сливе що вечора заходив до Романа, щоб побачитись з Настею та побалакати на самоті. Він почав що вечора ходити до криниці, з котрої Настя брала воду, ждав її під вербами, а Настя не виходила з відрами. Але перед Маланками вже смерком він таки діждав ся Насті. Вона перескочила з відрами через перелаз і Денис вийшов зза верб несподівано, неначе з землі виріс.

— Добрий-вечір, Насте! Ждав тебе оце тут три вечорі поспіль і на силу діждав ся, — сказав тихо Денис: — Скажи мені всю правду, чи любиш ти мене? Чи підеш ти за мене заміж? Ти мене ізеушила, звялила своїми очима. Без тебе мені сьвіт не милий, без тебе мені гулянка — не гулянка. Ходжу та сьвітом нуджу та все про тебе думаю. Скажи мені, Насте, усю щирю правду?

Настя стояла мовчки, неначе остовпіла. Денис говорив з таким запалом, з таким гарячим почуттям, що молода дівчина і стревожилась, і трохи злякалась.

— Як мати не спротивить ся, то я піду за тебе, — промовила Настя так тихо, неначе боялась, щоб і верби над її головою не почули її слів.

Денис кинув ся до неї, вхопив її за обидві щоки долоньями і гаряче поцілував. В Насті голова заморочилась і ніби забились памороки. Вона тільки почувала, що його долоні були гарячі, а уста некучі, як жар.

Довго стояв Денис поруч з Настею, взявши її за руку, довго балакав з нею. Вона не почувала, що в неї ноги померзли на морозі, що її права рука аж одубіла, аж залякла на коромислі. На заході небо горіло на мороз, як жар. Довгі три стовни розійшлися широкими смугами до середини неба. Мороз брав, аж за пальці щипав. А Настя і не примічала того.

По улиці хтось простував до криниці по воду. Денис швиденько розпрощав ся з Настею і відійшов. Настя кинула

ся витягати воду з криниці і тільки тоді примітила, що в неї руки закоціли, а ноги неначе одубіли. А щокі аж горіли, аж пашіли, а серце наче грало, не вважаючи на цупкий мороз. Настя верталась з відрами через город та садок, така рада та весела, неначе на той час і сад розвив ся, і вишні зацвіли, і соловейки защебетали.

Другого дня було Маланки. Ввечері Соломія заходилась пекти млинці. Тільки що вона вихопила з печі першу сковороду, Настя вхопила перший млинець, поскидала з його вишкварки, похашцем накиннула свитку і побігла слухати до сусіди під вікно. Мати осьміхнулась. Соломія зареготалась. Настя незабаром вернулась, заснавшись.

— А що там, дочко, почула? — спитала в неї мати.

— Ой лишенько та й годі! — промовила Настя: — Хлопець пустував, ганяв по хаті, а тітка каже: „Не ганяй! сядь, бодай ти каменем сів!“

— Овва! Погано, погано: не підеш цього року заміж. Але за один рік таки не посивієш, — жартувала Соломія.

Настя сіла на лаві й задумалась.

„Що-ж це таке? Денис казав, що зашле старостів, а я вислухала зовсім не те“, — подумала Настя і стала смутна.

Сіли вечеряти. Насті їжа і на думку не йшла.

Денис на силу діждав Водохрещя і після Івана Хрестителя заслав старостів до Насті.

Баба Зінька попросила їх сісти на лаві. Старости покладали хліб на столі і почали питати в баби Зіньки, чи віддасть вона Настю за Дениса. Баба Зінька помовчала, подумала, а потім сказала:

— Настя ще дуже молода. В неї ще й рушники не готові: нема чим і старостів повязати. Та й рік цей недобрый: в мене хліба обмаль, бо був недорід. Нема защо гаразд і весілля справити. Підождемо ще з рік, або хоч з пів року. Тенерички я не думаю видавати Насті. Та вона ще і не нагулялась, і не насьпівалась.

— А ти, Насте, підеш за Дениса? — не втерпів один староста і спитав в Насті.

— Піду, — тихо обізвалась Настя і кинула тихий, але докірливий погляд на матір.

Старости встали, взяли з стола хліб, попрощались і вийшли з хати.

— Мамо! Що це ви зробили? — сказала Настя.

— А що-ж я зробила? Підождемо з пів року та й годі. А не відкинетъ ся Денис за цей час, то він буде твій. Треба добре навиглядіти його. Без цього навигляду я тебе, дочко, не віддам на галай, на балай. Ти міні не чужа: ти моя дитина.

— Як не віддасте мене за Дениса, то я мамо, ні за кого не піду. Десять гарбузів дам парубкам, а таки заміж ні за кого не піду, — сказала Настя, і твердий голос її задрижав, а на очах виступили сльози.

Мати замовкла й задумалась.

„Отже вона вдала ся в мене. І мене колись батько не хотів давати за мого покійника в чуже село... І я сказала тоді батькови, що буду доти гарбузувати, доки таки не вийду за Місана. І піднесла хлопцям шість гарбузів, а за Місана таки вийшла. Ох, горенько моє! Настя вдала ся в мене: вона поставить на своєму“.

— Не плач, дочко, не жури ся! Твій талан від тебе не втече. Сідай та вишивай рушники, бо в нас і справді нема чим старостів перевязати, та й тих рушників, що маємо, буде мало: треба ще нових напряди, та ще й тонких. Пів року, рік — не Бог-зна який час. А Денис не де дінетъ ся, коли він і справді тебе любить.

Увійшов у хату Роман. Настя, плачучи, побігла до Соломії жалітись.

— Чом ви, мамо, не хочете віддавати Насті за Дениса? — спитав Роман в матері з докором.

— А тим, що він дуже вже роздурів ся та ще й до того гарячий, палкий на вдачу.

— То що-ж з того! Він палкий, але одхидливий. Спахне, розсердить ся, та зараз і відійде. Він працюватий, щиро-сердий і в його й є тямка в голові і душа в його добра. Може ви не хочете взяти його за зятя через те, що він їсть у піст сало?

— Ні, сину! Їв Денис сало в піст може через те, що був голодний, що не було чого їсти, а може для того, щоб почванитись перед людьми: дивіть ся, мов, я їм у піст скоромно, як нани їдять! Молодому Бог простить. Але я бою ся, що він сваволець, що він битливий, дуріє на селі, усім парубкам привід дає в дурущах. Поживемо — побачимо. Може

в йому обрік грає, бо він багатого батька син. Може цей обрік переграє в йому, і він осядеть ся, притихне. Тоді я прийму його за зятя. А тим часом треба навиглядати його, треба підждати. Хіба я не мати, щоб топила свою дочку.

Від того часу Настя й Соломія взяли ся вишивати рушники, що лежали в скрині. Соломія побігла в Грицькову крамницю, купила канви, накупила заповочі, дістала усяких взірців у дівчат. Ввечері вони пряли на нові рушники, а в день вишивали. Настя шила і очий не підводила. Їй здавалось, що до своєї долі треба вистелити стежку тими квітками та рушниками. Вишивала вона червону квітку, і їй здавалось, що вже не така довга стежка стала до милого.

„Ой, Боже мій милий! Вишиваю я рушники хмелем та зірками, а міні все здаєть ся, що я йду до своєї долі зеленими лугами, та сьвіжими берегами, та пахучими садами. І коли я дійду? А чи дійду-ж? А як моя доля мене покине, від мене сховаєть ся? А як я не знайду її?“ — думала бідна дівчина, вишиваючи квітки.

Соломія вишивала та все пісень сьпівала; Настя важкі думи думала, і пісня не приходила їй на думку.

— Чом ти, Насте, не сьпіваєш вкупі зо мною? Чого ти журши ся? — питала в неї Соломія.

— Не в думці міні пісні. Сьпівай вже ти за мене, та не сьпівай веселої; сьпівай міні про тугу та журбу та розлуку. Не сьпівай тепер для мене соловейком, не щечечи ластівкою, не задавай міні жалю, бо ще гірше бере мене журба за серце.

VII.

„Ну, хвалить Бога, що Настя знайшла собі роботу! — думала баба Зінька, поглядаючи на дочку: — а то ходить, як нежива, робить діло, мов сонна, сьпівати — не сьпіває, та все журить ся, та все думу думає. Нехай же тим часом устеляє в думках стежку до милого вишиваними рушниками, нехай бавить ся вишиваннєм, а там підждемо — побачимо. А тим часом і в мене є на думці свої вишивані рушники, щоб ними треба устелити стежку на той сьвіт: збирати гроші на сьвяткування „Мироносиць“... Ой, коли-б часом знов не

приснилась міні мати!... А вік мій вже недовгий... Час помирати. Смерть за плечима“.

І баба Зінька подумала собі, що вона вже стара, може смерти не сьогодні — завтра, не вволивши волі своєї матері, що мати стріне її на тім сьвіті з докором за недбайність та непослухання. І бабі Зіньці привиджував ся вже той сьвіт, неначе в якомусь сріблястому тумані, деь над веселою річкою, в зелених лугах та пишних садках, де вона стрінець ся з своєю матір'ю.

„Ой, Боже мій єдиний! Треба хапатись, треба поспішатись, бо час не стоїть, бо час летить, як ті летючі бистрі хмари на небі. А гроший треба ще чимало. Кіот замовляний майстрам не за готові гроші, а на розплатку. А коли то буде той виплат? Треба гроший і на кіот, і на дванадцять ставників, і на коливо, і на громадський обід. Ой треба, треба ще багато гроший! Час заходжуватись коло діла, йти по селі жєбрати. Але я таки дійду до свого, коли вже на це наважилась“, — думала баба Зінька, пораючись в хаті.

Після нового року баба Зінька звеліла запрягти коняку в візок і з своєю менчою сестрою та з старостихою поїхали по селі просити по хатах на сьвяткування „Мироносиць“. Того року був недорід; хліба в людей було обмаль, а коли хліба було мало, то і в грошах була недостача. Господарі скóса поглядали на бабів і з неохотою давали до складки гроші. Але баби приставали до хазяйок і вміли так піддобритись до них, що вони хоч потроху, але жертвовали, то борошна, то пашні, а то печеного хліба. Голова стрів ся з Зінькою, не втерпів і почав докоряти бабі Зіньці:

— Зінько, схаменїть ся! Що це ви задумали? Хліба вродило мало, ледві з кого стане до нового, а ви й той забираєте в господарів. Вже-б підждали з „Мироносицями“ до будучого року! — говорив голова.

— Ой не можна, не можна! Все міні снить ся моя покійна мати та все міні докоряє за те, що я не заводжу в нашому селі сьвята „Мироносиць“. Вже я ждала рік, довше вже не можу ждати, бо мати моя снить ся міні все так, ніби гніваєть ся на мене.

— Та нехай гніваєть ся собі! Це не велика шкода, що мертві гнівають ся, а от як будуть гніватись живі, то це трохи гірше. Чи то мало кому не верзуть ся усякі сні. Хі-

ба-ж можна йняти віри снам? Їй же Богу, я не піду до церкви на ваше св'ято, і на вашому обіді не буду; і писар не піде, і десяцькі і судці не підуть.

— Воля ваша! Як схочете, так і зробите, а ми своє діло будемо помаленьку робити — та таки й доведемо до кінця, — обізвалась баба Зінька тихим та спокійним голосом, неначе вона говорила не про себе, а про когось инчого.

— А! Я лихий на вас! — аж крикнув голова: — Ходять оці баби по хатах жебрати та людей обдирають. Ото я був би радий, як би ваше св'ято не вдало ся!

— Воля ваша, але й воля божа. Як буде, так і буде, а нам треба робити св'яте діло, — знов спокійно й байдужно промовила баба Зінька.

І вона ходила по селі, збирала в мішки борошно, пашню, горох, квасолю, повісма прядива. Назбиравши повний віз усякого добра, вона відвозила до Білої Церкви і розпродувала усеї крам на базарі. Грошій все таки було обмаль. Баба Зінька поїхала до Яблунівки, звідкіль вона була родом, жебрала й там по хатах, а потім поїхала по близчих селах прохати на „Мироносиць“. Слава про те св'ято пішла кругом по селах, де не св'яткували празника „Мироносиць“. Усеї знали, що в Терешках буде справлятись празник „Мироносиць“, усім хотілось там побувати, а баба Зінька ще й запрошувала людей до своєї церкви на те св'ято.

На середопістї баба Зінька вже збрала гроші й віднесла до батюшки. Виплатили майстрам за образ та за кіот. Староста привіз з Київа дванадцять здорових ставників білого воску, штучно поцяцькованих золотом. В баби Зіньки не зістало ся грошій на громадський обід для духовенства, для хору та для старців. Після провід через тиждень треба було справляти празник „Мироносиць“. Батюшка покликав на тижні бабу Зіньку.

— Ну, що-ж, Зінько, чи все в вас готово для празника? — спитав батюшка.

— Ой, батюшко, все та й не все: не стало грошій на громадський обід, але я вже була по хатах в хазяйок і просила зносити на обід, хто чим спроможеть ся.

— Треба-ж задалегідь розпорядкувати, кому держати в церкві ставники, кому носити кругом церкви корогви та образи, кому дзвонити, щоб не було часом мішанини та не-

порядку, щоб молодиці та баби знали своє місце, щоб не товпились, як овечки, — сказав батюшка.

— Вже, батюшко, ми з сестрою та з старостиhoю попризначували, кому ставники держати, кому й корогви носити. Я вибрала бабів та молодиць все богобоящих та порядних. Усе буде гаразд, батюшко, — сказала баба Зінька ще й одно око трошки прижмурила.

— Ну, то й добре! Господи спострічай! — сказав батюшка на прощанні.

Баба Зінька доручила Соломії носити хреста кругом церкви в процесії, а Насті дзеленькати в два маленькі дзвони. Соломія була така рада, що носити не хреста, що не спала усю ніч: все підводила голову та поглядала на вікна, чи вже не розвиднюєть ся, чи вже не сьвітає...

Через тиждень після провід настала неділя Мироносиць. Великдень був пізній. На дворі вже було тепло. Верби вже розвились зовсім, і сади розвивались. Стояла чудова тиха та тепла весняна погода. Баба Зінька приставила готувати обід молодиць, котрі добре знали куховарську справу, а сама пішла до церкви. Обід готували в церковній школі. Дячиха пекла палиниці в печі, а молодиці розіклали багатте на дворі коло школи і там готували усяку страву. Хазяйки позносили на обід курій, мяса, борошна, озвару, молока, сира і всякого добра. Баба Зінька накупила горілки, пива, а для батюшки та голови купила пляшку вина.

Як тільки вдарили в дзвін, люди так і посунули до церкви цілим натовпом. На празник поприходило багато людей з близьких сіл, бо чутка про те нове св'ято пішла скрізь по селах. Цвинтар був повнісеїнький людей, як на Великдень. Як тільки задзвонили на „Достойно“, молодиці попростували до церкви, несучи страву в горшках, поставляних в рушники. Баба Зінька найняла панахиду за всіх померших. В церкві засьвітили панікадило. Народа в церкві було так багато, що й протовпнитись було трудно. Після „Апостола“ Филін виніс з вітваря дванадцять засьвічених ставників. Баба Зінька перша підступила до Филона і взяла ставник, за нею слідком підступили інші баби. Филін роздавав ставники з повагою та гордістю. Баби брали з його рук ставники і кланялись йому аж до пояса, він і собі кланяв ся кожній бабі. Дванадцять бабів стали серед церкви півкругом коло батюшки,

котрий читав євангелію, розгорнувши її і поклавши на похилі людські голови. Усі баби, під загадом баби Зіньки, були однаково повбирані в чисті білі намітки. Служба божа йшла повагом, помаленьку; хор співав багато молитов, партесного співу. В кінці служби батюшка сказав проповідь. Він в проповіді заступався за жінок, навчав чоловіків, щоб вони жалували й шанували своїх жінок, не лаяли надаремне, не били, не чеплялись до їх та змовчували, бо в жінок діла не менче, як і в чоловіків; їм треба і спекти і зварити і на поле до роботи ходити, і за хатою доглядати, ще й дітий глядіти...

Чоловікам ця проповідь зовсім не сподобалась.

— Ну, після цих „Мироносиць“ не можна буде жінкам нічого й казати, — гомоніли чоловіки в церкві: — їх і так трудно держати в руках, а тут іще й батюшка попускає їм та оступаєть ся за них.

Настав час процесії. Баба Зінька стала перед царськими вратами і виставила спереду тих бабів, котрі мали носити кругом церкви євангелії, образи та здоровий образ „Мироносиць“. Батюшка виніс з царських врат найбільшу євангелію і дав бабі Зіньці в руки; инчим молодницям та бабам він дав менчі євангелії та образи. Здоровійші й дужчі молодниці взяли здоровий образ „Мироносиць“, побрали корогви та хрести. Соломія взяла найкращий хрест. Процесія рушила і пішла кругом церкви. За процесією пішли в самий перед не чоловіки, як звичайно буває, а сунулись натовпом молодниці та баби; чоловіки й парубки не схогіли йти позад жінок, товпились на сходах коло притворів і тільки дивились на ту бабську процесію. Позад жінок в процесії дибало кілька дідів та шкандибали каліки й старці.

Баба Зінька поважно йшла в процесії, несучи євангелію. Вона кинула очима на цвинтар. Увесь цвинтар був ніби залитий народом до самої огради. Але це не надало їй гордості. Вона тільки спустила віка на очі і дивилась на землю. На їх виду виявлялась клопотливість та задуманість.

„В церкві усе гаразд, усе по моему, — думала Зінька, несучи євангелію; — в церкві був порядок. А що-ж то там дієть ся з обідом коло школи? Ой коли-б молодниці не пересмажили печені та курій. Чи вдадуть ся добре наляниці? Ой коли-б там молодниці постачили смачний обід!“

І Зіньчині думки літали коло багаття, коло горшків та паляниць. Вона силкувалась слухати, як батюшка читав євангелію, а ті морочливі думки все не давали їй слухати, все тягли ся до багаття та до печі.

Соломія так швидко несла хрест поперед усієї процесії, що відбилась від коровгів та хрестів таки далеченько.

— Як Соломія побігла вперед! — шепотіли чоловіки: — мабуть задля того, щоб видійші були її червоні чоботи, синій сукопний жупан та червоний широкий пояс з кінцями трохи не до землі.

Дівчата скупились кругом дзвіниці та на сходах. В усі вікна дзвіниці виглядали дівчачі голови, убрані в квітки та в стрічки. Сьміливіші дівчата дзвонили в дзвони. Уся дзвіниця була ніби обсаджена червоним маком та усякими квітками; як жар, червоніли скрізь квітки, стрічки та квітчасті хустки. Процесія тричі ставала, йдучи кругом церкви; тричі читали євангелію, і під євангелію нахилили голови самі за себе жінки. Ні один чоловік не підступив та не нахилив голови під євангелію.

— Ну, сьогодні зовсім запанували в церкві й на дзвіниці жінки, — гомоніли стиха чоловіки. І було знать по їх очах, що вони піднімали на сьміх це жіноче сьвято; що їм це сьвято не подобалось.

Після служби божої половина людей рушила до дому, але половина зісталась на цвинтарі споживати свої обіди, принесені в горшках з дому. На два ряди обіли люди цвинтар кругом церкви, як на Великдень з пасками, і розпочали свій обід. Баба Зінька звеліла поставити столи коло церкви в тіні під липами. Молодичі поприносили страву з школи. Батюшка сів на першому місці; з другого кінця стола сіла матушка, а по обидва боки коло неї сіли баба Зінька та її сестра, обидві здорові, поставні, в білих чистих намітках на головах. Півчі та прохані на обід чоловіки обіли довгий стіл кругом. Аж тепер за столом Зінька була така весела, неначе дівчина, що вирвалає на музики.

— А де-ж це наша старшина, наш голова, писар, десяцькі та добросовісні? — спитав батюшка в Зіньки: — Хіба ти їх не просила на обід?

— Ат, батюшко! просила, а вони не сподобили нас та й не прийшли, — обізвалась баба Зінька.

Вона тепер за обідом розвеселилась і зовсім заспокоїлась: обід вдався добрий, смачний.

Довго обідали та випивали на цвинтарі люди, довго балакали, сидячи на зеленій траві. З понаношеної страви та напиків на громадський обід залишилось ще чимало і хліба, і мяса, і горілки. Ще другого дня молоді молодичі та чоловіки зібрали ся в школу доїдати страву та допивати недопитки. Там вже не було ні баби Зіньки, ні старостихи. Молоді чоловіки та молодичі після обіду почали пустувати й дурити. Весела Соломія почала грати в „тісної баби“. Роман сидів під стіною на школярській парті. Чоловіки так придавили довгий ряд, що парта розвалилась. Роман випоренув з ряду і роздушив спиною п'ять шибок в вікні. Прочувши про ці пустощі, баба Зінька трохи розсердилась на Романа та Соломію і докоряла їм за ту „тісну бабу“. Вона боялась, щоб часом батюшка не заборонив справляти на будучий свята „Мироносиць“, котре з такою труднотою прийшло ся заводити вперше на селі.

VIII.

Денис цілий піст не заходив до Романа. Йому було ніяково заходити до тієї хати, де від його відіурались, не прийняли за зятя... Минула весна; настало й літо. Денисови не довело ся стрінутись з Настею на самоті і побалакати з нею. Мати не пускала її на вечерниці. Денис часом бачив її на веснянках, на весіллях серед дівчат, балакав з нею, жартував, моргав на неї, залицявся здалекі, але йому не довело ся ні разу поговорити з нею щиро. Він навіть не знав, чи любила вона його й досі, чи може вже й любити перестала.

Аж в осені Денис насмілив ся раз у вечері зайти до Романа в гості. Настя вгляділа його в вікно і швиденько прибігла в Романову хату. Денис посидів, побалакав з Романом, пожартував трохи з Настею. Настя сиділа невесела і тільки дивилась на його жалісливими очима.

„Розлучають мене з тобою, але не розлучать. Ти будеш мій, я буду твоя, хоч би міні прийшло ся ждати тебе не рік, не два“, — думала Настя, поглядаючи на Дениса журливо.

— Чого ти, Насте, ніби журиш ся? Чом ти не говориш? — спитав в неї Денис.

— Не говорю, бо говорити нема чого. Я вже все своє переговорила, — обізвалась Настя, і її голос задрижав. Вона ледві вдержала в очах сльози...

Від того часу Денис частійше почав відвідувати Романа. Там він бачив ся з Настею, там він міг побалакати з нею. Баба Зінька вже бачила, що Денис знов учає до Романа; вона догадувалась, що Денис ходить не до Романа, а до Насті, але про те змовчувала.

„Що-ж маю діяти! Не загородити-ж міні двір та ворота високим тином від Дениса, щоб і птиця через його не перелетіла. Та чи то-ж обгородиш ся тинами від тих парубків, коли гарну дочку маю“, — думала баба Зінька й змовчувала, ніби вона нічого не бачила, нічого й не знала.

Одного вечора виходячи смерком від Романа, Денис зашепотів до Насті в сїнях:

— Бери відра та виходь зараз до криниці по воду; маю тобі щось сказати.

Денис з двору, а Настя за відра та й побігла через горід до криниці. Там стояв під вербами Денис. Коло криниці не було нікого.

— А що, Насте! Чи згадує про мене коли твоя мати? Що вона тепер говорить про мене?

— Ніколи й словечком не згадувала, неначе тебе й на сьвіті нема.

— А для тебе-ж, Насте, є ще я на сьвіті.

— О, є, й будеш і не перебудеш! — аж крикнула Настя.

— Чи ти-ж мене любиш, як і попередю любила, чи може вже й забулась про мене. Може вже нагляділа инчі чорні брови, инчі карі очі.

— І не нагляділа, і не нагляджу. Як не буду твоя, то й нічия не буду.

— А як тебе сватати муть в осени инчі парубки?

— То усім хлопцям іднесу гарбуза, а таки на своєму поставлю. Моя мати ніколи мене не біла й не лаяла, але як би вона мене лаяла, біла, як би вона мене катувала, щоб

я пішла за нелюба, а не за тебе, я-б її не послухала, і такі поставила-б на своєму. Я-б не плакала, я-б не побивалась, а тільки не пішла-б заміж ні за кого инчого, хоч би мене мати тричі сидувала. Присилай старостів ще раз! Може вже мати переїначила та передумала.

— Зоре ти моя ясна! Ти міні одна сьвітиш і сьвітити меш для мене, поки й мого віку. А як зайдеш, моя зоре, за хмари, то й сонце на віки зайде для мене; я вмру за тобою, — сказав Денис.

Він вхопив Настю за щоки і поцілував гаряче.

Хтось нагодив ся до криниці на далекій улиці. Настя швиденько набрала води і скочила через перелаз. Денис скочив у верби та лози і сховав ся.

В осени прийшли до Насті одні старости. Вона піднесла їм гарбуза; незабаром після того прийшли й другі старости, вона й говорити до них не схотіла і втікла з хати.

— Ой вдала ся вона в мене! Ой вдала ся в мене! — бідкалась баба Зінька: — отже-ж вона зробить таки по своєму.

Після Покрови Денис знов заслав старостів до Насті. Про Дениса вже давно не ходила по селі ніяка недобра слава.

„Може він уже виграв ся, як молодий мід. Може він і справді буде добрим чоловіком“, — подумала баба Зінька і поблагословила Насті подавати старостам вишивані рушники.

— От тепер я, мамо, знов стала весела та щаслива, неначе це я сьогодні вдруге на сьвіт народилась! — говорила Настя до матері.

— Ну, то й добре, коли ти щаслива. Та вже й Денис не той став, що був попереду. Справлю-ж я для тебе веселе весілля, бо це вже останнє весілля в моїй хаті, — говорила баба Зінька до Насті.

Видавши Настю заміж, баба Зінька зістала ся сама в своїй просторній сьвітлиці з кімнатою.

„От тепер я вже відпочину на старости літ. Соломія робоча та проворна, усе діло поробить і за себе і за мене. Буду собі тихо жити, Богу молитись та до церкви ходити, поки Бог не прийме мою душу“, — думала баба Зінька, сидячи в своїй просторній сьвітлиці.

До Різдва прожила баба Зінька окреме від сина та невістки, але далі не видержала. Вона звикла до гурту, до ве-

ликої сім'ї. Виглядівши та поженивши багато синів, баба Зінька звикла, щоб коло неї в хаті вешталась люди, щоб коло неї говорили, співали, щоб у хаті пустували та бавились діти. Робоча та невсипуща зроду, вона недовго видержала в самотині. Перед Різдом в Соломії родився син. Родиво було важке; дитина родилась нечасна. Соломія на силу одужала. Баба Зінька ніяк не могла всидіти в своїй світлиці. Як тільки вона чула через сїни, що в противній хаті плаче дитина, зараз бігла туди, щоб доглядіти дитини. Не сиділось самій бабі в просторній хаті.

— Переходь, Романе, в мою світлицю, бо мене стару нудьга бере без людей. Чогось міні здається, ніби дні стали довгі, як море, а ночі ще довші. Я буду жити в маленькій кімнаті, а ти з Соломією живи в світлиці. Твоя хатинка буде нам за комірчину або за хижку, — сказала баба Зінька Романови.

Незабаром Роман з Соломією перейшли жити на материну половину. Запищала дитина в хаті, заспівала Соломія колискових пісень, колишучи дитину, і бабі Зіньці знов стало веселіше жити на світлі: знов для баби дні стали ніби коротші, а ночі не такі довгі. Соломія поралась коло печі, баба доглядала дитини. Сімя жила тихо та спокійно. Бабі Зіньці ніколи не доводилося нарікати, що взяла собі за невістку веселу та проворну крутілку.

Через два роки Соломія вже мала й дочку, і після того в неї вже не було дітей. Вона була така весела та співуча, як і поперед, все жартувала та пустувала, але й до діла брала ся. Мати втішала ся унуками та хвалилась перед сусїдами своєю невісткою, що вона і весела, робоча, і добра до дітей, добра й до людей.

— Господи, яка добра Соломія! — не раз хвалила ся баба Зінька молодницям і навіть батюшці: — як тільки почує, що на кутку в кого заслабне дитина, то вже вона й там. Забіжить разів зо два, зо три на день, подивить ся, розпитає, попросить в мене молока і віднесе дитині, бо в мене, хвалить Бога, дійна корова сливе ніколи не переводить ся. А коли в день або в ночі де трапить ся пожежа, вона кидає усе та й біжить на пожежу, щоб ратувати: виносить усе з хати, з комори, і винесе більше за двох, бо проворна та прудка, як метіль. Раз у ночі на кутку зайняло ся сім хат.

Вона схопила ся, як несамовита, побігла, вискочила в дворі коло однієї хати на погріб; погріб зверху вже обгорів, а вона і шурхнула в той погріб, так що вже чоловіки спустили в яму два дручки, і вона по дручках видрапала ся з ями, ніби кішка.

Малі діти то плакали, то пустували в хаті і перебаранчали Романови читати святі книги та молитись Богу. Він опорядив малу хатину, прибрав в хаті чепурненько, застелив стіл чистою скатеркою, завітчав образи усяким зіллям; повісив на образи вишивані рушники, ще й звелів столярови виточити два деревляні високі підсвічники, такі як в церкві стоять перед іконостасом. Столяр виточив підсвічники, маляр помалював їх ясно-зеленою фарбою, а Роман повірізував з паперу кружала і понакладав зверху на підсвічниках, щоб вони не позакапувались воском від свічок. Роман бачив такі підсвічники в Києві в Лаврі, в келії одного послушника, котрий був родом з Терешок, і навіть близький Романів сусіда. Такі підсвічники Романови дуже припали до вподоби. Романови заманулось поставити такі самі підсвічники в своїй хаті. В неділю або в свято Роман сьвітв свічки, засьвічував лямпадку перед образами, кадив з покрішки ладаном і сідав за столом читати „Минею“ або „Життя Святых“, або ставав перед образами і молив ся Богу. Маленька Романова хатинка стала схожа на якийсь малесенький притвор у церкві.

Стара мати ласкаво поглядала, як син прибирав та опоряджав свою хатину, але Соломії все це дуже не подобалось.

— Оце вже Роман так замуруєть ся в своїй хатині з книжками, що до його ані приступу! — говорила Соломія до матері.

— Нехай, дочко, зачинаєть ся та читає про сьвяте та боже. Він непогане діло робить, — говорила баба Зінька до Соломії: — а робити усяку роботу, хвалить Бога, в нас є кому. Хоч я й стара, але не люблю сидіти дурнички, згорнувши руки.

Вже й діти попідростували. Синови вже пішов дев'ятий рік. Роман не хотів посилати його до школи вчитись і почав сам вчити його читати та писати.

— Не хочу я посилати свого хлопця до школи, — говорив Роман до матері: — там гармідер, галас; хлопці бють ся та лають ся та дуріють. Хлопець мій трохи слабовитий

та дуже смирний; ще там його школярі заскубуть та заклюють. Я й сам його вивчу і читати і писати.

І Роман почав вчити свого сина в своїй маленькій хатині. Через рік він почав вчити читати й дівчину. Роман не любив, як Соломія або мати заходили в його хатину в той час, коли він вчив дитий.

— Не ходи вже, дочко, в противну хату, як Роман сяде коло книжок з дітьми. Нехай вчить дитий та до розуму доводить. Він непогане діло робить, — говорила баба Зінька до Соломії.

— Але, мамо, Роман вже й геть-то засиджуєть ся з дітьми в тій хаті за книжками, а про роботу й не дбає: і доволів в загороду не заглядає, і коня не доглядає. Як би не я, то воли й кінь стояли-б в загороді цілий день ненапоянї й ненагодовані. А Роман тільки й знає, що свої книжки, — гомоніла Соломія.

— То й побіжи, дочко, сама та й нашій і воли і коня. Роман не гайнує дармо часу: і він діло робить, — виправдувала баба Зінька свого сина: — ти-ж бачиш, дочко, що Роман не цілий таки день сидить з дітьми за наукою: він же і молотить і віє, і до млина возить, і в клуні прибирає. А ти ставай йому до помочі, поки діти вивчать ся.

Але Соломії прийшло ся вже й дуже часто ставати до помочі свому чоловікови. Одначе вона скрізь увивалась, скрізь встигала в роботі і в хаті, і в дворі, ще й на току та в клуні Романови помагала.

Цілу осінь і зиму Роман вчив що дня своїх дитий, засівши в невеличкій хатині, де було тихо, де ніхто йому не перебаранчав. В неділі або в свята по обіді він звичайно йшов у ту хатину, сїдав коло стола, розгортав яку-небудь церковну книгу і читав її голосно. За книгою він сидів одну годину, сидів довго, бо дуже любив читати книги.

Раз в великий піст, в неділю на середопісті Соломія сиділа з матірю в свїтлиці і нудила свїтом. Мати налагодилась лягти відпочити. Діти бігали по хаті й грали ся. Роман сидів в своїй хатині за книжкою. Соломія надумалась піти до Романа пожартувати. Він вже давно не звертав на неї жадної уваги.

Соломія ввійшла в хатину і стала коло порога. Роман сидів коло стола, згорбивши спину і нагнувшись над здоро-

вою книжкою. Він стиха бубонів, читаючи книжку. Соломія лузала насінне і збирала лушпайки в жменю. Довгенько вона стояла мовчки коло дверей, але Роман читав і не оглядав ся. Соломія підступила до його зза спини і обвила його шию руками. Роман тихо відкинув її руки на бік, на свої плечі і все таки бубонів, читаючи далі та перегортуючи листок книжки.

Соломія підвела свої руки і синнула на листи книжки повнісіньку жменю насіння. Роман перестав бубоніти: насінне закрило стрічки. Він згорнув насінне долонею на стіл і знов почав читати.

— Не дурій бо, Соломіє! Ти не даєш міні читати, — тихо обізвав ся Роман.

Соломія обійшла стіл і сіла на лаві проти Романа. Вона дивилась на його біле високе чоло та на віка, спущені на очи.

— Та годі вже тобі читати! Йди до світлиці та побалакай з нами! — почала говорити Соломія: — Зачинить ся, замкнеть ся отут в хатині та й сидить, мов квочка в обичайці. Ходім в світлицю!

— То йди собі в світлицю, коли хоч! Там же є мати. Говори з нею, а я буду читати.

— Яка там розмова з матір'ю! Мати сидять на лежанці, та тільки все позіхають та позіхають та рота хрестять. Кидай оту книжку та ходім у гості до батька.

— Відчепи ся від моєї душі! Йди сама до батька, а я прийду перегодя, — говорив Роман і все таки не підводив голови від книжки, навіть не глянув на Соломію.

— Та кидай оту книжку! Оце прилип до тієї книжки, неначе муха до меду. Вставай та одягай жупан.

Соломія схопила ся з місця і потягла книжку до себе через стіл. Роман вхопив за книжку обома руками і не пускав.

— Оце приченила ся причена! Потрівай, дочитаю листка!

— Коли ти в гаспида цю книжку дочитаєш? Диви ся, скільки ще її до кінця, до другої палятурки. Поки дочитаєш, то й смеркне.

— Та не до другої палятурки, а до оцього значка на другому листку! Диви ся, ось намальована квіточка, і написано: кінець. Оце-ж і кінець.

— Та не бреши! Я тебе вже добре знаю. Хіба мало отаких квіточок понамальовувано в цій книжці?! Це ти мене дуриш.

— Та не дурю! Ось тутечки-ж написано: кінець. От дивись! Ото дурна!

— Міні все одно, що воно там написано, бо я його незугарна прочитати. А ти не бреши! Кидай книжку, бо я вхоплю оту книжку та тебе нею по спині та по потилиці!

Соломія вхопила книжку, замірилась на Романа і вже хотіла і справді телепнутти нею по спині свого чоловіка. Роман відняв від неї книжку, знов розгорнув і знов почав водити очима по стрічках. Соломія кинула на книжку жменю лушиння і зареготалась. Їй хотілось чарувати Романа сьміхом та очима, хотілось пожартувати з ним, а він не дивився на неї, ще й почав сердитись.

— Ну, не лишенько міні з цією молодницею! Причепила ся, як репях!

— Репях, та ще й здоровий та колький! — сказала Соломія: — такий репях, що як вплине, то сілоха не відірвеш. Вставай бо, вставай! Ти все за книжкою та за книжкою, а про мене й забуваєш і ніколи не пожартуєш зо мною.

Соломія моргнула на його чорними бровами. Роман липнув на неї очима, і чорні брови вдержали на собі його тихий погляд.

— Хіба ти молоденька дівчина, щоб жартувати з тобою?

— А то-ж! Я й досі така, неначе молоденька дівчина: все-б жартувала, все-б сьпівала, а ти чогось наче зїхав з глузду, мов той старий дід. Ой ти, старий онежку!

Соломія схопилась з місця, оббігла позад Романа, вхопила обома руками стільця, на котрому сидів Роман, і потягла з усієї сили. Роман поїхав на стільці назад і трохи не шелепнувся до долу. Соломія висмикнула знід його стільця.

— Аби таки встав! — крикнула Соломія і зареготалась на усю хатину.

— Чи ти здуріла, чи знавісіла сьогодні? І досі така дурна, як і дівкою була. Дуріє, неначе маленька дитина! — говорив Роман і вже починав сердитись: — віддай стільця!

Він хотів вирвати в Соломії з рук стільця: вона не пускала. Романови dokonешне хотілось дочитати листка до кінця. Він був дуже зацікавлений знати кінець життя Сьвятого, а Соломія неначе зумисне дражнила з ним. Роман

вже розсердився. Він силоміць вирвав в жінки стільця і пхнув її з усієї сили. Соломія аж сторчака дала до самої печі. Вона обідилась, сіла на полу й надулась.

Ще й досі між ними не було колотнечі від того часу, як вони побрались. Роман жалував Соломію, а Соломія ніколи не сперечалась з ним; але вона була самолюбна і горювата на вдачу. Соломія дуже обідилась зневагою, сиділа мовчки і тільки скоса поглядала на Романа. А Роман знов сів на стільці і нишком дочитував кінець оповідання.

В хаті стало так тихо, що через сїни було чути, як пустивали малі діти, як стара мати гомонїла на них. Соломія сиділа тихо і навіть перестала лузати насїннє. Вона держала в одній стуляній жменї насїннє, поклавши руку на колїно. В очах її виступили сльози і лисїли двома крапельками в куточках вїк. Вона скоса поглядала на Романа і ждала, коли він скінчить своє читаннє. Але Роман все читав нишком і не зводив очей з книжки. Вже він дочитав до кінця оповідання, але все сидїв над книжкою і дивився на листок, хоч і не читав далї. Він розсердився на Соломію.

„А ну чи гляне на мене, як дочитає до кінця, — думала Соломія, поглядаючи скоса на Романа: — як подивить ся на мене, то то буде знак, що він не сердить ся на мене“.

Соломія довгенько сиділа мовчки і ждала. Роман довгенько дивився в книжку і не читав. Потім він почав на вїдсьє перегортувати листки, неначе чогось шукав в книжцї. Товстї здоровї листки шелестїли й дускали. Роман мовчав і сунив брови. Соломія мовчала; і тїльки було виразно чути в хатї шелест твердих цупких листків. Вона посидїла-помовчала ще трохи, а далї знов почала лузати насїннє.

Соломія знала, що як Роман розсердить ся чого-небудь трохи, то не говорить три днї, а як розсердить ся здорово, то не говорить тиждень. Тим часом весела та говорюча Соломія хоч було й розсердить ся чого на Романа, але через одну-другу хвилину не втерпить, щоб не заговорити. В неї гнїв був гнївом, а розмова була розмовою сама по собі, і одно не перебаранчало другому. Романова насупляність та мовчаннє дуже не подобались Соломії.

Молодій молодиці вже й остогидло сидіти мовчки та слухати, як шелестять листки в Романових руках та луштить насіння в її зубах. Вона не втерпіла і почала зачіпати Романа.

— Чи ти ще довго будеш перегортати оті листки? — спитала вона в Романа.

Роман сунув брови і мовчав, а потім перестав перегортати листки і ніби почав читати, ще й головою водив, але він нічого не читав, тільки дивився на книжку.

— Ти мене, Романе, вже не любиш: ніколи не поговорюєш зо мною полюдськи, не сьмієшся до мене, не жартуєш зо мною, як було колись, неначе я тобі стала не жінка, а якась сусіда. Я люблю таких людей, що любенько побалакають зо мною, побалакають щиро, весело та з жартами, від щирого серця, не таять ся з своїми думками, а розказують все, що в них на думці. А ти все мовчиш та щось думаєш, похнюпившись; колись ти був не такий, а тепер ти ніби не той став. Все ти за книжкою та за книжкою то з дітьми, то й без дітей. А коли заговорюєш зо мною, то вже не так ласкаво, як було колись попереду. Ет, з таким чоловіком! Шкода міні моїх чорних очей та тонких брів! Я на тебе моргаю, а ти сховав свої очі, неначе загорнув їх у ту книжку!

І Соломія встала, підступила до невеличкого зеркала, котре висіло на стіні коло вікна, і глянула на свої очі та на свої брови. Роздратована Романовою неважливостю, навіть розсерджена, вона розчервонїлась, розгорїлась. Очі блищали, а щоки стали червоні до самих висків. Вона стала гарна, як перша півонія в зеленому листі, а Роман ледві глянув на неї своїми сонними задуманими очима.

Соломія відвернулась від зеркала і високо підняла голову, ще й очі підвела вгору.

— Романе! в мене вже суконний жупан старий. Швидко будуть справляти празник „Мироносиць“. Як я буду носити хрест кругом церкви в старому жупані? І торік міні сором було виступати перед людьми з хрестом в старому жупані. Усі молодиці, що носили корогви, були в гарненьких суконних жупанах, тільки одна я бігала кругом церкви в полинялому жупані, трохи не така, як старчиха.

— То надїнеш цицову нову юбку, — насилу спроміг ся обізватись Роман.

— Оце так! надіну оту цяцьковану юбку! Скажуть люди, що я ряба та періста, як наша телиця. Ти міні дай гроший, а я на вербному тижні піду до Білої Церкви та й наберу собі на жупан синього сукна, ще й куплю собі нову квітчасту хустку на голову, бо й хустка вже полиняла, та вивяжу собі голову на диво! От-так о! — сказала Соломія, ще й показала руками кругом голови, як вона широко вивяже собі голову.

Роман і не глянув на неї. Соломія покрутилась, повертілась коло Романа, помовчала, а далі знов почала приставати: — Кажі бо, Романе, чи даси міні гроший?

Роман мовчав і дивився у вікно. Він вже давненько надумав купити собі книжок таких, які він бачив в білоцерківській церкві на крилосі в чудовій оправі, в шкуратяних палатурках.

— Чого-ж ти мовчиш? Кажі, чи даси міні гроший на жупан та на хустку. Ось подивись, який мій жупан став старий!

Соломія зняла з жердки свій жупан, розгорнула і показала Романови, розцінувши його в обох руках перед його очима. Роман липнув на його очима і знов втирив очі у вікно. Перед його очима манячів не жінчин жупан, а здорові гарні книжки з жовтими зацінками. Роман довідався, що їх виписували з Москви.

Соломія трохи подержала жупан, згорнула його, повісила на жердці, хрюкнула дверима і вийшла з хати. Вона увійшла у світлицю, сіла на лаві, підперла щоку долонею і задумалась.

— Чого ти, дочко, так задумалась? Чого це ти ніби засмутилась? — спитала в неї баба Зінька.

Соломія нічого не промовила, тільки рукою махнула до дверей.

„Щось було між ними. За щось полаялись, та не хоче вона міні казати, — подумала стара: — Ат! полаяють ся, посердять ся та й знов помирять ся“.

— Може ти чим роздратувала Романа? Може перебранчала йому читати, відчиняла скриню, стукотіла, чого шукала? — питала мати.

— Знаю вже, що не говорити ме зо мною три дні, — насилу обізвалась Соломія і знов махнула рукою до дверей.

„Щось між ними було, та не знаю, що, — думала баба Зінька, скося поглядаючи на червоні Соломіїні щоки та сердиті блискучі очі: — я вже давненько примічаю, що Роман від Соломії якось ніби відхиляється; нема в його давньої ласкавости, давнього привіту до неї, ніколи він не подивиться на неї привітним поглядом, як було попередю, не заговорить до неї ласкаво. Все він зачинається в своїй кімнаті то з дітьми, то сам. А Соломія певно це все примітила... Певно оце приставала до його в тій кімнаті тоді, як він сів за свої книжки. А вона-ж весела та палка, як огонь. Ой, коли-б чого не трапилось між ними! Он сидить на лаві та відсапується, а вид в неї, як червона калина на сонці: і червоноє, і пашисть теплом...

Соломія посиділа мовчки, навіть на дітей не вважала: діти завелися за якусь цяцьку, войдувались і трохи не бігли за неї. Соломія не розборонила їх, встала з лави, накиннула свиту і попростувала до дверей.

— Куди це ти, дочко, надумалась іти? — спитала в неї баба Зінька, неначе навздогінці.

— Піду на часину відвідати батька та матір. Вже пісніть чотири тижні я не була в гостях в батька, — сказала Соломія і ханком вийшла з хати.

— Нехай піде та розважить себе трохи в батьковій хаті... Добра молодниця, і до роботи здатна, але любить і себе розважати в веселому товаристві. Ой не до пари їй мій тихий Роман, не до пари! Він осувається та осувається, а вона однаковіська, неначе ще вчора дівчиною була і сьогодні заміж вийшла.

Тим часом Роман, нагадавши про ті гарні книжки, котрі він бачив в Білій Церкві на крилосі, ніяк не міг про них забути. Вони так і манячили в його перед очима з добрими і гарними палятурками, з золотими смужками та блискучими написами. Він накинув свитину і пішов до батюшки на пораду.

— Батюшко! — сказав Роман, увійшовши в батюшчину кімнатку поздоровкавшись: — я вже маю свою біблію, а ще я думаю виписати собі з Москви дві книги „Житій Святих“ та одну „Минею“, та не знаю, як писати, куди писати; я бачив в вас листок з оповітками про ті книги.

Будьте ласкаві, прошу вас, покажіть міні той листок; памятаю, що там і понамальовувані книги, які є в того купця.

Батюшка виїс з своєї кімнати здоровий лист оповістки одного московського купця, на котрому і справді були намальовані взірці євангелій та инчих церковних книг. Роман вибрав собі три книги по тих малюнках. Книги коштували десять карбованців.

— На що-ж ти, Романе, хочеш виписувати „Минею“? Там же канони та тропарі! Це не те, що „Житія“! — сказав батюшка.

— Люблю й це читати, та ще люблю, щоб книги були мої і в моїй хаті. Коли схочу, розгорну та й читати му, — сказав Роман.

Батюшка написав для Романа лист в Москву до купця. Роман виклав на стіл десять карбованців, і батюшка, вкупі з своїми листами, другого дня відправив і Романів лист на пошту до Білої Церкви.

Після Провід, перед самими Мироносицями, батюшка покликав Романа. Книжки вже були прислані з пошти. Роман приніс книги до дому і показав матері та Соломії. Книжки були здорові, в шкурятяній оправі, з жовтими зацінками, з червоними та золотими смужками на корінцях, ще й в середині книжок були вкладяні закладкі з червоних та синіх стрічок. Роман розіклав книжки в себе на столі. Новенькі книжки аж лисіли проти вікна на сонці. Роман не міг ними намилуватись, відходив до порога, дивив ся на них здалекі, розгортав, оглядав оправу. Бабі Зіньці так само дуже сподобались книжки. Соломія неначе сердилась на ті книжки, поглядала на них сердитими очима.

— Ой, гарні-ж книги! Господи, які гарні! — говорила баба Зінька, придивляючись близько до поцяцькованих палятурок та блискучих зацінок: — але-ж і дорого, сину, ти заплатив за них. Де-ж пак аж десять карбованців! Овва! Чималі гроші!

— Втелющив Бог-зна на що десять карбованців! — обізвалась сердито Соломія: — Не бійсь — не справив міні нового суконного жупана та нової хустки на „Мироносиць“, а собі книжок то й накупив. Хіба я здобрію ціми книжками? Хіба я носити му їх кругом церкви на „Мироносиць“, або

почеплю їх на себе? Он у мене такий вже старий жупан, що міні ніяково в йому й хреста посити кругом церкви.

Мати глянула на Соломію, потім на Романа, і догадалась, чого Соломія стала невесела, сушила брови і поглядала на Романа сердито.

— Не журись, дочко! Поживете, то й купите собі і жупани і нові свити, — обізвалась вона ласкавим голосом до Соломії. — А книги дорогі! Ой, дорогі! Де-ж таки аж десять карбованців куштують! Овва!

— Але-ж, мамо, книги, як золото! Я-б і двадцять дав за них, — сказав Роман.

— Що гарні, то гарні; нігде правди діти, — сказала стара. І вона відійшла трохи від стола, підперла щоку долонею і довго дивилась на лисючі та поцяцьковані усякими взірцями та смужками книжки.

Роман поставив усі три книжки на столі сторч, як ставлять євангелії на престолі, мабуть задля того, щоб їх було видійше, знов оступив ся від стола на кілька ступінів і ще довго дивив ся на них та милував ся ними. Три пречудові книжки закрасили і стіл, і навіть усю хату.

— Ці книжки будуть окрасою нашої хати. Перенеси їх, сину, в велику сьвітлицю та постав на столі, щоб хоч люди бачили та знали, які ти книги вмієш читати, — сказала стара, не втерпівши, щоб не похвалитись і книгами, і сином перед людьми.

Соломія і не дивилась на ті книги, неначе сердилась на них. Вона швиденько вийшла з хати, а баба Зінька та Роман ще довгенько стояли та милувались книгами, неначе діти гарними цяцьками.

Настала неділя Мироносиць. Соломії довело ся носити хрест кругом церкви в старому жупані і в старій хустці. І те сьвято для молодой молодиці здавалось буднем. Вже вона не бігала бігцем кругом церкви, високо піднявши вгору хреста, а насиду пленталась. Їй здавалось, що усі люди доконешне дивлять ся на витерту спину на жупані та на полинялі червоні квітки та червоні торочки її хустки на голові. Другого дня після „Мироносиць“ на малому обіді в школі Соломії вже і в голову не прийшло пустувати та грати в тісної баби. Вона ходила задумана, неначе сьвітом нудила.

Вже недалечко були й Зелені Сьвятки, а Роман і гадки не мав справляти для Соломії нову одежу. Соломія вже й не допминалась й не вимагала.

Весною Соломія примітила, що Роман частенько ходить в невеличкий лісок і сидить там довгенько. Лісок був недалечко від людських хат, за широким зеленим вигоном, на котрому пастушки-хлопці завсїгди пасли ватаги овець та ягнят. Роман ходив у ліс часом з ранку, часом над вечір, і не було неділі або якого сьвята, щоб він не пішов у той лісок. Соломія примітила це і почала слїдкувати за ним.

„І чого то він ходить у той лісок? — думала Соломія; — як би ходив по губи або по гриби, то щось приносив би до дому; а то нічого не приносить, а сидить в ліску довгенько. Може там його жде та виглядає яка дївчина або молодиця? Може він наглядїв де очи, кращі за мої, а брови чорнійші? Щось таке та є! Недурно він і не жартує зо мною, і не говорить до мене ласкаво та любенько“.

Однієї неділі над вечір Соломія углядїла, що Роман надїв бриля і попростував через вигїн у лісок. Мати звелїла того дня відвезти мливу до млина, бо вже зісталось мало борошна, а Роман десь счез, неначе крізь землю провалив ся. Довго ждала його мати, а він не приходив. Соломія викотила воза, знайшла мазницю, помазала воза, принесла ярмо, наченила на віз та все ждала Романа, щоб він їхав до млина. „Це він сидить в лісі. А побїжу я та підгляджу, що він там робить“, — подумала Соломія.

Вона надїла юбку і побїгла до ліска, але не навпростець стежкою через вигїн, а поза людськими городами та хатами. Обїйшла вона поза вигоном, обминула закруглений лісок, перелїзла через окіп, потім скочила через старий тин на окопі та так швидко, що старий тин поламала.

„Ой, Боже мій! Коли-б часом не вглядїв мене козак-лісовик, а то ще й приченить ся, що я потрощила тин“, — думала Соломія, озираючись на всі боки.

Вона прожогом кинулась в гущавину і пішла вздовж ліса, поглядаючи на довгу вузьку прогалину, котра тягла ся, неначе зелена стрічка, між лісом і рядками зеленої молодї, недавно насадженої паном, сосни понад самісіньким піскуватим окопом. Довго вона йшла та плуталась в густих кущах наноротї та всякого лісового зілля, все поглядаючи на зе-

лену прогалину. Романа нігде не було. Через лісок стлали ся стежечки, неначе розстеляні рушники, збігали ся, розходились, перетинали одні одну навхрест, простягаючись через лісок до людських ніль по другий бік ліска. По одній стежці перебігли їй дорогу два маленькі хлопчики. Соломія спитала в них, чи не бачили часом вони в лісі якого чоловіка.

— От там бачили! недалечко від Козакової хати коло круглої гальовини! — сказали хлопчики і показали Соломії пальцями, котрою стежекою треба було йти до тієї прогалини.

Соломія почимчикувала поміж деревом до того місця, де була та кругла прогалина. Її брала і цікавість, брало й заздрінне та злість. Вона заздрівала, що Роман ходить в ліс до якоїсь молодиці або дівчини. В неї задржили ноги, задржили коліна, здавило коло серця. Бідній молодиці здавалось, що вона от-от углядить десь за кущами, як Роман залицяєть ся до инчої, як колись залицяв ся до неї, як він обнімає її, пригортає до серця. Соломія почувала, що в неї серце затріпало, в грудях здушило, аж дух забивало. І вона вже не йшла, не закрадалась поза деревами, а бігла бігцем, аж бадилля під ногами тріщало, і вона не чулась, як опинилась недалечко від прогалини.

От і кругла прогалина залисіла поміж стовбурами берези та клину, як зелена скатерть. Соломія спинилась, стала за кущами ліщини та проскурини і окинула очима гальовину від краю до краю. Романа нігде не було видно. Соломія тихісінько зайшла поза кущами і зирнула в куточок під кущі. Там біліла зваліяна березова колодка, а на колодці сидів Роман, спершись ліктем на коліно і підперши щоку долонею. Він задумав ся і дивив ся на прогалину.

„І чого-ж ото він сидить на тій колоді, втупивши очі в траву? Мабуть когось жде...“ — подумала Соломія і дух притаїла, стоячи за кущами.

Довгенько вона стояла, неначе замерла на одному місці. Вона чула, як в грудях стукотіло серце швидко, швидко, неначе хотіло вискочити з грудий, почувала, як важко дихали її груди, чула своє важке дихання, і здержувала дух! А Роман все сидів на одному місці, повертаючи очі то на один бік гальовини, то на другий... Гальовина була нишна, як рай. Вона завітчала і прибрала її, як молоду до вінця. З одного боку коло окна стояли рядками молоді недавно

насажені кругом ліска сосни. Крайній рядок коло окопу був вищий, раніше насажений, другий рядок був низчий. Ряди темно-зеленої сосни виступали на синьому небі, як темна широка стіна з одним низчим віступнем. А поверх темної сизої стіни повиганялись вже височенко ясно-зелені паростки з побічними пагонцями. Здавалось, ніби темно-зелена стіна була зумисне обставляна рядками чудних ясно-зелених канделябрів та чудернацьких підсвічників. Кругом гальовини стояв стіною старий зелений ліс, а по середині прогалини росли три розкішні старі дуби та дві високі прозорі берези. Уся прогалина цвіла квітками і була пишно уквітчана, неначе розкішний перський килим. Над вечір лісок аж гув від пташиного сьвіву. Соловейки щебетали, аж луна в гаю розлягалась. Зозулі кували десь далеко в глибині густого гілля. Дрібні пташки щебетали. Десь серед ліса туркотіла жалібно одна горлиця. Здавалось, ніби в кожному дереві, в кожному куці щебетала пташка, сьпівав соловейко. Здавалось, ніби увесь ліс ожив після зимової мертвоти та довгого зимового сну, зрадів прокинувшись, завітчав ся, прибрав ся в зелень та квітки, став тисячо-голосим, і на радощах засьпівав тисячею усяких голосів, сьпівав, аж розлягав ся до сходу, до втоми пташиними голосами, солов'їним щебетанням. Ввесь гай ніби дихав веселістю. Все в йому ніби раділо і справляло перший весняний празник кохання, веселости, щастя.

Соломія трохи постояла, відпочила і втихомирилась. Вона не зводила очей з Романа. А Роман помаленьку встав з колоди, тихою ходою перейшов через зелену прогалину, став під дубом, до схід сонця, перехрестив ся і почав молитись Богу. Помолившись Богу, він знов вернув ся на старе місце, ліг на траві лицем до гори, вивернув ся і простяг ся на ввесь свій зріст. І знов він втупив очи в сизу стіну темної сосни, в прозорі верхи берези, через рідкий лист котрих сьвітило ся синє ясне небо, і неначе замер на одному місці.

„Лежить та мабуть слухає, як сьпівують соловейки та кують зозулі. Лежить ледащо, а я для його вози мажу та ярма накладаю,“ — подумала Соломія.

Постояла вона ще трохи, озирнула ся на всі боки. Нігде не було видко ні живої душі. Недалечко від неї блиснула жовта омелга, перелетіла через прогалину, мигнула блискавкою і сповнила своїм гучним свистом прогалину, неначе

в гаю сопілка заграла. Соломія аж тепер зовсім заспокоїлась: вона примітила, як мигнула блискавкою омельга, почула, що вона засьпівала сховавшись в листі на дубі. На Козаковому дворі десь далеко заревіла корова, і до неї обізвавалось теля. Надходив вечір. Сонце вже спускало ся низько за лісом. А ліс все аж лящав від сьпіву та щebetання.

Роман пезабаром встав, перейшов тихою ходою через гальовину, неначе йому було шкода кидати це місце, і потім ніби пірнув в густі сосни, вкриті гіллям до самого низу. Він попростував стежечкою до перелазу. Соломія пірнула в ліс і побігла ничою стежкою до дому. Тільки тепер, вертаючись лісом до дому, вона примітила, що ліс аж гуде від сьпіву та щebetання пташок.

„Боже мій! що це зо мною стало ся? Йшла сюди гаєм, нічого не чула, неначе уха міні позакладало. А тепер чую, як ліс аж гуде від пташиного сьпіву...“ — думала Соломія, хапаючись та поспішаючи до дому, щоб випередити Романа.

Прибігла вона до дому. Роман вже виносив мішки з пашнею з комори і складав на віз.

— Де це ти, Соломіє, була? — спитав в неї Роман.

— Ходила соловейків слухати, а це наслухалась та й вернула ся до дому. Бач, я вже тобі й воза помазала, і ярмо й занози налаштувала. А от ти так опізнив ся до млина. Ой, хазяїне, хазяїне мій! Гляди лишень, щоб ти часом не прохазяїнував своєї долі! — сказала Соломія і важко зітхнула.

Роман подивив ся на неї допитливими очима, але не обізвав ся їй словом. Він мовчки повиносив з комори мішки, поскладав на віз, поки Соломія запрягала воли, мовчки виїхав з двору та все поглядав на Соломію. А Соломія задумалась, вже не щebetала, і навіть слова не промовила до Романа.

IX.

Настав робочий час. Настала оранка поля на озимину, потім косовиця, потім почали ся жнива. Роман перестав вчити дітний в своїй кімнаті. Ніколи було йому сідати за свої книжки. Робота йшла день-у-день, бігла невпинно, як гарячий кінь. Соломія втихомиралась, заспокоїлась. Життє в хаті знов плінуло, як тиха невеличка річка, тихо й рівно.

В осени, як тільки обжалсь і звезли хліб, Роман знов засів вчити дітний в своїй кімнаті, знов засів коло своїх книжок. Почали ся довгі осінні вечорі. Баба Зінька та Соломія сїдали прясти, діти пустували в хаті. Роман засьвічував лампу і йшов до своєї кімнати. Йому важко було слухати дитячий крик, важко було дивитись на гармідер в хаті. Він був радий, що знаходив собі в своїй окрімній кімнатці спокій, де було тихо й чисто прибрано.

— Чом ти, Романе, не посидиш з нами? Чого ти все тікаєш до своєї кімнати? — питала в його мати.

— Коли, мамо, тут діти кричать та пустують, а міні хочеть ся читати книжки. Я люблю, щоб в хаті було тихо, як у монастирі.

— То чом же ти не пішов в монастир, як наш сусїда Петро, а взяв мене собі за жінку? — спитала в його Соломія.

Роман мовчки вийшов з хати. Соломія задумалась і зітхнула. Мати примітила, що Соломія зітхнула, і собі задумалась. Діти полягали спати. В хаті стало тихо. Тільки й чути було, як хурчать веретена, коли їх посукувала Соломія та баба Зінька.

„Колись він не тікав від мене, не відходив від мого гребіня цілий вечір, все поглядав на мої очі, на мої брови, все говорив зо мною, неначе не міг наслухатись мого голосу. А тепер все ніби зумисне зазираєть ся в своїй кімнаті від мене, як чернець в монастирі, все ніби відхиляєть ся від мене, — думала Соломія, посукуючи веретено, котре спускалось аж до долу і крутилось долі, мов дзиґа: — чи він такий собі на вдачу, чи він більше вже не любить мене. Все ніби забуває про мене, неначе я в його не жінка, а наймичка.“

— Чого ти, Соломіє, так задумалась? І не говориш, і не щебечеш, і пісень чомусь не сьпіваєш. Що в тебе на серці? Ти неначе не та вже стала, — промовила до Соломії баба Зінька.

— Не та стала? Я, мамо, однаковісїнька і тепер, як і колись була. Я зроду нежурлива, і навіть журливих людей не люблю, — обізвалась Соломія і, щоб затаїти свої сумні думи, Соломія почала любенько та веселенько балакати з свекрухою, а далі ще й пісню почала тихеньким голосом, щоб не побудити дітлї:

Ой гаю мій, гаю,
 Та густий — не прогляну!
 Упустила та голубонька
 Та вже й не впіймаю.
 Ой, хоч же впіймаю,
 Та вже-ж не такого:
 Не приляже моє серденько
 Ніколи до його!

Ця сумна пісня якось неначе сама спала їй на думку і проти волі й свідомости молодій молодичці була неначе протягом її глибоко захованих в серці потайних дум. Це був жаль, що вихопив ся в Соломії з серця проти волі, жаль за втраченим коханням, щастям, яке вона зазнала з милим.

Соломіїн голос задрижав, як дрижав огонь в маленькій лампі, котра стояла на столі. Соломія спинилась на цих словах пісні і не мала сили сьпівати далі. Її думки знов заврушились і деє глибоко відбили ся в серці. Як темні хмарки набігають несподівано на чисте синє літнє небо, важкі думи накинулись на її високе веселе чоло ніби темними хмарками і кинули темний сутінок на веселі очі, на веселий вид. Соломія похилила голову до гребіня.

„Гасне в йому любов до мене. А в міні? а в моєму серці? Чи гасне, чи ще горить, як літнє сонце на небі? Він сам гасить моє серце... А як міні хочеть ся любити! Як міні жаль мого гарячого кохання? Не вже я втрачу це щастє? Не вже погасне моє серце так зарані, так несподівано?“

Соломія задавила в своїх грудях важке зітхання: вона знала, що баба Зінька навиглядлива й розумна і вміє добре навиглядати і постереже, які думки, які почування тревожать Соломіїну душу. Соломія таїлась перед розумною та догадливою свекрухою.

„Ох втеряла я голубонька, втеряла, та вже й не знаю, чи впіймаю його! Чи приляже ще моє серце до його? Чи привернеть ся коли його серце до мене? Не той він став, що був колись; ох, не той!“ — думала Соломія, смикаючи пучкою твердо мичку з гребіня.

Час був пізній, а Роман не вертав ся з своєї кімнати. Мати вже покинула прясти, вже й Богу помолилась і куняла, сидячи коло стола та ждучи Романа.

— Час вже спати. Піди, дочко, та скажи Романови, щоб йшов вже спати. Треба позатикати сінешні й хатні двері на ніч, а він не йде.

Соломія пішла в Романову кімнату і швидко вернулась.

— Казав Роман, що буде ще довгенько чигати і ляже спати в своїй кімнаті, — сказала Соломія до баби Зіньки.

— Ну, то позасовуй двері засовами та й лягаймо спати.

Соломія позасовувала засови і погасила сьвітло. Баба Зінька зараз заснула в кімнаті. Соломія лягла коло дітей на полу в сьвітлиці і довго не спала. Діти важко й швидко дихали, кидали ся у сні, скидали з себе укривало. Соломія вкривала їх, облануючи кругом сина й дочку, силкувалась заснути, а сон її не брав, а думи ворухились в голові...

Пішли осінні вечорі та ночі все довші та довші. Роман все засиджував ся в своїй хатині і частенько лягав там спати. І стали ті довгі вечорі та темні осінні ночі ще довшими для Соломії...

Вже й Різдво настало, вже й зима минала, а Роман все вчив дітей в своїй хатині, ще й третього хлопця прийняв, котрого вчитель вигнав з церковної школи за те, що він був дуже неспокійний та битливий. Вже й дітям надокучило все сидіти за книжкою. Дівчинка часто просила ся в баби та в Соломії, щоб пустили її погуляти з дітьми, щоб пустили на скобзалку поскобзатись з дівчатами. Роман не пускав дітей і все держав їх в своїй кімнаті, неначе в школі. І Соломії і бабі Зіньці жаль було дітей. Вони почали гримати та нарікати на Романа, але Роман їх не слухав і частенько скуб за уха дітей, як вони недобре виучували свої лекції. Тільки й була дітям гульня, коли Романови треба було перемолотити кілька кіп жита або проса, або поїхати куди на ярмарок.

Сам Роман дуже змінив ся в той час. Він все ходив до церкви, сьпівав та читав на крилосі, вивчив і знав церковний устав, як дяк. Ніколи він не пропускав ні одної служби божої, ні утрені. Як тільки було вдарять в дзвін, Роман одягав ся і йшов до церкви. Він запустив собі бороду й довге волоссе на голові, ще й проділив на голові проділ з боку голови, неначе монастирський послушник. Соломії дуже не подобалась та борода, кругла, як лопата, русява, аж біла. На щоках з обох боків поросли

бурці та ще й чудні: вони не спускались вниз, а стреміли в бік, неначе пачоси або шматки клоччя, аж уха закривали. Роман спостив ся, змарнів, схуд, зблід, спав з тіла. Очи стали здорові й витрішкуваті; рум'яні уста пожовкли. Патлата борода, кострубаті бурці, патлаті коси на голові зовсім змінили Романа гарне обличчя. Хто знав Романа молодого та гарного, той тепер не впізнав би його. Він став неначе инчим чоловіком.

— І на віщо ти, Романе, запустив оту бороду та оті патли? — нарікала на його Соломія: — зглянь ся на себе, чоловіче! Був чоловік, як повна рожа, а тепер став схожий на патлатого жида. Вже й, Господи! Постарів ся через оту бороду та кудлаті бурці неначе на десять років.

— Ет, відчепись! Не твого розуму це діло. Неблагодієство для мене голитись та чекуритись! — відказував Соломії Роман.

Соломія мовчала, важко зітхаючи та відвертаючи голову від пелехатого Романового обличчя.

— Романе! годі тобі вже вчити дитий! — говорила мати: — ти й дитий позамордовуєш, і сам ти нидієш.

— Не можна, мамо! Треба вчити дитий дві зими, щоб вивчити їх гаразд. Я хочу приготувати сина, щоб він здав екзамен на полегкість в військовій службі. Здасть екзамен, менче прийдець ся служити в москалях.

На масинці забігла до Соломії Настя, а за нею слідком прийшов і Денис. Вони забігли, щоб запросити до себе в гості Соломію та Романа. Роман в той час вчив дитий в своїй кімнаті.

— Хочеть ся мінї вбратись в наместо, а наместо в скрині в Романовій кімнаті. Йї Богу, вже бою ся й досягнитись до Романа; бою ся йти в ту кімнату. Коли-б ви, мамо, пішли та виїняли з скрині наместо. Може він не буде на вас так гримати, як на мене, — говорила до баби Зїньки Соломія.

— Не хочу я йти, не хочу перебаранчати йому. Вчене — спасенне діло, — обізвалась мати.

Соломії чогось заманулось того наместа. Вона вже й сама не памятала, коли вбиралась в наместо. Романова неприхильність до неї відібрала в неї охоту чекуритись та прибиратись.

— Ат! За всі голови! Про мене нехай сердить ся, а я таки піду та виїму з скрині наместо, — сказала Соло-

мія, кинувши очима на Настю, в котрої на шиї червоніло вісім разків доброго товстого намиста.

Вона увійшла в кімнату веселенько та проворненько і почала відмикати скриню та шукати на дні намиста. Вона стукала віком, брязкала ключами, викидала одежу, що лежала зверху в скрині. Роман скоса поглядав на її веселий вид, на проворні руки, а вона все поралась та тупцяла коло скрині.

— Чи ти швидко перестанеш стукотіти та брязчати? — обізвав ся Роман, підвівши голову, нахилину над книжкою.

— Ат! відчепись! Перестану, як знайду те, що треба. Отам Денис та Настя прийшли просити мене й тебе до себе в гості, та це я думаю прибратись та почепити червоне намисто. Може мене там який бородань полюбить, коли свій бородань.....

Соломія схаменулась і заговкла, глянувши на дітй.

— Годі вже тобі отам стукати та гуркати. Ти-б вже краще йшла собі або з хати, або в гості, та міні не перебаранчала.

— Оце який ти став недоторканий! Ти ладен мене з хати вишхнути; така я тепер стала тобі нелюба. Але міні є тут діло. Що треба, то треба, — говорила веселенько Соломія та все шпурляла з скрині то свої сапанці, то усяку одежину, доки знайшла на самому дні своє червоне намисто.

— Кидай лишень книжки та прибирай ся швидче, бо там в сьвітлиці Денис та Настя нас ждуть. Певно будемо колодки парубкам чепляти або родини колодки справляти, колодку в пелюшки сповивати. Нагуляємось і насьпіваємось, бо тепер же масниця! — сказала Соломія і брязнула разками намиста.

— Йди з хати, бо міні треба скінчити своє діло з школярами. Я потім прийду, — обізвав ся Роман.

— Ет, відчепись з своїми школярами! Ти-б краще зробив, як би хоч на сьогорічні „Мироносиці“ справив міні гарного суконного синього жупана. А то ні собі, ні міні нічого гарного не справляєш.

— На віщо те гарне убраннє? Хіба хочеш Бога гнівити, чи що?

— Чим Бога гнівити? Синім жупаном? Оце сказав! То це по твоєму усі молодіці та дівчата, що ходять в синіх жупанах, гнівлять Бога? Схамени ся, чоловіче! А я тепе-

рички і вбралась би в суконний жупан, йдучи в гості. А як до жупана пристає червоне намисто!

І Соломія стала перед дзеркальцем і почепила собі на шию намисто, уявляючи собі, що на ній надітий новий синій жупан. Вона обернулась до Романа, щоб показати, яка вона гарна в червоному намисті, і яка вона була-б ще краща, як би до того намиста та ще й синій жупан!

— Ой, гарно! Господи, як гарно! — обізвав ся насьмішкувато Роман: — по-моєму молодницям до церкви не слід би і вбиратись в червоні намиста.

— Ще що вигайдай! Може-б ти заборонив нам і танцювати? А ми ось в гостях вдаримо такого тронака, що аж діл двигтїти ме! От так-о! — сказала Соломія.

Вона оступилась від дзеркальця, крутнулась і сюди й туди і вдарила легенько тронака проти самісінької патлатої Романової голови.

— Ти й досі така дурна, як і давно була. Тобі-б усе крутитись та вертїтись.

— А, ти, скупяго! Он позапускав чорт-зна-що на своїх щоках: дивись, он поросло якесь ключчя, якісь начоси, аж гидко дивитись.

Соломія крутнулась на одній нозі і відвернула лице від Романа.

— Був чоловік, як чоловік, а тепер звів ся на якогось кудляня. Гидко на тебе й глянути. Сидить, як сова на клуні та тільки сірі баньки витріщає на мене. Ой, не люблю й не дишу!

— Іди собі к дїдьку з хати! — підняв голос Роман.

— Ба не піду, бо маю право! Йди сам з хати, коли тобі треба! — заговорила вже сердито й Соломія і кинулась вкладати в скриню повиймані та порозкидані річі.

— Йди, кажу тобі!

— Ба не піду, доки не поскладаю усього в скриню. А ви, діти, йдїть вже гуляти, бо й ваша мати й батько гуляти підуть.

Почувши те, діти мїттю позакривали книжки і, як ті птиці, так і шугнули з хати. Роман тільки очи витріщив з того дива то на жінку, то на втікаючих дїтїй.

— Ти міні школу розігнала!

— І добре зробила! — обізвалась Соломія, з серцем стукнувши віком та замикаючи скриню.

— Ти чорт-зна-що зробила з твоїм дурним розумом! — сказав сердито Роман: — хіба-ж оце я один вчу дітей дома? Адже-ж на Григоріах і Кравченко вчить чужих дітей дома, і Петренко на Злодіївці вчить чотири хлопці. Що це ти вигадала?

— Ті вчать, бо вони не мають поля. Вони цім хліб собі заробляють. А в тебе поле, в тебе господарство. Я тобі служу і за наймичку і за наймита, а ти ні про що не дбаєш, тільки про книжки та про молитви.

— Не вже я таки ні про що не дбаю, тільки про книжки та про молитви? Я-ж не кидаюсь і діла. Це на тебе примхи напали.

— Добрі примхи! Поки ти мене любив, я для тебе робила; я робила свою й твою роботу. Тепер я тобі не жінка, а тільки наймичка. Спасибі тобі за таку ласку.

Соломія дзенькнула ключем в замок і посунула скриню під стіну. Вона стала перед самим лицем Романа, червона від гніву. Попереду вона все говорила з ним, пустуючи та жартуючи, бо рідко коли сердилась. Тепер, з'обіджена зневагою свого чоловіка й байдужістю до її краси, вона розлютувалась. Вона була сердита, що не може вернути згасаючого кохання і в йому, і в собі.

— Сидить, розкудланій, розпатланій, витріщивши очі! Подивись он в оте дзеркало, на що ти став похожий!... Колиє був пишній, як повний місяць, а тепер став якимсь вироком. Я тебе любила, як літнє сонце. А ти неначе вкрав з неба сонце серед дня. Скинеш сонце з неба, вкрадеш у мене з серця кохання, і міні сьвіт стане немилій. А ти викрав з мого серця любов крапля за краплею. Кого-ж я буду любити? З ким буду тішити свою душу!

Соломія вже говорила, неначе голосила. Бідна молодиця почувала, що в її серці щось втрачує заживок, щось помаленьку замирає, от-от умре.

— Кого я буду любити... гм...

— Нікого не люби! — сумно обізвав ся Роман: — тим молодицям чорт-зна-що в думку приходить!...

— Нікого не люби... Коли-ж я хочу любити, — обізвалась Соломія.

— Це вже хтось тобі навис на очі! Щось таке та є! — обізвав ся Роман.

— Ніхто міні не навис на очі. Я тебе полюбила і більше нікого в світі не буду любити.

Соломія і справді своїм серцем була схожа на пишну квітку теплих країв, котра раз тільки викидає одно стебло, раз цвіте і потім на віки посихає. Соломія раз полюбила на своєму віку, полюбила гаряче, і вдруге вже не могла кохати инчого.

— Подиви ся на небо! На кого ти тепер став схожий: кудлатий, пелехатий, неначе в клоччє вбрав голову. Ой, Господи! не то жид пелехатий, не то пасішник, не то дяк, не то лірник, щó Лазаря сьпіває на ярмарках. Сидить, вилупивши очі, мов та жаба на купині. Та хоч би для мене прибрав ся та обголив ся, та причепурив ся. То став якимсь спасеником та сьвятеником; ти хочеш присьвятитись, а я хочу жити й любити.

Соломія вхопила ножиці, котрі лежали на столі і кинулась до Романа.

— Дай сюди оті патли! Я тобі чисто пообрізую оті начоси на щоках, оту бороду, оті коси, то може знов станеш гарний, який ти колись був.

І Роман не з'оглядів ся, як Соломія чикнула ножицями, відтяла йому стремкі бурці з одного боку, а потім відшматувала клапоть русявої бороди.

— Чи ти здуріла сьогодні, чи знавісніла! — обізвав ся Роман, схопившись з стільця: — ну, та й вітрогонка-ж ти навісна!

Він в одну мить вхопив її за руку, вирвав ножиці, потім вхопив її за шию, відчинив двері і пхнув у сїни з усієї сили. Соломія неначе перелетіла вузкі сїни і вдарилась об двері противної хати, аж двері загули. Денис кинув ся до дверей і відчинив їх. Перед дверима стояла Соломія і плакала. В неї щоки лисіли від сліз.

— Що це таке з тобою? Що стало ся? — крикнув Денис.

Соломія обернулась назад, побігла через сїни, відхилила двері в Романову кімнату і крикнула пронизуватим, неначе не своїм голосом:

— Я тебе зненавиділа! Ти міні противний! Поганий! гідкий! Я тебе покину, найму ся за наймичку, а з тобою не буду жити, не буду!

Вона гуркнула Романовими дверима, вскочила в світлицю, сіла на лаві коло мисника, обернула голову до стіни і заплакала, закривши лице ліктем та засуканим по лікоть рукавом сорочки.

— Чого це ти, дочко, розплакала ся? Що там у вас з Романом скоїлось? — питала в Соломії баба Зінька.

Соломія плакала, аж хлипала, як дитина. Діти замовкли і тільки поглядали на Соломію. Дівчина і собі скривилась і була напготові заплакати. Настя й Денис мовчали.

— Чого це ви полаялись? — спитав Денис в Соломії. Соломія мовчала і втирала сльози рукавом.

— Ет! звичайна річ. Полаялись, то й помирать ся. Хвалити Бога, що не побились; в других і це буває, — обізначалась баба Зінька, неначе спокійненько, але в неї на душі було зовсім неспокійненько; вона вже давно примітила, що між Романом та Соломією є якась незгода, що любов і згода між ними згасає. Баба задумалась.

— А ходімо до Романа та скажемо, щоб він одягав ся та йшов до нас в гості, — промовила Настя до Дениса.

Вони увійшли до Романа в хату. Роман сидів на стільці коло стола. Коло його на долівці валялись шматки бурців та борода. В Романа не ставало одного бурця, а борода стреміла з здоровим визубнем з одного боку, неначе вищербляна лопата. Роман був сьмішний з нерівною, вищербляною бородою та з одним бурцем, котрий стремів, як шматок клоччя, приліпляний коло одного уха.

— Ой лишечко, який ти сьмішний! — крикнула Настя і зареготалась на всю хату.

— Хто це тобі так покалічив бороду та бурці? — спитав Денис.

— Та ота-ж навіжена стрибуха, — тихо обізвав ся Роман.

— І добре зробила. Йй Богу, я-б і сама це зробила. як би Денис був такий патlach, як оце ти, — сказала Настя.

— Але з такою бородою не можна тобі йти між люди, — обізвав ся Денис.

— А вже-ж не можна, бо тепер на тебе і твої собаки брехати муть, — сказала Настя.

— Давай я тобі зрівняю бороду, — промовив Денис, взявши ножиці.

— Геть! — сказав Роман: — я сам зрівняю.

І він взяв ножиці, став перед дзеркалом і підтяв бороду кругом, ще й другого бурця обстриг.

— Ой, Романе! Тепер ти став схожий на посьмітюху, або на старого біло-церківського Німця!... — промовила Настя.

Роман одяг ся і ввійшов у світлицю. Соломія вже переплакала і мила миски та полумиски. Вбігла й Настя і розказала матері, як Соломія обчиржила Романови бурці та бороду.

— Одягай ся, Соломіє, бо вже зтого й вечір буде, — сказала Настя.

Соломія одягла ся і навіть не глянула на Романа. Усі вони вийшли з хати. Зостала ся в хаті баба Зінька з дітьми та з своїми невеселими думами.

„Ох не борода, не патли винні! — думала баба Зінька: — щось між ними починаєть ся погане. Роман осунув ся, мов старий дід, хоч за пасішника його садови в пасіку. Ой коли-б чого не вийшло між ними поганого“.

А тим часом Соломія йшла в гості поруч з Настею та Денисом і щебетала, неначе того дня в неї ніякого змагання й сварки з Романом і не було. Тільки до Романа вона й слова не промовила.

В Денисовій хаті вже збирались гості, сходились молодіці. Денис, оженившись, поставив собі нову здорову хату з кімнатою. Світлиця була просторна, кімната на помості. Вікна були чималі, на шість шибок. І в світлиці і в кімнаті на стінах були навішувані здорові нові образи, котрі веселили світлі хати ясеними, різкими, свіжими фарбами. Денис став добрим господарем, прикупив собі землі, розвів добре господарство. Настя вдала ся в свою матір і була невсипуща господиня.

Поприходили в гості і сусіди парубки, котрим молодіці почепляли колодки. Вони поставили доброго могорича, а Настя наварила вареників. Вишивши по чарці, по другій, молодіці почали дуріти та сповивати колодку, убгавши її в пелюшки і оповивали повивачем. Почали ся сьмішки та жарти. Соломія давала усім привід, сьмішила усіх і сама реготалась, неначе вона й не змагалась і не лаялась з Романом того таки дня. Довго усі гості пили та гуляли, грали в „піжмурки“, в „тісної баби“. Один парубок заграв на сопілку козачка. Молодіці почали танцювати. Соломія танцювала, ще-

бетала, з усіма жартувала. Вона хотіла піснями, танцями та жартами заморочити своє затаєне горе, як п'яниці заливають лихо горілкою. Але недавня сварка з Романом неначе искорками вилітала з її острих очей. В очах її часом блискав гнів; искри гніву часом неначе проривались через веселі очі і сипались в порожній простір, падали часом на одну мить і на Романа. Увесь вечір вона ні разу не пожартувала з Романом, не зачепила його й словом, неначе його і в хаті не було. Соломія крутилась-вертілась, співала й танцювала так, як давно вже не веселилась, неначе хотіла пригнобити свої недавні сльози, засьпівати й затанцювати своє горе. Тільки її великі темні очі все блищали острим огнем, неначе затаєне горе, заховані муки визирали через той дикий блиск очей, хоч були прикриті жартами.

Роман сидів цілий вечір мовчки і тільки дивився сумними очима на ті веселощі та пустощі молодих молодичь, парубків та чоловіків. Від того смутку він не минав ні однієї чарки.

— На що це ти, Романе, так обчиркижив собі бороду, неначе біло-церківський Німець-садівник? — питали в Романа молодичі.

— Щоб Соломія мене більше любила, — знехотя обізвав ся Роман і подивив ся на Соломію.

А Соломія тільки зирнула на його острим та швидким поглядом, неначе огнем сипнули її очі. В очах блиснула острою блискавкою ненависть.

Тим часом молодичі сповили на лаві колодку, обмотали її повивачем, а Соломія вхопила колодку, взяла її на руки, неначе дитину, і понесла до стола. Соломія пицала, вдавала голосом, неначе-б то та дитина плаче. Молодичі пішли за Соломією слідком і засьпівали коліскової пісні. Не доходячи до стола, вона спіткнулась і впустила колодку до долу. Здійнявши руки вгору, Соломія несамовито крикнула, неначе-б то вона і справді впустила живу дитину. Той крик був такий несамовитий та дикий, що переміг клекіт та шум в хаті. Роман іздрігнув ся від того крику. Навіжений крик Соломії пронизав його, неначе острим ножем, як дикий крик божевільного. В Романа ніби ползли по спині комашки, і йому чогось здало ся, що Соломія встромила йому в груди острій ніж.

Молодиці поклали колодку на столі, посідали кругом стола і почали пити по чарці, ніби справляли родини колодки. Соломія пустувала коло стола, прикидалась, ніби вона забавляє дитину, цмокала до неї губами, осьміхалась, хапала за носик пучками, лапала за уха, здавлювала головку долонями, а далі почала сьпівати дитячої пісні голосно, на всю хату. В хаті аж гуло від гаму, від клетоту. Усі вишили добре, усі говорили голосно, і ніхто нікого не слухав. Хата гула, неначе в улику бджоли, коли пасішник стукає в улик, щоб погнати бджоли вгору. А Соломійн голос перемагав той клетіт і пронизував повітре, як острій ніж.

Несподівано Соломія, дуріючи, вхонила колодку з стола і з усієї сили кинула її сторч головою до долу.

— Коли твій батько не любить твоєї матері, то й я тебе не буду любити! Оце тобі за батька така смерть! — крикнула Соломія і знов зареготалась голосно на всю хату чудно й дико, як часом регочуть ся божевільні.

Роман підвів на неї смутні очи, і знов у його по спині неначе полізли комашки від того божевільного Соломійного реготу.

— Та не дурій бо так, Соломіє! Ото розпустувалась, неначе збожеволіла! — крикнули молодиці, і одна з них підняла сповиту колодку і знов поклала на столі.

Молодицям очевидячки не сподобалась така чудна вихватка, не сподобав ся такий чудний Соломійн жарт. Декотрі притихли, декотрі поглядали на Соломію сердито.

— Це вже незнаті-що, а не жарту, — обізвалась одна молодиця: — так ніхто не справляє колодки. Жартуй, Соломіє, та й міру знай.

Але про цю неприємну Соломійну вихватку швидко усі забули. Знов загуло в хаті, неначе в улику, знов забалакали молодиці. Сопілка заграла. Один парубок прийшов з скрипкою, швиденько направив її, підправив під голос сопілки, і скрипка пристала незабаром до сопілки. Молодиці знов пішли в танець і задріботіли по хаті. В хаті неначе справляли весілле, а не родини колодки. Соломія танцювала несамовито, ще й присьпівувала. Від духоти, від шуму, від сьпівів, від бренькання та від напівки скрипки в Романа почала крутитись голова. Він попрощав ся з Денисом та з Настею і пішов до дому. Тиха ніч, маленький мороз на дворі

висвіжили його запаморочену голову. Він йшов до дому тихою ходою, а Соломія не сходила в його з думки. Він і тепер неначе чув її несамовиті крики, неначе й тепер бачив, як вона кинула об землю сповиту колодку і промовила нахва́лку проти його.

„Нахвалялась мене покинути, казала, що не любить вже мене, що вона мені більше не жінка, а наймичка, — думав Роман, вертаючись до своєї хати: — чи то вона правду казала, чи може тільки нахваляється проти мене? Ой коли-б вона і справді не заподіяла якого лиха! Які несамовиті були її жарти, її крик!“

Він увійшов у сїни і повернув до своєї кімнати. Там він, не засьвітивши свїтла, ліг на постіль і заснув важким сном. Пізно вернулась Соломія до дому і насилу достукалась, поки розбудила стару Зїньку. Зїнька відсунула завіртку і пустила Соломію в хату, не промовивши ні одного докірливого слова за те, що Соломія загулялась і запізнилась.

Другого дня Соломія, зваривши обід, думала вже забрати свою одежу та покинути Романа. Вона думала пересидіти який час у свого батька, а потім піти в найми до яких небудь панів в Білій Церкві. Замівши хату й сїни, вона збрала сьмітте в дрантину і вискочила на двір, як стояла, в одній сорочці й боса. На дворі вже розстав сніг і дув вогкий та холодний вітер. Соломія прибігла до тину коло воріт і сишнула сьмітте через тин. Вона побачила, що проти самого двору на улиці загруз в калюжі та багні жидівський віз по самісїнькі маточини. Старий біло-церківський Аврум їздив по селі і скупував та міняв на каблучки усяку старовизну. Аврума знало усе село. То був старий убогий жид, тихий та смирний, як ягня, і трохи чудний. В його був неначе дитячий розум і говорив він ніби дитячим та жалібним голосом, хоч сам був високий на зріст та широкоплечий. Доброго Аврума всі жалували на селі і давали йому на полудень хліба та цибулі, неначе старцєви. Сухоребра шкапа напруджувалась, аж ребра в неї випинались, але не мала сили витягти воза з багна. Аврум підпихав воза ззаду, силкував ся, мучив ся, ньокав, але віз стояв непорушно на одному місці.

Соломія вглядїла Аврума і, як стрїла, кинулась просто в грязюку, щоб допомогти Аврумови. Вона стала позад воза

поруч з Аврумом і почала з ним підпихати воза. Коняка рушила з місця і витягла воза з калюжі. Соломія вернулась у хату і насилу відмила грязь з ніг в ночвах.

В ночі вона вже заслабла. Тіло запалилось гарячкою. Тиждень вона пролежала в гарячці, нікого не впізнавала, нічого не їла. Роман покликав фершала. Фершал приніс усякого лікарства, але й ліки не помагали. Вже думали, що Соломія вмере, вже Роман покликав сьвященника, щоб висповідати й запричастити її. Батюшка сповідав і причащав Соломію вже нечувствениу. Вона все говорила, неначе спросоння, все кричала божевільним голосом.

Аж через два тижні Соломія почала одужувати і ледві виходилась вже перед Великоднем.

— Ой, дочко, і чого тобі було лізти в ту грязюку та ще й босій і в одній сорочці? Бач, якого лиха дістала собі! — докоряла баба Зінька Соломії.

— Коли, мамо, міні жаль стало і Аврума і його сухореброї коняки, а я так і кинулась йому до помочі, як стояла; міні тоді чоботи і в думку не прийшли, — відмагалась Соломія.

На страстному тижні в Соломії ледві стало сили, щоб відговітись. Усі великодні сьвятки вона ніби чевріла, а не жила, а на „Мироносиць“ вона все таки носила хреста кругом церкви, хоч і в старому жупані.

Доки Соломія одужувала та набиралась здоров'я, вона ніби й не примічала Романа. Він ходив перед її очима, говорив до неї; вона обзивалась до його, говорила з ним, але не почувала в своєму серці до його ні любови, ні ненавистности. Але як тільки здоров'я вернулось до неї, як тільки румянець заграв на її щоках, вона знов почувала, що ненавидить Романа і через силу видержує його погляд. Вона розгорювалась, як сухі дрова в печі. Сади зацвітали, квітки розпукувались; земля пишалась, прибираючись в зелене листе та квітки, а Соломія почувала, що в неї в серці розцвітаєть ся не любов, а розвиваєть ся ненавистність та досада, неначе вона тільки недавно гуляла в Дениса, де справляли колодку, і тільки що вернула ся з тієї гулянки, коли в неї досада на Романа аж кипіла. Соломія неначе проспала ввесь час своєї хвороби, як одну довгу ніч, і тільки тепер знов

прокинулась вранці з давнім серцем, з давнім почуванням обиди й ненависности до Романа.

Третього дня після „Мироносиць“ сіла сім'я обідати. Соломія подавала страву на стіл, і як звичайно роблять молодиці, не сідала коло стола на ослоні, а обідала стоячи, щоб бути напоготові прийняти одну миску з стола а подати другу. Як раз проти Соломії за столом сидів Роман. Соломії він був такий противний, що вона не могла дивитись йому в вічі. Вона брала ложкою страву, потім відвертала очи і дивилась у бік, у вікно, пеначе бачила там якесь невидане диво. Роман говорив до неї. Соломія обзивалась до його, але слова її летіли до Романа, а думки літали десь далеко. Баба Зінька примітила, що Соломія відвертає від Романа очи, і задумалась. І бабі вже їжа не йшла на думку. Вона поклати ложку на стіл і перестала обідати.

„Ой, Боже мій єдиний! Як вона його ненавидить! І не гляне на його й очи й лице до вікна обертає. Я-ж думала, що вона через свою слабість забуде про свою кривду, оговтасть ся, обживеть ся з ним, і якое воно перетреть ся, перемнеть ся, та й лихо минеть ся, і все буде гаразд. Ой Боже мій милий! Недурно-ж я бояла ся її за невістку брати. Неначе душа моя чула, що з них вийде недобірна пара хоч не тоді, то потім. І так воно вийшло. Ой, не до пари, не до пари їй мій Роман!“ — думала баба Зінька, і вже вона більше нічого не їла, встала зза стола і подякувала Богови, тричі перехрестившись перед образами.

Роман пообідав і зараз пішов до своєї кімнати. Соломії здало ся, що з неба спилили хмари, і на дворі зразу вияснилось; і в хаті ніби стало яснійше, і на душі в неї стало веселійше.

„Ой важко міні жити на сьвітї! — думала бідна молодиця, перемиваючи миски та ложки: — чогось міні сьвіт став немилый; щось важке налягло міні на серце і душить мене, неначе важкий камінь. Чи довго воно буде мене душити? Невже до віку? А що-ж буде далі? Я його ненавиджу; і де він ступить, слід його міні противний. Як він вийде з хати, міні наче лекше дихати. І що міні в сьвітї божому робити? що почати?“

Соломія складала на прилавку перемиті миски та полу-

миски, а сльоза за сльозою текла по її щоках і крапала краплями на її позакочовані вишивані рукави.

Від баби Зіньки не потайлись і ті краплі сліз.

„Ой, Боже мій милий! Розцвітає весна, розцвітає й молодниця після хвороби, але не розцвіте вже її серце до Романа. Що міні робити, що почати, і сама не вгадаю, — думала баба Зінька: — Піду та найму молебінь. В цьому ділі як Бог не pomoже, то й ніхто не pomoже: може один Бог наверне її серце до мого Романа“.

Баба Зінька перестріла сьвященика, як він йшов до церкви на службу, і просила його відправити молебінь та акафист за Соломію та Романа.

— Та не кажіть же, батюшко, про це нікому, навіть матушці. Я оце вже й не йшла до вашої господи, щоб часом наймички або матушка не підслухали, про що в мене з вами буде розмова. Піде поговір, піде по селі недобра слава про моїх дітей. Ой Боже мій єдиний! З усіма дітьми міні добре повело ся, а з цими на тобі на старість такий клопіт! Недобірна пара з них вийшла. Нахваляла ся вже Соломія, що покине Романа.

— Оце погано! — обізвав ся батюшка: — ти вже, Зінько, не мішай ся до їх справи, нічого не говори, бо тільки розворушиш огонь.

— Ой, батюшко! Я вже і не микаюсь в їх діло, і змовчую, і ласкавенько говорю до Соломії, та все до неї з ласкавим словом, та тихою розмовою, бо вона і робоча й добра, та... Ой горенько міні та й годі!

X.

Після Великодня старшина скликав громаду на східку. Писар оновістив на східці, що старі добросовісні чи судці вибули вже свій строк.

— Чи будете вибирати нових судців, чи зоставите старих? — спитав писар.

— Треба вибирати нових судців! Старі судці нам несподобні! — загула громада: — старі судці зовсім розпили ся; все на могоричах та на могоричах в коршмі; все судять за могоричі, а не по правді. Виберемо пичих! Старих треба поскидати!

— Кого-ж ви думаєте вибрати? — спитав писар.

— Романа Мисанівка! — загула, як один чоловік, громада.

— Роман ще молодий на судця, — обізвав ся писар.

— Нічого те, що молодий! Він богобоящий і письменний, не дуже припадає до горілки. Він буде судити не за могоричі, а буде судити по правді. А коли він молодий, то додамо до його одного старого, його тестя, дядька Филона. Филін богобоящий чоловік.

— Коли Роман вам сподобний, то й запишемо Романа, а до його припишемо і Филона, — сказав писар.

— І касиєр нам несподобний! — знов загула громада: — вже дуже мотає грішми та дурить людей.

Касиєр і справді обдурював неписьмених темних господарів. Часом який чоловік було заплатити касиєрови свою частку податі в шинку на підпитку; касиєр брав гроші, а в податковій книжці записував не всі гроші, або траплялось так, що часом і зовсім не записував. Декотрі чоловіки платили касиєрови не разом, а давали частками, коли була їм спроможність заплатити невелику частку податів. Минав який час, а писар доказував, що ті господарі або зовсім не платили, або казав, що вони заплатили, та не все. Темні люди, нічого не розбираючи, що записано в книжках, муїли знов доплачувати. Чутка про такі погані касиєрові вчинки пішла по селі, і громада просила скинути того скарбівничого.

— Кого-ж виберете за скарбівничого? — спитав писар.

— Дениса! Денис не буде кривити душею, не буде кривдити людей, вимагати зайвого, не буде накидати податів та прилічувати зайвого та прилічені гроші класти в свою кишеню, — говорили чоловіки.

Писар записав, що Дениса вибрали за касиєра.

Прочувши, що громада вибрала Романа за добросовісного, Соломія стревожилась. Жінки дуже боять ся, як їх чоловіків вибирають за старшин, за десяцьких або за добросовісних. Вибрані громадою на службу не держались хати, не дбали про господарство, усе десь швендяли, або сиділи в шинку та пили могоричі, котрі ставили їм люди за свою справу. Багато з вибраних на волосну службу ставали паниціями.

— Ой, мамо! Оце-ж вибрали Романа за добросовісного!

Пропаша я на віки! Його зовсім зведуть з пуття, — говорила Соломія до баби Зіньки.

— О ні, дочко! Нема тобі чого лякатись: Роман не з таківеських, щоб його звели з пуття. Я й кришки не боюся за його. Чи то спосіб, щоб мій Роман зїхав з глузду? Його не підмогоричить ніхто, — втішала баба Зінька Соломію.

Але швидко показалось, що Соломія недурно боялась за Романа. Почалися в волості усякі справи. Роман мусів кидати господарство і йшов в волость на суд. Пішли могоричі, як звичайно буває на селах. Романа й Филона частували в коршмі могоричами і ті, в котрих діло було неправдиве, щоб підобритись під них та підкупити; частували й ті, в котрих справа в суді була чиста, щоб подякувати судцям та занити могорич після суда. Роман і Филін не кривдили нікого на суді, судили усіх по правді, але могоричі шли так само, як і старі судці. Роман частенько приходив до дому на підпитку.

— Сину, на віщо ти пєш з людьми ті могоричі? Ти почав одникувати від двора, одникувати від господарства. На віщо тобі заходити до коршми на ті могоричі? — говорила частенько баба Зінька до Романа.

— Коли, мамо, люди мене просять на могоричі. А коли просять, то на що-ж цурати ся людей?! — відповідав Роман.

Настали жнива. Почала ся робота в полі. Роман не кидав роботи, але трапляло ся, що він часом три або й чотири дні піспіль не ходив на роботу і вертав ся до дому п'яненкоий. Баба Зінька мусіла найняти наймита, а Соломія справлялась і в хаті і на полі, робила й жіночу й чоловічу роботу. Минули жнива. В осени роботи стало менше. Роман зовсім відбив ся від хати, сидів в коршмі і таки добре розледаців та розпив ся. Він знав, що Соломія не любила його, і йому було веселійше сидіти в коршмі з людьми за могоричем, ніж дома з жінкою. Соломія мусіла терпіти й мовчати.

Але раз в осени Роман з Филоном так попили ся в коршмі, що самі не могли потрашити до дому. В коршму нагодив ся Денне і повів їх до дому. Филін насилу волів ноги. Роман був трохи тверезійший.

— О я все знаю! От ви, молоді, то нічого не знаєте.

Ого-го! Филін чимало років прожив на сьвітї. Куди-ж вам молодим до нас? — теревенив Филін, коливаючись на обидва боки по улиці.

— А що-ж ви, дядьку Филоне, знаєте таке мудре? — спитав Денис.

— Ви думаєте, що ви вчені та письменні, то все знаєте? Вчені ви та не дрюковані. А ну коли ти вчений, скажи міні, де тут на цьому кутку законані гроші? Аба! От і не скажеш, бо не знаєш. А я так знаю, хоч я й неписьменний. Велика пак цяця письменний чоловік! Куди-ж пак!

— А де-ж тут гроші законані? Скажіть, то ми з Романом викопаємо та й поділимось з вами, — сказав Денис.

— А ось тут! Ось тутечки, на цьому самому місци! — крикнув Филін і стукнув палицею об землю: — ось тутечки, де ти стоїш.

— Та годі вам, тату! Ет! Бог-зна що ви говорите, — обізвав ся Роман.

— Та й ти, як я бачу, дурень, хоч і письменний, коли цього не знаєш. Ось тутечки законані гроші! — знов крикнув Филін, спинившись на ході і ткнувши палицею в кропиву: — от, дивись, вони вже горять! О! О! Як схоплюєть ся синій огонь! О! вже горять. От ви не бачите, а я бачу, бо це міні дано з небес. Та куди таким дурням і бачити, як горять гроші!

— Та то, дядьку, в вас в очах чи горить, чи мигтить! — обізвав ся Денис.

— Поцілуй свого батька в морду! В моїх очах горить... А вже-ж! Оце так! Ти думаєш, я паний? А вже-ж пак! То ти паний, а дядьку Филін тверезійсїнький. А ондечки в тій хаті живе відьма. А ти, дурню, й цього не знаєш, хоч ти і вчений.

— Яка там відьма? Та в тій хаті живе старостиха, жінка богобояща! — обізвав ся Денис.

— Старостиха? О, брешеш! Старостиха, то старостиха, а то таки живе в цій хаті відьма, — плів нісенітницю Филін.

— Ет, тату! Хочеть ся вам базікати: відьом та чарівниць нема на сьвітї, — якось спроміг ся обізватись Роман: — то все брехні, то бабські забобони.

— От тобі й на! То це я брешу? То це твій тесть бреше? — говорив сердито Филін, спинившись і вирячивши

сердиті очі на Романа. — А диви ся лиш! Он вона перекинулась рябою кішкою і побігла до комори! Тетяно! Та не дури бо людей. Я тебе знаю!

— Ет! Плетете, що викопали в лісі сатану, наче бараболу. Ет! Незнаті — що розказуєте! — промовив Денис: — то, дядьку, побігла до комори таки правдива кішка, а не відьма. Бог-зна — що ви верзете. А сатана в пеклі, бо там йому тепло. Чого йому сидіти в лісі та ще й у землі. Хіба він крїт, чи жаба? — сьміяв ся Денис.

Денис запровадив Романа до дому і повів далі Филона. Роман потрапив увійти у двері, хоч і коливав ся на ногах. Ще ніколи Роман не вертав ся до дому зовсім п'яний. Це було вперше, що він прийшов до дому, ледві володаючи ногами. Діти вирячили очі на батька; Соломія глянула на його з жахом; сум найшов на бабу Зіньку.

— Оце добре підмогоричили нас добрі люди, спасибі їм! — почав говорити Роман, хитаючись на ногах.

— Бачте, мамо! Казали ви, що не боїтесь за Романа, а я боялась, — обізвалась Соломія, переставши чистити картоплю на юшку.

— А чого ти там боялась? Хіба я вовк, чи що? Тебе не злякаєш сплѳха; о, тебе не злякаєш! Не з такївських, щоб лякатись, — говорив Роман, гєпнувши на лаву.

— Я не бою ся, тільки журю ся. Ой, лиха моя годинонька! — обізвалась Соломія.

— А чого там лиха твоя годинонька? Я вже знаю, чого! Це тим, що я тобі не справляю суконних дорогих жупанів та шерстяних спідниць.

— Відчепи ся від мене з своїми суконними жупанами. І справляти — не справляв, а докоряти вмєш, — промовила Соломія.

— Її в думці все жупани та намиста! Все-б чепляла на себе, все-б поначинала на себе: і жупани, і хустки, і шерстяні спідниці, і суконні рядна, і шерстяні намиста... — плїв п'яний Роман. — Її аби вертітись та крутитись. Так, так! Я вже тебе добре знаю. Знаємо ми вас!

Роман завсєгди спокійний і мало говіркий, ставав говіркийший, випивши по чарці, по другій. Він тоді говорив більше, хоч говорив спокійно й помаленьку. Горілка неначе

розв'язувала йому язик. Але його розмова ставала докірливою; його слова були ущипливі.

Соломія мовчала і знов почала чистити картоплю, кидаючи обчищену картоплю в миску з водою.

— Та годі вже, сину, годі! Коли тебе напоїли могоричами, то йди вже в свою кімнату та відпочинь, — обізвалась мати.

— Еге, годі! Так оце й годі! Коли не можна, годі! Он казав батько Филін, що коло старостихи на улиці гроші закопано. Йй Богу, і місце те показував! А я викопаю ті гроші, насиплю повну скриню та й замкну на дванадцять замків, бо вона до них добереть ся. Йй аби гроші! О, я знаю вас! Вам тільки грошей настачай, а заробити грошей то й нема! А на жупани то й подавай! Самі лежать на боках! Вивернеть ся, як та корова, та й лежить, а ти йй подавай!

— Хто? Я лежу на боках, вивернувшись, як корова?! — аж крикнула Соломія.

— А то-ж хто? Вже-ж не я! Не про себе говорю, а про тебе річ. Круть-верть! Круть-верть! Усе крутить хвостом оця торонлена, неначе та сорока на тину.

Соломії ці слова допекли до самої душі. Вона брязнула ножем об лаву і схопилась з місця. За що Роман колись її любив, з того тепер сьміяв ся.

— То це я лежу, як корова, і нічого не роблю? Я-ж тобі служу і за наймичку, і за наймита. Я-ж тобі і вози мажу, і сноси подаю на стіжок, служу і за возільника і за подавальника.

— Та годі, дочко, годі! Хіба-ж ти не бачиш, що він нетверезий, — обізвалась мати.

— Я в тебе роблю, як наймичка, а ти в лісі соловейків слухаєш та на траві качаєш ся, або могоричі в коршмі дудлиш! Сам став ледащо, а другим докоряєш!

— О, тобі все намиста та жупани в голові! Будеш в пеклі на самому дні за ті суконні сині жупани, за шерстяні юбки та спідницї! Чуєш? Будеш в пеклі смалитись за те твоє круть-верть, за ті сьмішки. Йй все сьмішки: хі-хі-хі! Сьмішки — з бабиної кішки! Хі-хі-хі!

Роман захихикав так противно та сьмішно, що аж малі діти зареготались. Для Соломії Роман став такий гидкий та

на хліб щось собі зароблю. Піду служити за наймичку, а не буду з ним жити.

— Що це ти вигадала, Соломіє! Чим ми тобі не сподобні? В чому тобі в нас недогода? — спитала баба Зінька.

— В тому, мамо, що Роман вже давно міні не чоловік, а я йому не жінка. Я його зненавиділа. Годі вже йому підкурювати мене ладаном! Міні не треба його ладану. Міні тільки жаль вас, мамо, бо ви були для мене добрі, як рідна мати; шкода міні й дітей.

Соломія згадала про дітей. Та згадка неначе косою підкосила її ноги. Вона сіла на лаву, схилила голову на край відчиняної скрині і заголосила:

— Ой, діти мої, дітоньки! Як же я без вас буду жити? — голосила Соломія, неначе в неї разом померли обоє діти: — Ой, мамо моя! станьте-ж хоч ви їм за рідну матір, доглядайте їх; станьте за мене, бо вже не сила моя довше терпіти.

— Геть, дочко! Віддай сюди оті свої сорочки та одержину, а я сама поскладаю та й зачиную скриню. Оступиш, дочко! Заспокій ся, бо ти з горя та з туги й сама не знаєш, що робиш. Бог-зна, що хочеш ти оце вчинити. Сядь та перепечалься, переплач, поки я усе позгортаю та поскладаю в скриню.

— Ой буде вже з мене! Уже-ж я й так перепечалась. Думаю-гадаю, і не бачу краю своєї печалі. Уже-ж він не той став для мене, що був колись, — сказала Соломія і разом перестала плакати. Сльози неначе замерзли й стали в її очах.

Вона завязала свою одержу та сорочки в здорову хустку і пішла до дверей. Обернувшись коло дверей до баби Зіньки, вона поклонилась їй до пояса і сказала:

— Прощайте, мамо, може й на віки, може й до моєї смерти!

Соломія вийшла з хати. Баба Зінька стояла коло відчиняної скрині, смутно дивилась на пороскидані сорочки та хустки, підірши шокую долонею, і задумалась.

„Усіх синів поженила; усім трапилась добірная пара, а моєму коханому Романови он який випав талан! Ой, Боже мій милий, Боже мій єдиний! Яке-ж і міні горе випало на старість! І Бога просила, і Богу молилась, і не випросила в Бога щастя моїй коханій дитині! Ой, сину мій коханий! Я-б серця свого вкраяла, коли-б знала, що через це зможу дати тобі талан та щастє! Чула моя душа щось недобре...

Так воно їй вийшло. І хто з них винен, один Бог відає. А на міні усе лихо окоштить ся: прийдець ся на старости літ не відпочивати, а працювати, як і перше працювала: і топити, і варити, і воду носити, і огорода глядіти, і конати, й сіяти“.

І баба Зінька довго стояла коло відчиняної скрині мовчки, неначе скаменіла. Важкі думи неначе каменем полягли на її душу. З старих очий викотились дві сльози і потекли по зморщених щоках. В хаті було тихо, і бабі Зіньці стало так важко на душі, неначе Соломія вже лежала в домовині.

Рипнули двері. В кімнату увійшов Роман і хилитаючись попростував до полу. Він внав на піл, підмостивши під голову дві подушки. Баба Зінька опам'яталась, неначе прокинулась від сну. Вона поскладала в скриню пороскидане убрання, зачинила й замкнула скриню.

— То ви, мамо, вештаєтесь по хаті? А я думав, що то Соломія. А Соломія де? — обізвав ся Роман з полу.

— Пішла до батька, сину, покинула вже нас, — сказала баба Зінька.

— покинула ота тороплена, ота навісна! Ой, яка-ж вона мудра? Та й нечувств'єнні-ж ті молодіці! І хто їх создав? Ой, Господи! Прости мене грішного!

Баба Зінька ні докірливого словечка не сказала синові. Вона знала, що було-б надаремне і докоряти і нарікати, і що докорами вона нічого не вдіє.

„Ой, Боже мій! Час пливе, вечір заходить. Вже затаго їй смеркне. Вже-ж час і вечерю варити“, — подумала баба Зінька і швиденько почимчикувала через сїни та й стала поратись коло печі: не було часу бідній бабі Зіньці їй журитись.

„А може ще Соломія опам'ятаєть ся. Може вона втямить, яке лихо нам вона вчинила. Може їй стане жаль дїтий, і вона знов вернеть ся до господи“, — втішала себе думками бідна Зінька.

Тим часом минув день, минув і другий, а Соломія не верталась. Третього дня навідав ся до Зіньки Филін. Баба Зінька розповідала йому про все. Увійшов у хату й Роман і просив Филона, щоб він вговорив молодіцю вернутись до його. Сама баба Зінька ходила до Соломії і просила її вер-

нутись до Романа. Але Соломія неначе затила ся і нічого не хотіла й слухати.

— Обрид він міні, став противний. Не піду назад, зроду-звіку не верну ся до його. Він тепер не той став, що колись був, — говорила Соломія і батькови, і своїй матері, і бабі Зіньці: — що хоче, робіть міні! Хоч втопіть мене, а я до Романа не верну ся.

Через тиждень Филін з жінкою приїхав візком до Романа, щоб узяти Соломіїну скриню та кожух. Баба Зінька відчинила скриню, повибирала з скрині деяке дитяче убрання та дитячі сороченята та штани і віддала ключі Филонісі. Филін з жінкою взяли скриню, винесли на двір і поставили на візку. Бабі Зіньці чогось здало ся, ніби ховають мертвого, ніби з хати виносять Соломіїну домовину. Вона плакала, неначе по мертвому, і втирала хусточкою сльози. Діти вглядавши, що бабуся плаче, почали й собі плакати. Дівчинка заплакала голосно. А Роман стояв непорушно в світлиці і тільки мовчки дивив ся, як виносили Соломіїну скриню на віз, неначе здивований і трохи переляканий, як дивлять ся на пожежу малі діти, котрі самі підпалили клуню, граючись та розкладаючи багаття в засторонку; що це мов таке страшне стало ся з нашої дитячої іграшки? Роман тільки широко вирячив свої випнуті сірі очі, неначе з якогось великого дива, і ні словечка не промовив до Филіна, навіть не зітхнув, неначе то виносили з хати не Соломіїну скриню, а чийсь чужо. Тільки блідота на високому чолі виявляла його затаяну в серці велику тривогу та почування несподіваного горя.

— Везуть молоду з Романової хати! Роман за-живоття ніби видає свою жінку заміж! — гомоніли та сьміялись сусіди молодиці, дивлячись на ту сумну перезву, що виїхала з Романового двору: — перестала любити Романа, бо певно покохала когось молодчого. Щось там та є! Не без чогось скоїла ся ота Соломіїна перезва! — говорили наздогад молодиці.

Тим часом Соломія і не думала про кохання. Вона жила в батька тихо та спокійно, заробляла собі на хліб, а бідні діти пів дня були в матері, а на пів дня та на ніч вертались до бабуні Зіньки.

І знов невсипуща баба Зінька заходила ся коло роботи, робила усю роботу, як ще ніколи їй не доводилось робити.

І стара баба якось мусіла увиватись, мусіла встигати: і топила, і варила, і сорочки прала в ополонці на холоді та на вітрі. Старші невістки та дочка зглянулись на материну старість і по черзі приходили помагати матері прати сорочки зимою на річці. Настала весна. Баба Зінька помаленьку та помаленьку і город скопала, і засіяла і засадила грядки, і на огороді, і в хаті скрізь встигала упоратись та увинутись. Худе та поморщене бабине лице аж зчорніло, неначе землею припало; очі глибоко позанадали, але не втратили блиску і сьвітились розумом. Важка робота навіть не зігнула її рівного стану на сьомому десятку літ.

Зіставшись в хаті з старою матір'ю та дітьми, Роман неначе опам'ятав ся, передумуючи своє попереднє життє. Чудно йому було, що Соломії нема в хаті. Йому все здавалось, що неначе чогось не стало в хаті, чогось веселого, гарного, що закрашувало його хату, як ті золото-обрізні поцяцьковані книжки, щó лежали в його на столі. В хаті стало сумно. Не чуть було Соломіїного веселого голосу, веселої розмови. Романови здавалось, ніби з клітки випурхнула весела сьнівуча пташка і полетіла десь в гай, і вже не веселить хаги своїм щєбетаннєм. І сам Роман не счув ся, як на його найшов сум, найшов жаль. І вже не так часто він заходив до коршми, вже одникував від могоричів з десятицькими та з своїм тестем Филоном. Але часом на його находило таке, що він пив у коршмі по два дні поспіль вже не на чужі, а на свої гроші. Аж у великий піст він перестав пити, як почав говіти.

Після Великодних сьвят баба Зінька почала вговорювати Романа, щоб він пішов до Соломії, перепросив її та помирился з нею. Саме в той час надійшов до баби в гості Денис з Настею. І вони почали вговорювати Романа, щоб він помирился з Соломією.

— Ет! Бог з нею! — говорив Роман: — На що міні її перепрошувати? На сьвіті люди — вороги одно другому. Одно другого готове продати ні за що, ні про що; одно другого готове в ложці води втопити, з'їсти без соли. От і Соломія стала моїм ворогом. А за що? а про що?

— Та вже щось було між вами, коли вона тебе покинула, — обізвав ся Денис: — а про якихсь там ворогів ти вигадуєш нісенітницю, верзеш ні се, ні те. По твоєму, то всі-б то люди готові поїсти одні других?

— А то-ж! А вже-ж готові! Чоловік гризеть са з жінкою, жінка з чоловіком, свекруха з невістками. Скрізь на сьвітї неправда, — почав говорити Роман: — і в книжках нема правди. Тільки й правди, що в одній євангелїї. От-там тільки й правда.

— Та це на тебе таке найшло з досади! Схамени ся, чоловіче! Що ти верзеш? — сказав Денис: — хіба твоя мати тобі ворог? Хіба-ж я та Настя тобі вороги? Це твій сум вилазить тобі боком.

— А хіба ти не казав колись, що на сьвітї панує неправда: що нани обдирають мужиків, що жиди обдурюють людей, і писар дурить, і голова дере, і становий тисне, і урядник лупить, і піп дере з живого і з мертвого.

— То бач зовсім иньча річ! — сказав Денис: — мужик лежить на сподї, і на мужика усе налягло та тисне, що зверху на йому лежить. Я не про таких ворогів тобі говорив, про яких оце ти базікаєш.

— Не все бач одно! Багатий пригноблює бідного, пан їдає верхом на мужика. Скрізь панує неправда в сьвітї, — сказав сумовито Роман.

— То це по твоєму виходить, як каже приказка, що нема в сьвітї правди, тільки в міні та в Бозї трошки? — обізвалась мати.

— Може, мамо, й так, — сказав Роман: — а чому Бог, коли він Бог, не вклав иньчого серця людинї? Чому він дав людям серце таке легке, як воно в людей? Чому він не дав нам серця твердїйшого? А то сьогодні чоловік і добрий до тебе, і любить тебе, а завтра стає твоїм ворогом, і зненавидить тебе. Хіба-ж не була до мене колись добра Соломія? Хіба-ж я не думав, що вона буде повік вічній однакова? Ет, мамо! Недобре все дієть ся на сьвітї.

— Ой Романе, Романе! — почав Денис: — може й ти трохи винен, що Соломія тебе покинула. А ти все винуєш Соломію, обвиновачуєш людей і тільки себе одного виправджуєш. Коли ти хотів присьвятитись, то треба було тобі йти в Київ у монастир. А хіба-ж мало з нашого села пішло в Лавру та в Михайлівський монастир? Там же нашого мужика аж кишить! А ти все за книжками та за молитвами.

— Нема і в тих книжках правди. Я їх зараз попродаю. Одна правда в євангелїї, — обізвав ся Роман.

— Ой, Господи милосливий! Що це з тобою стало ся? Схамени ся, сину! Що ти ото верзеш? Як можна про сьвяті книжки таке говорити? — з переляком говорила баба Зінька: — то-то я вже примічаю, що ти і до церкви не ходиш, і Богу не молиш ся, і ладаном в себе в кімнаті не куриш.

— Піду до батюшки, може він купить оті дорогі книги для церкви, бо церковні книги вже старі, а мої новісїнькі, — сказав Роман.

— Ти краще зробиш, як підеш та перепросиш Соломію та помириш ся з нею, — сказала Настя: — та переднійше обголи оте бородище та патлаті бурці, та обстрижи оті патли на голові, та причепурись, позакручуй вуси, щоб аж сторч стреміли. Та поговори з нею гарненько та любенько. А то осунув ся, як дід-пасішник. Де ж таки любити такого кудлатого пасішника! Як би мій Денис був такий патл'ач, як оце ти, то й я-б перестала його любити.

— Ой ти тюхтїю, тюхтїю! Он глянь на себе, який ти став витрішкооккий та мізерний! Хіба-ж такі виродки жінкам до впадоби? Вони таких не люблять. Анї кивне, анї моргне ні бровами, ні ухами. Підкурює тільки жінку ладаном, неначе дядько Филін курить усе відьмами та дідьками, неначе накладе тих відьом та дідьків на жар в покришку та й курить ними, аж хата й сїни засмерділись від того курева.

— Нехай надумаюсь... Може й піду миритись з Соломією, — обізвав ся Роман.

— Та лучче справ Соломії новий синій суконний жупан, та нову хустку, та не забувай, що в тебе жінка молода й гарна, і проворна і стрибуча, — жартував Денис.

Чутка про те, що говорив Роман про книги, пішла по селі, бо Роман молоч це і в шинку при людях, ще й пожбував раз псалтир, побачивши її під пахою в одного чоловіка. Та й приказав при тому: ет, це „темна вода во облацѣхъ воздушныхъ“. Ця чутка вже давненько дійшла і до батюшчиного уха.

Перед Зеленими Сьвятками Роман забрав свої дорогі здорові книги і пішов до батюшки.

— Чи не купите, батюшко, ці книги для церкви? — сказав Роман до батюшки: — в церкві книги старі, а мої новісїнькі. Я-б дешевше їх продав, ніж сам заплатив.

— На що-ж ти хочеш їх продати? — спитав батюшка.

Роман заикався, замикався, помовчав, а потім сказав:
— Міні, батюшко, гроший треба... Та я вже їх і прочитав.

— Гм... Гм... Чудно... Чудно міні. Гляди лишень, Романе! Ти щось там говориш непутяще, що ніби то правда тільки в одному євангелії: ти неначе вже не той став, що був колись, хоч горілку перестав пити.

Батюшка перечувши, що говорив поміж людьми Роман, трохи стревожився. Він знав, що говорив поміж людьми і Денис, але про Дениса він був спокійний. Денис був байдужний до церкви і не богомільний, а такі люди не пристають на штунду. Роман був дуже богомільний і знав добре сьвяте письмо, а такі люди, як Роман, змінивши свої погляди та пересвідчення, були небезпечні для батюшки: вони приставали на штунду і потім ставали навіть штундівськими пресвитерами і привідцями штундів.

— Гляди лиш, Романе! Говори та й міру знай. Я книжки твої куплю для церкви. А ти помирися лишень з Соломією. Не роби сорому і собі, і своїй матері, і дітям.

І батюшка почав вговорювати Романа, щоб він, порадившись з своєю матір'ю, владнав діло з Соломією, щоб і дітям не було потім сором перед людьми за своїх батьків.

— Добре, батюшко! Я на мир з нею готовий хоч і зараз, але я невідомий тому, яка ще в неї думка, — сказав Роман, ховаючи в кишеню гроші, взяті за книги.

Думка про те, щоб помиритися з Соломією, після розмови з батюшкою, запала Романови в душу ще глибше і з голови не виходила. Роман після Великодня зовсім перестав пити і ні разу не заглядав в коршму. Поки він пив, поти неначе заливав свою нудьгу, мов пожежу, водою. Але як тільки перестав пити, його нудьга знов ніби зашуміла й загула, як ліс на вітрі. Роман пригадував, як Соломія колись і сьпівала, і щебетала в його хаті і, неначе сьпівуча пташка, звеселяла його, звеселяла і хату й подвір'є. І ніколи в той час не брала його нудьга за серце, не находив сум, неначе густі хмари на ясне небо. Тепер нудьга неначе насувалася на його з усіх чотирьох кутків хати, ходила за ним слідком по дворі, по садку.

В неділю по обіді баба Зінька почала говорити йому, щоб він приченурився, взяв хліб і пішов просити Соломію,

щоб вона вернулась до його. Роман вже давненько обстриг свої патли, обголив кудлаті бурці, підтяв кругом бороду і справді трохи покращав. Одягнувшись в новий жупан, він взяв хліб під паху і, похиливши голову, поклентав ся до свого тестя Филона.

Филін і Соломія були дома. Перегода надійшла й Филонова жінка. Роман поздоровкав ся, поклав на столі хліб. Филін попросив його сісти. Соломія стояла коло лежанки і скося поглядала на Романа. Вона трохи схудла й зблідла на виду: на очах було знать, що вона зазнала немало горя, що вона перемучилась, перепечалилась незгірше самого Романа.

— Соломіє! Я прийшов тебе перепросити і хочу помиритись з тобою. Був я оце того тижня в батьюшки. Батьюшка гніваєть ся, що ми живемо окреме, — почав говорити Роман.

— А вже-ж, дочко, Роман не бив тебе, не нівечив. Він чоловік тихий; а коли ви може коли й полаялись, то це світова річ. Без лайки, змагання та сварки ніхто не проживе. Хіба-ж і я ніколи не змагав ся з твоєю матір'ю? Час вам йти на мир. Посердились, полаялись, то й помиріть ся, — обізвав ся зза стола Филін.

Соломія ласкавійше глянула на Романа. Він здав ся їй тепер і кращий і веселійший. Вона вже перечула через людей, що Роман покинув нити, не ходить до коршми і заходив ся коло господарства. Але їй більше від усього було жаль дітний.

Саме в той час вбігли в хату Соломіїні діти. Їх намовила баба Зінька, щоб вони побігли до мами та просили її вернутись до господи. Дівчинка, проворна, жвава, як її мати, кинулась до Соломії, обняла її за стан рученятами і задріботіла язиком, зовсім так, як дріботіла Соломія.

— Ой мамочко, голубочко! Це-ж ви до нас вернетесь? Ой вертайтесь, мамочко, бо ми оце без вас і з хати не підемо. Ой вертайтесь, вертайтесь таки зараз, таки разом з нами!

— Та вже вернусь, моя дитино, щоб тебе до пуття довести, — обізвалась Соломія і вже зовсім ласкаво й весело глянула на Романа.

В Романа на душі стало веселійше. Він почув веселій Соломіїні голос, і той голос задзвенів в його ухах, неначе гучні струни. Филониха поставила перед гостем полудень. Усі сіли за стіл, випили по чарці, пополуднували. Усі були

веселі, розмавляли й жартували: навіть малі діти почували, що в їх житті знов настає зміна краща й веселіша. Після полудня всі гуртом пішли до баби Зіньки в гості.

— Вибачайте мій, мамо, що я заподіяла вам такого клопоту та турботи, — говорила Соломія до баби Зіньки, вступуючи в світлицю.

— Ет, дочко! Що було, то минуло і за водою попливло. Не будемо вже й згадувати про те, — говорила веселенько баба Зінька.

„Постарієть ся трохи Соломія, то й оббудеть ся, оговтаєть ся з звичайним жіночим життям і буде жити, як живуть усі молодіці, — думала баба Зінька: — Яка там наша жіноцька доля? Тоши, вари, платте пери, воду носи, ще й на поле ходи; і не стане часу вигадувати якісь витребеньки“.

Соломія, вернувшись до господи, знов стала весела. Вона жила тепер для своїх дітей, а найбільше втішала ся своєю дочкою, Мартусею. Мартуся вдалась в матір. Соломія й Мартуся були, як дві краплі води. Така-ж була на вдачу весела, сьнівуча та щебетлива, як і мати, і до роботи кидала ся, часом і матері бралась помагати. Було візьме відро та вдвох з братом і принесе матері відро води навпівмірки на коромислі. Соломія тільки і втішалась своєю Мартусею.

Роман став ласкавійший і уважливійший до Соломії, але не привернув до себе її серця. Соломія і справді оббула ся, оговталась, кинулась до роботи, помагала старій Зіньці. Але часом на Соломію несподівано находила журба, находив сум: сяде було вона на лаві або на призьбі, задумаєть ся і сидить неповорухно, неначе замре на одному місці. Бідна молодиця неначе почувала задалегідь якесь нещастє.

Минули жнива, минуло й літо. В осени перед Покровою, пізнього вечора, вже лягома на кутку трапилась пожежа. Горіла Кононцева хата, а Кононець держав Соломіїну по-другу Мокрину. Пожежа була недалеко від Романової оселі.

Вдарили в дзвін на гвалт. Вікна в хаті стали з чорних червоні. Соломія прожогом кинула ся з хати і вибігла на двір.

— Ой, Боже мій! — крикнула вона: — горить Мокринна хата!

Соломія побігла на пожежу, мов несамовита. Роман вхопив відра й коромисло і почвалав слідком за нею. Діти вже спали. Баба Зінька зісталась в хаті при дітях.

Вже було пізенько. Половина села спала, і тільки де-не-де блимало світло в вікнах. Соломія прибігла до Кононцевої хати. Хату вже обняло кругом. Покрівтя горіла вся. Людий збігло ся небагато. Кільки чоловіків та молодичь носили воду і лили на хлівець, котрий палав увесь до самого низу. Мокрина й її чоловік бігали через відчиняні двері і виносили з хати та з хижки, що було на похваті, що можна було винести. В сїнях вже горіли крокви.

— Чи винесла, Мокрино, скриню? — скрикнула Соломія до Мокрини.

— Ні! Ой, Боже мій! Скриня моя згорить! — кричала Мокрина.

Соломія кинулась у хату; за нею побігла Мокрина. Скриня була завальна, важка. Вони вдвох на силу винесли скриню на двір.

— А новий образ винесла, той, що в золотих рамах? — спитала Соломія в Мокрини.

— Ой, ні! — ледві відсапуючи сказала перелякана Мокрина.

Соломія знов кинулась у хату, вхопила з стїни здоровий образ і вже вибігла в сїни. Але в той час порушились крокви. Одна кроква з палаючими латами та куліками впала в сїни і потрапила Соломії в потилицю. Соломія впала трохи не на сїнешному порозї. Палаюча солома обсапала її спину. Звалившись з ніг, Соломія простягла по землі руки. Руки потрапили в палаючі куліки. Соломія крикнула не своїм голосом. Чоловіки підвели дручками крокву і витягли Соломію з огню. На її вже зайняла ся одежа. Один чоловік держав відро з водою, зараз облив її всю і погасив на її одежу. Роман тільки що прибіг у двір. Він вглядїв, як Соломію витягли з огню, і неначе скаменїв, стоячи на одному місци.

Принесли Соломію до дому. Соломія вже опам'яталась і страшно стогнала. Баба Зїнька угляділа попечену Соломію і заголосила. Діти прокинулись і почали й собі г'лосити.

Соломію закутали в мокре рядно. Филїн побіг за фершалом. Цїлу ніч світло ся в хатї світло. Усю ніч не спали в хатї: Соломія мучилась і страшно стогнала. Вона зовсім попекла собі руки до самих кісточок. Попечені місця червонїли по щоках, по лобі й по спинї широкими плямами та смужками.

Два дні нездужала та мучилась бідна Соломія. Роман хотів їхати по доктора до Білої Церкви, але фершал сказав, що вже й доктор нічого не pomoже. Роман пішов по сьвященника, щоб висповідати та запричастити Соломію.

— І як вона вбігла в те полум'я? І чом вона не остерегла ся? Хіба-ж вона не бачила, що в сїнях вже горить покрівля? — питав сьвященик.

— А Бог її знає? Хіба-ж я, батюшко, її посилав лїзти в полум'я? Така вона вже зроду метка та проворна, а до помочі людям так і кидаєть ся, неначе її намороки забиває людське нещастє. Цїлий вік пурхала, як та птиця, і в полум'я кинулась, мов та птиця. Така вже її доля судилась, — говорив Роман.

— Ну, йди-ж до дому, а я зараз прийду, — сказав батюшка.

Роман вернув ся до дому. Фершал порав ся коло Соломії. На попечених місцях почала злазити шкура. Фершал поздіймав з обох рук одвислу шкуру з нігтями, сливе цїлїсїньку і поклав на вікні. Роман вглядїв, що на вікні лежали неначе рукавички, і заплакав: вже не було ніякої надїї, щоб Соломія одужала.

Батюшка висповідав і запричастив Соломію. Молодиці сусїди походились і мовчки хлинали, стоячи кругом Соломії. Соломія ледві вже говорила.

— Як почувашь себе, Соломіє? Чи одужашь? Чи будеш жива? — спитав батюшка.

— Ні, не одужаю і швидко вмру... От-от умру, — ледві спромоглась промовити Соломія тихим голосом.

До смерку ще Соломія не стратила памяти, а смерком вже зовсїм дійшла до нестямку. Блискучі очі почали ніби згасати.

Соломія втратила память. Роман бачив, що вже наступає сконаннє, і привїв до Соломії дїтий, щоб вони попрощались з матірю. Соломія дивилась на дїтий, але вже не впізнавала їх. Все тихійше та тихійше вона стогнала і тільки часом промовляла стиха:

— Ой, діти мої в полум'ї! Ой, Боже мій! Моя Мартуся вскочила в полум'я і вже зайняла ся! Ратуйте, хто в Бога вірує! Ратуйте мою Мартусю! Он образ в неї в руках! Ратуйте образ!

Опівночі Соломія вмерла, а другого дня ввечері її вже ховали. Роман просив, щоб домовину занесли до церкви і відправили в церкві велику панахиду. Задзвонили в дзвони на панахиду. З усього кутка зійшлися молодичі. Церква була повна людей, повна й плачу. Соломія лежала в домовині счорніла, як чорний угіль. Всі молодичі плакали голосно, неначе ховали рідну сестру. Мартуся голосила на всю церкву.

— Ой, матінко моя рідна! На що-ж це ви покинули нас вже другий раз?! Бабуся казали, що цей раз ви покинули нас та вже більше й не вернетесь до нас; ой, мамо моя, голубко моя! верни ся, серденько, до нас і другий раз, верни ся! Не бари ся! Не покидай же нас! — голосила бідна сирота на всю церкву, і завдавала усім жалю. Роман стояв коло домовини ні живий, ні мертвий. В йому неначе серце запекло ся від несподіваного горя.

— Сама знайшла собі страшну смерть, помагаючи людям. Господи, як жаль бідної доброї Соломії! — говорили молодичі, вертаючись з кладовища з бабою Зінькою та втираючи сльози.

— Як би Соломія запедужала та вмерла своєю смертю, міні не так було-б її жаль, а то вкочила в огонь і неначе сама собі заодіяла наглу смерть, — говорила баба Зінька, втираючи сльози.

* * *

І знов баба Зінька зістала ся сама на господарстві та ще й з малими унучатами, знов стала до роботи: і топила, і варила, і хліб пекла, ще й на річку зимою ходила платте прати. Знов прийшло ся їй самій і город копати і засівати й засаджувати.

— О жени ся, сину, бо ти ще молодий, а я вже дуже старіюсь. Изстарила мене і важка робота, і лиха твоя годинонька. Робити міні не первинка, але я не сьогодні-завтра можу вмерти, — говорила мати до Романа.

Роман довго сумував, сидючи в своїй кімнаті, але перед жнивими мати почала вговорювати його, щоб він докопешне оженив ся. Роман заслав старостів до однієї дуже гарної дівчини, але вхонив від неї облизня; потім заслав старостів до другої і потяг гарбуза.

— Цур йому з таким чоловіком! — говорили дівчата: — свою Соломію підкурював ладаном та вбирив трохи не в дрантє, як старчиху, то й нас так буде вбирати.

Мати радила Романови шукати собі молодої смирної удови. Але в цілих Терешках не знайшлося такої удови. Аж у другому близькому селі Пилипчі люди нараяли бабі Зіньці взяти собі за невістку молоду й бездітну удову Варку. Варка була дуже бідна, але роботяща, тиха на вдачу, добра й смирна, як овечка. Перед жнивими Роман оженив ся з Варкою.

Видання Василя Лукича

і публікації ним впорядковані та під його доглядом друковані:

I. Літературні збірники.

1. Ватра. — В Стрию 1887 р., 215 стор. 8^о Ціна 1 згр.
2. Квітка. — У Львові 1890 р., 128 стор. 8^о Ціна 30 кр.
3. Рідний зільник. — У Львові 1891 р., 136 стор. 8^о Ціна 30 кр.
4. Левада. — У Львові 1892 р., 103 стор. 8^о Ціна 25 кр.
5. Рідна стріха. — У Львові 1894 р., 120 стор. 8^о Ціна 25 кр.

II. Зборіві твори.

6. Твори Василя Чайченка. Том I. [Оповідання]. — У Львові 1892 р., 207 стор. мал. 8^о. Ціна 80 кр.
7. Твори Василя Чайченка. Том II. [Соняшний промінь]. — У Львові 1892 р., 174 стор. мал. 8^о. Ціна 60 кр.
8. Твори Василя Чайченка. Том III. [На розпутьті]. — У Львові 1892 р., 210 стор. мал. 8^о. Ціна 80 кр.
9. Твори Степана Руданського. Том I. [Пісні, приказки, прислів'я, байки, бібліографічний показчик і заголовки сьпівомовок]. — У Львові 1895 р., 192 стор. 16^о. Ціна 40 кр.
10. Твори Степана Руданського. Том II. [Поетичні твори з рр 1851—1856]. — У Львові 1896 р., 278 стор. 16^о. Ціна 50 кр.
11. Твори Степана Руданського. Том III. [Поетичні твори з 1857 до вересня 1859]. Друкують ся.
12. Твори Степана Руданського. Том IV. [Поетичні твори з рр 1859 до кінця]. Друкують ся.
13. Твори Карпенка-Карого. [Мартин Боруля. Сто тисяч. Безталанна. Що було, те мохом поросло. Чабан. Сербин]. — У Львові 1896 р. (кінчать ся друковати).

III. Повісти, романи, хроніки і оповідання.

14. Навіжена, повість Нечуя-Левицького. — У Львові 1891 р., 84 стор. мал. 8^о. Ціна 20 кр.
15. Поміж ворогами, повість Нечуя-Левицького. — У Львові 1893 р., 180 стор. мал. 8^о. Ціна 40 кр.
16. Не той став, повість Нечуя-Левицького. — У Львові 1896 р., 129 стор. мал. 8^о. Ціна 30 кр.
17. За громаду, хроніка К. Т. Подоленка. — У Львові 1892 р., 94 стор. мал. 8^о. Ціна 20 кр.
18. Художник, повість Т. Шевченка, переклад Ол. Кониського. — У Львові 1894 р., 101 стор. мал. 8^о.
19. Між народ, повість М. Школиченка. — У Львові 1894 р., 92 стор. мал. 8^о. Ціна 20 кр.
20. Хо, казка Михайла Коцюбинського. — У Львові 1894 р., 34 стор. мал. 8^о. Ціна 10 кр.

610247

80
B-2109

B 2.109

21. Для загального до
У Львові 1896 р. 7
22. **Облога Буши**, повіс
88 стор. мал. 8°. П
23. **Грешники**, роман-хр
192 стор. мал. 8°. П
24. **Пани й люди**, повість Володимира Левенка. — У Львові 1898 р.,
168 стор. мал. 8°. Ціна 80 кр.
25. **Peg pedes Apostolorum**, образки з життя духовенства на Україні.
У Львові 1896 р., 106 стор. мал. 8°. Ціна 30 кр.

IV. Твори драматичні.

26. **Лимерівна**, в 5 діях Панааса Мирного. — У Львові 1892 р., 67
стор. мал. 8°. Ціна 20 кр.
27. **Титарівна**, в 5 діях Марка Кропивницького. — У Львові 1892 р.,
63 стор. мал. 8°. Ціна 20 кр.
28. **В темряві**, в 5 діях Мих. Старицького. — У Львові 1893 р., 91
стор. мал. 8°. Ціна 20 кр.
29. **Марія Стюарт**, трагедія в 5 діях Фридриха Шіллера. Переклад
Б. Грінченка [В. Чайченка]. — У Львові 1896 р., 229 стор. 16°. Ціна 50 кр.

V. Підручники і твори літературно-наукові.

30. **Руский правотар домовий**. Т. м I [Закон цивільний]. — У Львові
1885 р., XVI і 432 стор. вел. 8°. Ціна 2 злр. 50 кр.
31. **Угорська Русь, її розвій і теперішній стан**. У Львові 1887 р.,
30 стор. вел. 8°. Ціна 15 кр. (Видане розпродане).
32. **Юрій Коссован**, проба критичного розбору автобіогр. его повістей
і життєписи — нап. Олекса. Колесса — У Львові 1893 р., 99 стор.
мал. 8°. Ціна 30 кр.
32. **Лірички**, студія Кирила Студинського. — У Львові 1894 р., 56
стор. мал. 8°. Ціна 20 кр.
34. **Останні романи Г. Сінкевича**. Два відчити М. Грушівського. —
У Львові 1895 р. 50 стор. 16°.

VI. Календарі.

- 35—40. Ілюстровані календарі товариства „Просвіта“ на рр. 1881—
1886. — У Львові 1881, 1881, 1 82, 1883, 1884 і 1885 р. 8°. [Ва-
дана розпродані].

Твори 1—30 і 32—34 можна набути в Книгарні Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, ул. академічна ч. 8.

Іван Левіцький.

НЕ ТОЙ СТАВ.

ПОВІСТЬ.

Видання Василя Лукича.

Ціна 30 кр.

У ЛЬВОВІ, 1896.

Коштом Редакції „Зорі“.

З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка
під зарядом К. Беднарського.